
Tellekt
HAKİKAT-SONRASI
LEE MCINTYRE
LEE MCINTYRE
HAKİKAT-SONRASI
T

HAKİKAT-SONRASI

Tellekt_01

Hakikat Sonrası, Lee McIntyre
Çeviri: Mehmet Fahrettin Biçici

Post-Truth
İlk basım: (çeviriye kaynak alınan basım): MIT Press, 2018
© 2018, Massachusetts Institute of Technology
© 2019, Can Sanat Yayınları A.Ş.
Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. baskı: Nisan 2019, İstanbul
Bu kitabın 1. baskısı 3000 adet yapılmıştır.

Editör: Sıla Tanilli
Yayına Hazırlayan: Yunus Çetin
Düzelti: Aylin Samancı Elmasdağ
Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Kapak Tasarımı ve Uygulama: Bora Başkan
Kapak içi fotoğrafı: Furkan Temir

Baskı ve cilt: 12.matbaa Basın Yayın Sanayi ve Tic. Ltd. Şti.
Nato Cad. No:14 /1 D:1 Seyrantepe, İstanbul, +90 212 281 2580
Sertifika No: 33094

ISBN 978-975-07-4049-7

Tellekt
tellekt.com • bilgi@tellekt.com

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33
Sertifika No: 43514
Tellekt, Can Sanat Yayınları Yapım ve Dağıtım Ticaret ve Sanayi A.Ş.'nin markasıdır.

twitter.com/tellekt • facebook.com/tellekt • instagram.com/tellekt

HAKİKAT-SONRASI

LEE MCINTYRE

ÇEVİRİ:
MEHMET FAHRETTİN BİÇİCİ

Tellekt

LEE MCINTYRE, Boston Üniversitesi Felsefe ve Bilim Tarihi Merkezi'nde araştırma görevlisi ve Harvard Extension School'da etik danışmanı ve eğitmenidir. *Hakikat-Sonrası*'nın yanı sıra, *Dark Ages* (Karanlık Çağlar), *Respecting Truth* (Hakikate Hürmet), *The Scientific Attitude* (Bilimsel Tutum) gibi kitapları ile geniş okuyucu kitlesine ulaşmıştır.

M. FAHRETTİN BİÇİCİ, Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü mezunudur. Talal Asad, Saba Mahmood, Judith Butler ve Wendy Brown'ın kaleme aldığı *Eleştiri Seküler midir?* (2015) kitabının yanı sıra, Mohandas K., Gandhi ve Lev Nikolayeviç Tolstoy'un *Tolstoy Gandhi Mektuplaşmaları* (2018) kitaplarını Türkçeye çevirmiştir. 2012 yılından bu yana çeviri, redaksiyon ve editörlük uğraşlarına devam ediyor.

Bilgelik sevdalısı yoldaşlar,
Andy ve Jon'a

"Nesnel hakikat kavramının kendisi
yeryüzünden gitgide silinip gitmektedir.
Tarihe geçecek olanlarsa yalanlardır."

–George Orwell

İÇİNDEKİLER

	TEŞEKKÜR	13
	SUNUŞ	15
	ÖNSÖZ	21
1.	HAKİKAT-SONRASI NEDİR?	23
2.	HAKİKAT-SONRASINI ANLAMA KILAVUZU OLARAK BİLİM İNKÂRCILIĞI	37
3.	BİLİŞSEL ÖNYARGININ KÖKENLERİ	51
4.	GELENEKSEL MEDYANIN DÜŞÜŞÜ	71
5.	SOSYAL MEDYANIN YÜKSELİŞİ VE UYDURMA HABER SORUNU	91
6.	HAKİKAT-SONRASINA POSTMODERNİZM Mİ YOL AÇTI?	117
7.	HAKİKAT-SONRASIYLA MÜCADELE	139
	KAYNAKÇA	155
	DİZİN	165

TEŞEKKÜR

Bu kitaba katkılarından dolayı pek çok insana teşekkür etmek istiyorum. En başta, eşim Josephine her daim yanımda durdu ve fikirlerimi destekledi, inandığım işi yaptığımı görmeyi en çok o istedi. Bu kitabı daha iyi hale getirmem için önerileri çok önemliydi. Felsefeye olan sevgimi paylaşan, kitabın taslağını eleştirel bir gözle okuyan bir kızım ve bir oğlum olduğu için çok şanslıyım. Hem üslup hem de içerik geliştirmedeki katkıları için Louisa ve James'e minnettarım.

Bu projenin şekillendirilmesinde yardımı dokunan sayısız yorum ve eleştiri için arkadaşlarım Andy Norman ve Jon Haber'e teşekkür ederim. Çıkan sonuçtan ikisinin de sorumlu olmadığını söylemeye gerek yok, fakat tartışma ve düşünceye büyük merak besleyen insanlar olarak verdikleri ilham öyle büyük ki, kitabı onlara adamak istiyorum. Julia Robinson taslak üzerinde isabetli yorumlarda bulundu ve Diana Rodriguez, burada sunulan fikirleri değerlendirirken mükemmel bir tartışma ortamı sağladı. Bryan Barash, uydurma haberler hakkında tam da doğru zamanda yaptığımız bir sohbetle yardımını esirgemedi. Hepsine teşekkür ederim.

Adlarını gizli tutan üç mükemmel eleştirmenim vardı, adlarını veremiyorum ama her biri son derece önemli yorumlarda bulunarak kitabı son haline getirmemde bana yardımcı oldular.

Son olarak, editörüm Phil Laughlin'e bir şükran borcum var; onun vizyonu ve yol göstericiliği olmadan bu proje asla gerçekleşemezdi. Kitaplarımı yayımlamasından her daim gurur duyduğum MIT Press'te çalışan yetkin kadroya da minnettarım. Redaksiyondan tasarıma, pazarlamadan halkla ilişkilere, onlarla çalışmak her zaman bir zevk, özellikle de bu üçüncü kitabımda. Telif editörüm Judith Feldmann da, bu kadar kısıtlı bir zamanda hayata geçen bir projede başıma gelebilecek talihsizliklerden beni koruduğu için özel bir teşekkürü hak ediyor.

Bu kitabın kimilerini hoşnut edeceğini, kimilerini ise çileden çıkaracağını biliyorum. Bundan ve diğer bütün hatalardan tamamen ben sorumluyum.

BANA TATLI KÜÇÜK YALANLAR SÖYLE[1]

İktidar sahiplerinin yalancılığı yeni bir şey değil. Güç sahipleri (ya da gücü ele geçirmeye çalışanlar) eskiden de yalanlara başvururdu. Amerikan siyasi tarihinden örnekleri düşünürsek, Bill Clinton'ın Monica Lewinsky, George Bush'un Irak'ın işgali, Richard Nixon'un Watergate yalanlarını bir çırpıda hatırlarız.

Bu bilgiye rağmen, konuya ilişkin yeni sorunlarımız var. Çünkü yalanların samimiyetle çelişmediği bir çağa girdik. Artık yalanlar bazı gerçekleri çarpıtmak ya da bazı durumların etrafından dolanmak için başvurulan tekil girişimler olmaktan çıktı. Yalanlar, siyasetçilerin ve onların destekçilerinin elinde, günümüzün yeni medya imkânları sayesinde propagandanın bile ötesine geçen gerçeği itibarsızlaşma faaliyetine dönüştü. Gerçeği derken, tekil gerçeklerden değil, olgu olarak hakikatten bahsediyorum.

Bugünkü sorunumuz, yalan söyleyen siyasetçiler değil. Bugün sorun, yalanların siyasetçiler için bir can simidi olmaktan çıkmasıdır. Önceden siyasetçiler su boylarını geçip de çaresiz kaldıklarında yalana sarılırlardı. Bugün ise, yalanlardan yaptıkları gemilere tüm siyasi varlıklarını yüklüyorlar. Oysa temsilî demokrasi, seçim kararları gerçeklere dayandığı ölçüde nispeten sorunsuz işleyen bir modeldir.

1 Fleetwood Mac grubunun 1987 tarihli "Little Lies" şarkısının nakaratı.

Son iki yıldır bu tehdidi ele alan akademik çalışmalarda ve yayınlarda patlama var. Sanırım soruna hakikat-sonrası (post-truth) adının konmasının da bunda etkisi var. Elde Trump gibi rasyoneller cephesinde şok üstüne şok yaşatan olağanüstü bir vakanın olması da meselenin bu yoğunlukta ele alınmasında etkili.

Son zamanlarda okuduğum Michiko Kakutani'nin *Hakikatin* Ölümü ve James Ball'un *Post Truth: How Bullshit Conquered The World* [Hakikat Sonrası: Zırva Dünyayı Nasıl Ele Geçirdi] kitapları da bu külliyatın bir parçası.

Kakutani, kitabında lafı dolandırmadan, "Tarihin en korkunç rejimlerinden ikisi 20. yüzyılda iktidara geldi. İkisi de gerçeğin sakatlanmasına ve ortadan kaldırılmasına dayanıyordu," diye yazar. Yazarın kastettiği rejimler, Nazi Almanya'sı ve Sovyetler Birliği. Yazara göre yalan söylemekteki pervasızlığıyla Donald Trump da bu rejimlerin yolunda ilerliyor.

Trump, başkanlığının ilk yılında 2.140 yalan söylemiş. İkinci yılının ilk altı ayında yalanlarını ikiye katlayıp 4.230'a çıkarmış. Twitter'da, mitinglerde, basın toplantılarında, resmî açıklamalarda, her yerde uydurmuş. NATO giderleri hakkında, işsizlik hakkında, seks ilişkileri hakkında, Rusya ile bağlantıları hakkında, Meksika duvarı hakkında, İngiltere kraliçesini bekletmesi hakkında, olmayan çelik tesisi inşaatları hakkında. Hemen her konuda yalanlar söylemiş ve söylemeye de devam ediyor.

Bunlar bir siyasetçinin sıkıştığı anlarda uydurduğu yalanlar değil. Bunlar bir siyasetçinin kendisine bir evren kurmak ve bu evrene kitleleri ikna etmek için başvurduğu araçlar. Bir inşaatın tuğlaları.

Kakutani de Trump'ın yalancılığının bir zaaf ya da bir ilginçlik olarak görülmemesi gerektiğini, bunun siyasette kalıcı sonuçları olacağını savunuyor. Lyndon Johnson Vietnam konusunda, Barack Obama sağlık sigortası hakkında yalan söylemişti. Fakat Trump, her konuda, sürekli yalan söylüyor ve ısrarlı yalanlarıyla gerçeği öyle aşındırıyor ki, kitleler gerçeğin pusulasından yoksun kalıyor. Gerçeğe bağlı kalanlara da "millet düşmanı" yaftası yapıştırılıyor. Galiba "yalan bilimi" dünyanın her yerinde aynı kurallara bağlı çalışıyor.

İdeal olarak gerçekler üzerine inşa edilmesi beklenen rasyonel bir sistem, çarklarına dolanan yalanlar yüzünden kilitleniyor.

Hakikati itibarsızlaştırma girişimi, kullandığı yöntem açısından terörden farksız. Tıpkı devletlerin, terörün asimetrik provokasyonlarına direnememeleri gibi, gerçeklere sadık kalmaya çalışanlar da "alternatif gerçekleri" öne sürenlerin dayattıkları zeminde ve onların araçlarıyla asimetrik bir mücadeleye mecbur bırakılıyor.

Asimetrinin sebeplerinden ilki, yalanın doğası gereği yayılmaya yatkın olması. Yalan, hoşa gitmesi ve yayılması için hassaten "tasarlanmış" bir ürün. Sası, can sıkıcı ve imkânları kısıtlı, ayakları yere basan gerçeklere kıyasla, havailiği sayesinde yayılması ve benimsenmesi daha muhtemel.

Üstelik bu yalanlara inananların bazıları (belki de çoğu), inandıkları şeyin yalan olduğunu bilir. Ama ilginç bir yalana bağlanmak, sıkıcı ve bildik gerçeklere inanmaktan daha caziptir. Ayrıca kutuplaşmalar çağında bireylere kendilerini iyi hissettirir.

2018 yılında *Science* dergisinde yayımlanmış, 126 bin Twitter kullanıcısının on yıllık faaliyetlerini değerlendiren bir araştırmaya göre, yalanlar gerçeklere kıyasla altı kat hızlı yayılıyor. Çünkü bu malzeme "bayılmamız" ya da "nefret etmemiz" için üretiliyor ve insan doğası bu ajitasyon tuzaklarına çok kolay düşüyor. Örneğin, gerçekle alakası olmayan, "sekiz askerin şehit düştüğü gün cumhurbaşkanının Tanzanya ziyaretinde neşe içinde davul çalması" kurgusu bizi öyle ajite ediyor ki, bunu Facebook duvarımıza post etmek ya da öfkeyle *retweet*'lemek için dayanılmaz bir arzu duyuyoruz. Bu kurguyu üreten biz olmadığımız için, yayılmasına aracılık ettiğimiz şeyin yalan olması ihtimali vicdanımızı rahatsız da etmiyor. Hatta doğru olup olmadığı bile umurumuzda olmuyor.

Özetle, "Bana tatlı, küçük yalanlar söyle", yalnızca bir Fleetwood Mac şarkısının nakaratı olmaktan çıkıyor.

Gerçeğin kimsenin işine yaramadığı bir dönemde kanaatlerimizin güçlenmesi ya da çelişkilerimizin keskinleşmesi için ortaya atılan malzemeler, hem üretenin hem de tüketenin ihtiyacına cevap veren

cephanelere dönüşüyor. Mevzu ister milli meseleler ister magazin olsun, önemli olan yargılarımızı güçlendirmesi, okuyana, "Ben demiştim!" dedirtmesi, kendimizi ait olduğumuz safta daha rahat hissettirecek yeni bir gerekçe vermesinden ibaret. Artık hiçbirimizin hayati konularda nesnel haberlere ihtiyacı yok. Hepimiz kendimize yetecek kadar doğruyu zaten biliyoruz ve öğrendiğimiz hiçbir yeni gerçek, bizim görüşümüzü ya da tarafımızı değiştirmemizi sağlayamaz. Çünkü tarafımızı seçtik, argümanlarımızı kuşandık ve tıpkı bizim gibi, "bilmesi gereken her şeyi öğrenmiş" hasımlarımızla karşılaşmaya hazırız.

Yalanların gerçekler karşısındaki asimetrik üstünlüklerinden bir diğeri ise, gerçeklerle yarıştığı zemindir. Dijital ortamda yalanların geçmişle kıyaslanamayacak bir hızla yayılması. Bu, fanatizm nedeniyle ya da çıkar uğruna yalanlar üreten medya organları ile onların tamamlayıcısı sosyal medyanın etkileşiminin yol açtığı bir sonuçtur.

Yalanların gerçeklere karşı saha üstünlüğü, dijital mecrada yayılan yalanları düzeltme işinin çoğunlukla geleneksel medyaya düşmesinden de kaynaklanıyor. Asimetrik durum burada bir kez daha karşımıza çıkıyor.

İnternette üretilip sosyal medyada saman alevi gibi yayılan bir yalanı düzeltecek bir yer varsa, o da çoğunlukla ciddi gazeteler ve televizyon kanalları. Ya da verileri kontrol etmek için kurulmuş kısıtlı imkânlara sahip dijital platformlar. (Örneğin Türkiye'de teyit.org) Onlar, sorumluluk duygusuyla ve yetişebildikleri kadarıyla yalanları ifşa etse de, dünün düzeltmiş yalanıyla bugün kimse ilgilenmiyor. Hem dünde kaldığı hem çoktan veri olarak sınıflandırıldığı için. Bir de bu gerçeklerin sıkıcılığı hadisesi var.

Gerçekleri yalanlar karşısında yeniden üstün kılmak için bugün çok daha zeki ve donanımlı olmamız gerekiyor. Açık Toplum Enstitüsü'nün 2018'de yayımladığı bir araştırmaya göre Türkiye kamuoyu, 35 Avrupa ülkesi arasında, yalan habere karşı -Makedonya'dan sonra- en savunmasız ikinci toplum. Araştırmacılara göre bunun temel nedeni, medya okuryazarlığı eksikliği. Yani neyin gerçek neyin

zırva olduğunu tespit etme eğitimi. Bir şeyin içinde eğitim geçtiğinde, bizim skorumuzun yüksek çıkması pek beklenmez. Çünkü malum bizim iyi olduğumuz konu "güçlü duygular" ile "tam tanımlayamadığımız hisler"dir ve eğitime cehaletinin farkında olanlar ihtiyaç duyar.

Bu sunuşu Türkiye'ye özgü bir başka gerçekle bitirelim. Bütün dünyada marjinal kişilerin, bulvar gazetelerinin, korsan sitelerin yaptığı zırva haber üretimini Türkiye'de ana akım medya organları yapıyor. Sözde haber kanalları, 24 saat boyunca yalanlar üretirken, batırılmak üzere satılmaya zorlanan medya grupları sistemli bir şekilde gerçeklere saldırıyor. Böyle bir ülkede, yalanların hâkimiyetini engellemek için uyanık, gayretli ve eldeki küçük imkânları zorlayacak kadar örgütlü olmaktan başka şans kalmıyor.

Mirgün Cabas
Nisan 2019

ÖNSÖZ

Bu önsözü yazdığım 2017 baharı itibarıyla hakikat-sonrası meselesinden daha ateşli bir sohbet konusu bulunmuyor. Manşetlerde ve televizyonda karşımıza çıkıyor. Restoranlarda, asansörlerde edilen sohbetlerde kulağımıza çalınıyor. Bu durum hem bir avantaj hem de bir zorluk teşkil ediyor: Hâlâ bu kadar yeni, gelişen ve ihtilaflı bir mesele hakkında nasıl yazılabilir?

Bu kitap, işlediği konunun özgünlüğünden ötürü, "Essential Knowledge" [Temel Bilgi] dizisindeki diğer kitaplardan üslup bakımından muhtemelen ayrılacaktır. Hakikat-sonrası mefhumu, hakikatin gölgede bırakılmasından endişelenenlerin hayıflanma duygusundan doğmuştur. Bu durum, açıkça partizan olmasa bile en azından belirli bir bakış açısını varsaymaktadır. Olgular ve hakikat, günümüz siyaset alanında tehlike altındadır.

İlerleyen bölümlerde, akademik bir kitaptan beklenecek türden temkinli bir tarafsızlık sergilenmesi, bu bağlamda pek de mümkün görünmemektedir. Nitekim böyle yapılmış olsaydı, bizzat hakikat-sonrasının alametifarikası olan bir tür yanlış eşdeğerliğe başvurulmuş olurdu. Hakikat-sonrası tartışmasının "öteki taraf"ı, onu savunanlardan –ya da hakikat-sonrasının iyi bir şey olduğunu düşünenlerden– değil, böyle bir sorunun varlığını bile reddeden kişilerden oluşmaktadır. Bununla birlikte, hakikat-sonrası hakkında bir kitap yazmaya kalkışmanın kendisi, (maskeleri düşürmek niyetinde

değilsem eğer) ortada bir sorun olduğunu kabul etmek anlamına gelir. Bu sebeple, analizimde dürüst olmaya çalışacak olsam da dengeli bir yaklaşım sergilemek konusunda söz veremem. Hatalar bir tarafta orantısız bir şekilde birikmişken, her şey eşitmiş gibi davranmak hakikat mefhumuna saygısızlık olur.

Hakikat-sonrası fikrinin sahiden de o kadar yeni bir şey olup olmadığı merak edilebilir. Tam da propagandayla aynı anlama gelmiyor mu? "Alternatif olgular" denilen şeyin yalan söylemekten farkı nedir? Fakat mesele bu kadar basit değil. Mevcut durumumuzun birtakım tarihsel emsalleri olsa da –ki bunları ileride inceleyeceğiz– hakikat-sonrasını başka bir şeye indirgemeye çalışmak yanlış olur. Ampirik meseleler hakkındaki inançlarımızın şekillenmesinde olguların hislerimize nazaran daha önemsiz olduğunu söylemek, en azından ABD siyaseti bağlamında yeni bir şeymiş gibi görünmektedir. Hakikat kavramının kendisine yönelik pek çok ciddi meydan okumayla geçmişte de karşılaştık, fakat bu meydan okumaların hiçbiri, gerçekliğin siyaseten ikincil konuma itilmesini öngören bir strateji olarak bu kadar açık biçimde benimsenmemişti. Dolayısıyla hakikat-sonrası fikrine dair çarpıcı olan şey sadece hakikate karşı meydan okunması değil, hakikate siyasal hâkimiyet kurmanın bir mekanizması olarak meydan okunmasıdır. İşte bu yüzden, hakikat-sonrası fikrine dair "esasen bilinmesi" gerekenleri kavrayacaksak eğer, siyasetten imtina etmememiz gerekir.

1

HAKİKAT-SONRASI NEDİR?

"Evrensel hilekârlık zamanlarında
hakikati dile getirmek, devrimci bir eylem
haline gelecektir."

—George Orwell

Kasım 2016'da Oxford sözlükleri tarafından yılın kelimesi olarak seçildiğinde "hakikat-sonrası" olgusu kamuoyunun ilgisini üzerine çekmişti. 2015 yılı içinde kelimenin kullanımında gerçekleşen yüzde 2000'lik artışı göz önünde bulundurduğumuzda bu seçim oldukça makul görünüyordu. Listeye giren diğer rakip kelimeler arasında, o yılki seçimin siyasal bağlamına ışık tutarcasına "alt-right"* ve "Brexiteer"** de bulunuyordu. Herkesin diline dolanan bir tabir olarak "hakikat-sonrası", zamanın ruhunu yakalamış görünüyordu. 2016 yılındaki Brexit ve ABD Başkanlık Seçimleri'ne damgasını vuran, gerçeklerin üstünün örtülmesi, akıl yürütmenin yaslandığı kanıta dayalı ölçütlerin bertaraf edilmesi ve göz göre göre yalan söylen-

* (İng.) "Alternatif sağ"ın kısaltması. Özellikle ABD'de yükselişte olan ırkçı bir hareket. (Ç.N.)

** Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılmasını savunanlar. (Ç.N.)

mesi gibi örnekleri hesaba kattığımızda pek çok kişi dehşet içindeydi. Donald Trump seçimleri kaybettiği takdirde –elinde herhangi bir delil olmaksızın– bu yenilginin ona karşı hile yapıldığı anlamına geleceğini iddia edebiliyorsa, olguların ve hakikatin ne ehemmiyeti kalmıştı ki?[1]

Seçimden sonra işler daha da kötüye gitti. Trump bir kez daha, iddiasını destekleyecek herhangi bir bulgu sunmaksızın, yasadışı oy kullanan milyonlarca insan düşüldüğü takdirde, geçerli oyların çoğunluğunu aldığını ileri sürdü (fakat Hillary Clinton neredeyse üç milyon daha fazla oy almıştı). ABD'de faaliyet gösteren 17 istihbarat servisinin görüş birliğine rağmen, Rusya'nın ABD seçimlerini etkilemediğini iddia ederek bahsi daha da yükseltti.[2] Yardımcılarından biri de "maalesef artık olgu diye bir şey [olmadığını]" ileri sürerek yaşanan kaosu iyiden iyiye benimsedi.[3]

Trump, 20 Ocak 2017'deki başkanlık yemininin ardından ortaya bir dizi taze yalan attı: Reagan'dan beri en büyük seçim zaferini kazanmıştı (öyle bir şey söz konusu değildi); yemin töreni ABD tarihinin en kalabalık katılımlı yemin töreniydi (fotoğrafa dayalı bulgular bu iddiayla çeliştiği gibi Washington DC'nin metro kayıtları da

1 Bkz. Ashley Parker, "Donald Trump, Slipping in Polls, Warns of 'Stolen Election'", *New York Times*, 13 Ekim 2016, https://www.nytimes.com/2016/10/14/us/politics/trump-election-rigging.html. "Hakikat-sonrası"nın yılın kelimesi olarak seçilmesinin ABD başkanlık seçimlerinin sonucunun açıklanmasından bile önce, hazirandaki Brexit oylamasından sonra kelimenin kullanışındaki artışa ve temmuzda Trump'ın Cumhuriyetçi Parti'nin adayı olarak belirlenmesine bir karşılık olarak gerçekleştiğine dikkatinizi çekerim. Amy B. Want, "'Post- Truth' named 2016 Word of the Year by Oxford Dictionaries," *Washington Post*, 16 Kasım 2016, https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2016/11/16/post-truth-named-2016-word-of-the-year-by-oxford-dictionaries/?utm_term=.ff63c5e994c2.

2 Bkz. Michael D. Shear ve Emmarie Huetteman, "Trump Repeats Lie about Popular Vote in Meeting with Lawmakers", *New York Times*, 23 Ocak 2017, https://www.nytimes.com/2017/01/23/us/politics/donald-trump-congress-democrats.html; Andy Greenberg, "A Timeline of Trump's Strange, Contradictory Statements on Russian Hacking", *Wired*, 4 Ocak 2017, https://www.wired.com/2017/01/timeline-trumps-strange-contradictory-statements-russian-hacking/.

3 Scottie Nell Hughes – *The Diane Rehm Show*, National Public Radio, 30 Kasım 2016, http://talkingpointsmemo.com/livewire/scottie-nell-hughes-there-are-no-more-facts.

yolcu sayısının o gün düştüğünü gösteriyordu); CIA'deki konuşması ayakta alkışlanmıştı (yetkililere oturun dememişti). Şubat ayının başlarında, ABD'deki cinayet oranının son 47 yılın en yüksek seviyesinde olduğunu iddia etti (FBI'ın yayımladığı suç raporu ise bugüne kadar görülmüş hemen hemen en düşük suç oranının kaydedildiğini gösteriyordu).[4] İkinci iddia bilhassa dikkat çekiciydi çünkü Trump'ın Cumhuriyetçi Parti kongresinde, suç oranının yükselişte olduğunu öne sürmeye çalışırken başvurduğu bir palavraya dayanıyordu. Bu konu Newt Gingrich'in (o dönem Trump'ın vekillerinden biriydi) dikkatine sunulduğunda, CNN muhabiri Alisyn Camerota'yla kamera önünde şu inanılmaz diyalog yaşandı:

> CAMEROTA: Şiddet içeren suçlar düşüşte. Ekonomi ise kıpırdanıyor.
>
> GINDRICH: En büyük şehirlerde düşmüyor ama.
>
> CAMEROTA: Şiddet içeren suçlar, cinayet oranı düşüşte. Düşüyor yani.
>
> GINDRICH: O zaman nasıl oluyor da Chicago'da, Baltimore' da ve Washington'da yükseliyor?
>
> CAMEROTA: Cinayetle baş edemediğimiz yerler olduğu doğru.
>
> GINDRICH: Bir tanesi başkentiniz, bir tanesi de üçüncü en büyük şehriniz.
>
> CAMEROTA: Fakat ülke çapında baktığımızda şiddet içeren suçlar düşüşte.

4 Bkz. William Cummings, "Trump Falsely Claims Biggest Electoral Win since Reagan", *USA Today*, 16 Şubat 2017, https://www.usatoday.com/story/news/politics/onpolitics/ 2017/02/16/trump-falsely-claims-biggest-electoral-win-since-reagan/98002648/; Elle Hunt, "Trump's Inauguration Crowd: Sean Spicer's Claims versus the Evidence", *Guardian*, 22 Ocak 2017, https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/22/trump-inauguration-crowd-sean-spicers-claims-versus-the-evidence; S. V. Date, "Of Course the CIA Gave Trump Standing Ovations: He Never Let Them Sit", *Huffington Post*, 23 Ocak 2017, http://www.huffingtonpost.com/entry/trump-cia-ovations_us_58866825e4b0e3a7356b183f; Jeremy Diamond, "Trump Falsely Claims US Murder Rate Is 'Highest' in 47 Years", *CNN.com*, http://www.cnn.com/2017/02/07/politics/donald-trump-murder-rate-fact-check/index.html.

GINDRICH: Size şöyle söyleyeyim, ortalama bir ABD'li suç oranının düştüğünü, daha güvende olduğumuzu düşünmüyordur.

CAMEROTA: Ama öyle. Daha güvendeyiz ve suç oranı da düştü.

GINDRICH: Hayır, bu sizin kanaatiniz.

CAMEROTA: Bunlar FBI'ın verileri.

GINDRICH: Bahsettiğim şey de bir veri... Liberallerin ellerinde teorik olarak doğru olan bir dizi istatistik olabilir ama insanlar böyle düşünmüyor.

CAMEROTA: Bir saniye sayın sözcü, siz liberallerin bu rakamları kullandığını, matematiğe dayalı bir gözbağı numarası yaptığını demeye getiriyorsunuz. FBI istatistikleri bunlar. Herhangi bir liberal kurumun değil. Suçla savaşan bir kurumun istatistikleri.

GINDRICH: Benim söylediğim de bir o kadar doğru. İnsanlar kendilerini daha çok tehdit altında hissediyorlar.

CAMEROTA: Evet hissediyorlar. Ama olgular hislerini destekler nitelikte değil.

GINDRICH: Bir aday olarak ben insanların nasıl hissettiğine bakarım. Siz teorisyenlere bakabilirsiniz.[5]

George Orwell'in distopik romanı *1984*'teki Sevgi Bakanlığı'nın bodrumunda geçecek bir diyalog ancak bu kadar kan donduru olurdu. Nitekim, otoriter devlet tesis edilirken ilk verilecek kaybın hakikat olduğu bu karanlık tasavvurun hayata geçmesine bugün emin adımlarla yaklaştığımız konusunda endişe duyanlar var.

Oxford sözlükleri "hakikat-sonrası" kavramını şöyle tanımlıyor: "Nesnel gerçeklerin, kamuoyunun şekillenmesinde, duygulara ve kişisel inançlara hitap edilmesi kadar etkili olmamasıyla ilişkili ya da buna delalet eden durumlar." Buradaki "sonrası" ekinin, ha-

5 http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/1607/22/nday.06.html.

kikati zamansal anlamda "geçmiş" ("savaş sonrası"nda olduğu gibi) olduğumuza işaret etmekten ziyade hakikatin gözden düştüğüne, önemini yitirdiğine işaret etmek amacıyla kullanıldığının altı çiziliyor. Söz konusu kelimeler pek çok filozofun gözünde tartışmalı olsa da, bunun akademik bir ihtilaftan öte bir mesele olduğunu vurgulamak önemli. Stephen Colbert, 2005 yılında "hakikatimsi" (olgular tarafından zorunlu olarak desteklenmese de, bize *doğruymuş* gibi gelmesinden ötürü bir şeye ikna olmak) tabirini ortaya atmıştı: Bu kelimeyle ABD Yüksek Mahkemesi'ne Harriet Miers'i aday göstermek veya kitle imha silahlarına dair yeterli delil yokken Irak'a savaş açmak gibi büyük kararlarında George Bush'un "içsesine" güvenerek yaptığı aşırılıklara gönderme yapıyordu. "Hakikatimsi" terimi ortaya atıldığında büyük bir şaka olarak karşılanmıştı ama bugün insanların buna gülecek halleri de kalmadı.[6]

Büyük ölçüde olgudan yoksun Büyük Britanya'daki Brexit kampanyasının sona ermesi (yüzlerce otobüs Birleşik Krallık'ın AB'ye haftada 350 milyon euro gönderdiği gibi düzmece bir istatistikle kaplanmıştı[7]) ve Macaristan, Rusya ve Türkiye'deki siyasetçilerin kendi halklarına karşı gitgide artan dezenformasyon kampanyaları yürütmesiyle birlikte, pek çok kişi hakikat-sonrasını, bazı kişilerin (kanaatlerini hakikatle uyumlu hale getirmektense) hakikati kendi kanaatlerine uydurmak için bükmeye cesaret bulduğu, giderek gelişen uluslararası bir trendin parçası olarak görüyor. Söz konusu kampanyalar gerçeklerin herhangi bir önem arz etmediğini ileri sürmek zorunda değildir – daha ziyade, hakikatin bir yorumuna daha fazla iltimas gösterilen siyasal bir bağlam içerisinde olguların her daim göz ardı edilebileceğine, ayıklanabileceğine ve sunulabileceğine dair

6 Stephen Colbert, "hakikat-sonrası"nın 2016'da yılın kelimesi seçilmesine önce öfkelendiğini söylemişti. "Bir kere 'hakikat-sonrası' yılın kelimesi değil, yılın iki kelimesidir. Tireler zayıflar içindir. İkincisi 'hakikat-sonrası' benim 2006'da kullandığım 'hakikatimsi' kelimesinden aparmadır." http://www.complex.com/pop-culture/2016/11/stephen-colbert-oxford-dictionary-post-truth-truthiness-rip-off.

7 Jon Henley, "Why Vote Leave's 350m Weekly EU Cost Claim Is Wrong", *Guardian*, 10 Haziran 2016, https://www.theguardian.com/politics/reality-check/2016/may/23/does-the-eu-really-cost-the-uk-350m-a-week.

bir düşüncedir. ABD Park Hizmetleri'nin sunduğu, binlerce koltuğun boş olduğunu gösteren resmi fotoğraflar Donald Trump'ın keyfini kaçırmış gibi görünürken basın sekreteri Sean Spicer'ın yemin törenindeki kalabalığın büyüklüğüne dair "alternatif olguları" sunmak niyetinde olduğunu söylediğinde,[8] Trump'ın Başdanışmanı Kellyanne Conway'in kastettiği şey belki de buydu.

Hakikat-sonrası basbayağı yalan söylemek anlamına gelmiyor mu o zaman? Altı üstü bir siyasal salvo mu? Tam olarak değil. Günümüzdeki tartışmalarda görüldüğü üzere "hakikat-sonrası" kavramı, indirgenemez bir biçimde normatiftir. Hakikat kavramını önemseyen ve onun saldırı altında olduğunu düşünen insanların duyduğu endişenin bir ifadesidir. Peki ya tartışmalı meseleler hakkında yalnızca "hikâyenin öteki tarafı"nı anlatmaya çalıştıklarını söyleyenler? Alternatif olgulara da yer açılması gerektiğini söyleyenler? Tek bir nesnel hakikat olduğu düşüncesi hiçbir zaman tartışmadan muaf olmamıştır. Peki bunu kabul etmek illa ki muhafazakâr bir tutum mudur? Yoksa liberal bir tutum mu? Belki de bir birleşimdir bu: Hakikat fikrine yönelik yıllar öncesine dayanan ve büyük ölçüde sol siyasetten gelen göreci ve postmodernist saldırıların bugün sağ siyasetin temsilcileri tarafından benimsenmesini içeren bir birleşim.

Felsefede hakikat kavramı, bilgiye dayalı hatalı iddiaların tehlikesine dair (Sokrates vasıtasıyla) uyarılarda bulunan Platon'a kadar gider. Sokrates'e göre cehalet tedavi edilebilirdir; eğer kişi cahilse tedris edilebilir. Asıl tehdit, hakikati zaten bildiğini düşünecek kadar kibirli olanlardan gelir çünkü o zaman yanlışa dayanarak harekete geçecek kadar fevri olabilirler. Tam bu noktada asgari de olsa bir hakikat tanımı vermeliyiz. En ünlü tanım belki de Aristoteles'in tanımıdır: "Olan şeye yok ya da olmayan şeye var demek yanlış, olan şeye var ve olmayan şeye yok demek doğrudur."[9] Filozoflar haliyle, bu türden bir "tekabüliyet" fikrinin doğru olup olmadığını, dolayısıyla bir önermenin doğruluğunu hakikate uymasına bakarak belir-

8 Eric Bradner, "Conway: Trump White House Offered 'Alternative Facts' on Crowd Size", *CNN.com*, 23 Ocak 2017, http://www.cnn.com/2017/01/22/politics/kellyanne-conway-alternative-facts/index.html.

9 Aristoteles, *Metaphysics*, 1011 b25.

leyip belirleyemeyeceğimizi asırlardır tartışmaktadırlar. Bir değer olarak hakikatin önemine dair pek az ihtilaf olsa da, öne çıkan diğer hakikat kavrayışları (koherentist, pragmatist, semantik), filozoflar arasında uygun hakikat *teorisine* ilişkin çok çeşitli kanaatler olduğunu göstermektedir.[10]

Gelgelelim bugün önümüzdeki soru, uygun bir hakikat teorimiz olup olmadığı değil, insanların hakikati çarpıtmak için kullandığı farklı farklı yolları nasıl anlaşılır kılacağımızdır. İlk adım olarak zaman zaman yanlışlar yapabileceğimizi ve istemeden de olsa doğru olmayan şeyler söyleyebileceğimizi kabullenmek oldukça önemli. Böyle bir durumda kişi, "gerçekdışı" ifadelerde bulunuyordur. Bu durum yalandan farklıdır çünkü yapılan hata kasti değildir. Bundan bir sonraki adım ise "gönüllü cehalet"tir: Burada bir şeyin doğru olup olmadığını sahiden bilmiyoruzdur, ama malumatımızın doğruluğunu sınama zahmetine katlanmaksızın onu söylemekten çekinmeyiz. Böylesi bir durumda, haklı olarak, konuşan kişiyi tembelliğinden dolayı suçlayabiliriz, çünkü eğer gerçekler elinin altındaysa, asılsız bir iddia ortaya koyan kişi kısmen de olsa bu cahilliğinden sorumludur. Bir sonraki adımdaysa yalan söylemek geliyor: Burada asılsız bir iddia yanıltma kastıyla ileri sürülür. Mühim bir dönüm noktasıdır bu, çünkü söylediğimiz şeyin doğru olmadığını bilmemize rağmen başka bir insanı yanıltma çabası içine girmişizdir artık. Tanımı gereği her yalanın bir de muhatabı vardır. Asılsız iddialar ortaya koymak, eğer dinleyen kimse yoksa (ya da kimsenin inanmayacağından eminsek) pek de sorumluluk alacağımız bir şey olmayabilirdi, fakat maksadımız birilerini, *doğru olmadığını bildiğimiz bir şeye* inandırmak için manipüle etmekse, gerçeklerin basit "yorumu"ndan öteye geçip tahrifata girişmişizdir artık. Hakikat-sonrası dediğimiz şey bu mudur peki?

10 Çok büyüleyici bir konu olan epistemoloji (bilgi teorisi incelemesi) hakkında daha fazla okuma yapmak isteyenler için en iyi başlangıç, Harry Frankfurt'un bilimsel olduğu kadar erişilebilir bir nitelik taşıyan *On Truth* (Knopf, New York, 2006) kitabı olabilir. Muhtelif hakikat teorilerine dair daha detaylı bir çalışma için bkz. Frederick F. Schmitt, (Yay. haz.), *Theories of Truth*, Wiley-Blackwell, New York, 2003.

Yukarıdaki merhaleler arasındaki çizgiler bulanık olabilir ve birinden diğerine geçerken kaygan bir zeminde bulabiliriz kendimizi. Donald Trump'ın, Ulusal Güvenlik danışmanı ile Rus yetkililer arasında, göreve gelmesinde önce hiçbir görüşme yaşanmadığını söylediği o ilk açıklama, gönüllü bir cehalet olarak yorumlanabilir belki. Fakat bizzat kendi istihbarat servisi, onu tam da bu konuda bilgilendirdiklerini ortaya koyunca ve Donald Trump da ısrarla bunu reddetmeye devam edince, artık kasıt aramaya başlamanın zamanı gelmiştir. Donald Trump'ın, usulsüz oylar kullanılmamış olsa geçerli oyun çoğunluğunu kazanacağı iddiasını sürdürmesinin ardından *New York Times* gözü pek bir kararla, daha başkanlığının üçüncü gününde Donald Trump'ın yalan söylediğini manşetten duyurmuştu.[11]

Hakikat ile kurulabilecek başka ilişkiler de vardır. Filozof Harry Frankfurt, latif bir cüretkârlığı titizlikle sunan *On Bullshit* [Zırvalama Üzerine] isimli kitabında, zırvaladığımız durumlarda ille de yalan söylemediğimizi, yalnızca neyin doğru olduğuna dair ihmalkâr bir kayıtsızlık içinde de olabileceğimizi iddia ediyor. Donald Trump'ın da yaptığı bu mu peki? Hakikate dair alınabilecek daha partizan tutumlar da yok değil. Gingrich, cinayet oranlarına dair ne hissettiğimizin FBI istatistiklerinden daha önemli olduğunu iddia ettiğinde bunu yalnızca onun sinikliğine veremeyiz artık o, hakikat-sonrasını bir anlamda mümkün kılan biri olmuştur. Hakikati kendi menfaatleri için "çeviren" bu siyasi alavereciler, ne yaptıklarının (diğerleri gibi) tamamen farkında oldukları için, artık bunlara zırvalama denemez; çünkü başkalarına tesir etme gibi açık bir ka-

11 Shear ve Huetteman, "Trump Repeats Lie", https://www.nytimes.com/2017/01/23/us/politics/donald-trump-congress-democrats.html. Bu dönüm noktasını yansıtan şu habere de bakabilirsiniz: Dan Barry, "In a Swirl of 'Untruths' and 'Falsehoods', Calling a Lie a Lie", *New York Times*, 25 Ocak 2017, https://www.nytimes.com/2017/01/25/business/media/donald-trump-lie-media.html. Fakat bu, *New York Times*'ın Trump'ın yalan söylediğini iddia ettiği ilk örnek değildi. Bkz. "'*New York Times*' Editor: 'We Owed It to Our Readers' to Call Trump Claims Lies", *NPR.org*, http://www.npr.org/2016/09/22/494919548/new-york-times-editor-we-owed-it-to-our-readers-to-call-trump-claims-lies.

sıtları vardır. Fakat hakikat-sonrasının daha da kötücül bir biçimi vardır. Kendini aldatma ve hezeyanın işin içine karıştığı ve hemen hemen bütün muteber kaynakların karşı çıktığı bir safsataya sahiden inanıldığı zaman yaşanan şeydir bu. Hakikat-sonrası en saf halini, kalabalığın gösterdiği tepkinin bir yalan hakkındaki gerçekleri sahiden *değiştireceğine* inandığımızda alır. Uzmanlar Donald Trump'ın bu skalanın neresinde durduğu, hilekâr mı, kayıtsız mı, sinik mi yoksa hezeyanlı mı olduğu konusunda tartışma yürütebilirler. Lakin bunların her biri, hakikat-sonrası olarak adlandırılmayı hak edecek kadar hakikate düşmandır.

Bir filozof olarak hakikat-sonrası mefhumunun bütün bu biçimlerini elim bulmaktan kendimi alamıyorum. Aralarındaki farklılıklara ışık tutmak ve hakikat-sonrası mefhumunun şemsiyesi altında toplanabilecek pek çok durum olduğunu anlamak önemli olsa da, bunların hiçbiri hakikat kavramını canı gönülden önemseyen biri için kabul edilebilir değildir. Fakat işin zor kısmı cehaleti, yalan söylemeyi, sinikliği, kayıtsızlığı, siyasi salvoları ya da hezeyanları açıklamak değildir. Biz asırlardır bunlarla yaşıyoruz. Görünüşe bakılırsa hakikat-sonrası çağına özgü olan şey, gerçekliği *bilme* düşüncesinin değil bizzat gerçekliğin varlığının hiçe sayılmasıdır. Kişi yanlış yönlendirilmişse ya da hataya düşmüşse büyük ihtimalle bunun bedelini ödeyecektir; yeni bir ilacın kalp hastalığına derman olacağını ummak o ilacın işe yaramasını sağlamaz. Fakat liderlerimiz ya da toplumumuzun önemli bir kısmı, temel gerçekleri inkâr eder halde ise bunun sonuçları dünyayı başımıza yıkabilir.

Güney Afrika Devlet Başkanı Thabo Mbeki, antiretroviral* ilaçların Batı'nın oynadığı bir oyun olduğunu, AIDS'in sarmısak ve limon suyuyla tedavi edilebileceğini söylediğinde 300,000 insan ölmüştü.[12] Donald Trump da, iklim değişikliğinin ABD ekonomisini çökertmek için Çin hükümetince uydurulmuş bir safsata olduğunu

* HIV/AIDS tedavisinde kullanılan bir ilaç türü. (Ç.N.)

12 Sarah Boseley, "Mbeki AIDS Denial 'Caused 300,000 Deaths'", *Guardian*, 26 Kasım 2008, https://www.theguardian.com/world/2008/nov/26/aids-south-africa.

söylediğinde,[13] bunun uzun dönemli sonuçları da eşit ölçüde yıkıcı olabilir. Fakat bana kalırsa buradaki asıl sorun, yalnızca birilerinin savunduğu belli (ve korkunç) kanaatler değil, kişinin neyin doğru olmasını istediğine bağlı olarak bazı olguların diğerlerinden daha önemli olabileceğine dair fikrin yaygınlaşmasıdır. İklim değişikliğini inkâr edenler olgulara inanmamakla kalmıyor, yalnızca kendi ideolojilerini destekleyen olguları kabul etmek istiyorlar. Komplo teorisyenlerinin hepsinde görüldüğü üzere, çifte standart uygulama hakkını kendilerinde buluyorlar: Bir yandan iklim üzerine çalışan biliminsanlarının, iklim değişikliği hakkındaki kanıtları şişirmek üzerine kurulu küresel bir komplonun parçası olduklarına (hiçbir kanıt sunmaksızın) inanırken, diğer yandan dünya sıcaklığının son 20 yılda yükselmediği iddiasındaki (işlerine gelen) bilimsel istatistikleri bulup çıkarmakta üstlerine yok.[14] İnkârcılar ve diğer kanaat önderleri, inanmak istemedikleri olgulara karşı şüpheye dayalı katı bir ölçüt kullanırken, kendi görüşlerine uyan her bir olguya sorgusuz sualsiz inanmayı alışkanlık haline getirmiş durumdalar. Temel ölçüt, halihazırdaki inançlarını en çok hangi olgunun desteklediğidir.[15] Olguların tümden rafa kalktığı anlamına gelmez bu. Olguların güvenilir bir şekilde derlenip insanların hakikate dair görüşlerini

13 Louise Jacobson, "Yes Donald Trump Did Call Climate Change a Chinese Hoax", Politifact, 3 Haziran 2016, http://www.politifact.com/truth-o-meter/statements/2016/jun/03/hillary-clinton/yes-donald-trump-did-call-climate-change-chinese-h/.

14 Bu iddiayı en yüksek sesle dile getiren kişi, NOAA'nın kendi verilerinin iklim değişikliğini çürüttüğünü söyleyen Ted Cruz'dur. Bahsettiği çalışma da düzeltilmiştir bu arada. Bkz. Chris Mooney, "Ted Cruz's Favorite Argument about Climate Change Just Got Weaker", *Washington Post*, 7 Mart 2016, https://www.washingtonpost.com/news/energy-environment/wp/2016/03/07/ted-cruzs-favorite-argument-about-climate-change-just-got-weaker/?utm_term=.fb8b15b68e30.

15 Bunun en göze çarpan örneklerinden birine, Basın Sekreteri Sean Spicer'ın Mart 2017'de yaptığı, işsizlik oranının yüzde 4,7'ye düştüğünü iddia eden sunumda rastlanılabilir. Trump'ın daha önce böyle istatistiklere (Obama'nın lehine olduğunda) "düzmece" diye karşı çıktığı kendisine söylendiğinde Spicer gülmüş ve Trump'ın kendisine bu soruyla karşılaşması durumunda, "Geçmişte düzmeceydi ama şimdi gerçek," demesini istediğini söylemiştir. Lauren Thomas, "White House's Spicer: Trump Says Jobs Report 'May Have Been Phony in the Past, But It's Very Real Now'", *CNBC.com*, 10 Mart 2017, http://www.cnbc.com/2017/03/10/white-houses-spicer-trump-says-jobs-report-may-have-been-phony-in-the-past-but-its-very-real-now.html.

şekillendirmek üzere makul bir biçimde kullanıldığı sürecin bozulması anlamına gelir. Nitekim bu sürecin reddedilmesiyle birlikte *bazı şeylerin onlar hakkında ne hissedersek hissedelim doğru olabileceği* ve bunları bulup çıkarmaya çalışmanın da herkesin (ve başımızdaki karar alıcıların) yüksek menfaatine hizmet edeceği fikrinin altı oyulur.

Bir önceki kitabımda[16], söz konusu fikrin bizi ekseriyetle doğru inançlara götüren (bilim gibi) soruşturma yöntemlerini benimsemek suretiyle "hakikate saygı duymaktan" ileri geldiğini ifade etmiştim. Hakikatin önemli olmadığını ya da hakikat diye bir şey olmadığını savunan birine karşı ne söyleyebileceğimizi bilmiyorum. Peki ama hakikat-sonrası olgusu böyle bir şey mi tam olarak? Oxford'un verdiği tanıma ve bu meselenin son zamanlardaki tartışmalarda nasıl ele alındığına baktığımızda, hakikat-sonrasının *hakikat diye bir şey olmadığı* iddiasından çok, *olguların siyasi bakış açımıza tabi olduğu* iddiasına dayandığı hissine kapılırız. Oxford'un verdiği tanım, daha çok hakikat-sonrasının *ne olduğu*'na odaklanmaktadır: hislerimizin bazen olgulardan daha çok önem taşıyabileceği düşüncesine. Fakat bunun kadar önemli bir başka soru daha vardır ki o da böyle bir şeyin *neden* ortaya çıktığıdır. Aşikâr olan ya da kolayca doğrulanabilecek bir olgudan sebepsiz yere şüphe edilmez; kişi, bu yola söz konusu durum kendi menfaatine olduğu zaman başvurur. Birinin inançları "münasebetsiz bir olgu" nedeniyle tehlikeye girdiği zaman, olgunun kendisini hiçe saymak tercih edilebilir hale gelebilir. Bu durum bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde gerçekleşebilir (çünkü bazen ikna etmeye çalıştığımız kişi kendimizden başkası değildir). Fakat asıl önemlisi, olgularla kurulan bu türden bir hakikat-sonrası ilişkinin ancak ve ancak bizim için hakikatten daha önemli olan bir şeyi savunmak istediğimiz zaman ortaya çıkıyor oluşudur. Böylece hakikat-sonrası bir tür ideolojik üstünlük anlamına gelir: destekleyici kanıtlar olsun ya da olmasın, zorla birilerini bir şeylere inandırmaya uğraşan insanlardan oluşan bir ideolojik üstünlük. Siyasal tahakkümün formülü de budur.

16 Lee McIntyre, *Respecting Truth: Willful Ignorance in the Internet Age*, Routledge, New York, 2015.

Ancak bu bakış açısına karşı çıkılabilir ve çıkılması da gereklidir. Politikaların, gerçekte ne kadar iyi iş göreceklerine göre değil de kendimizi nasıl hissettirdiklerine göre üretildiği bir dünyada yaşamak ister miyiz? İnsan hayvanı, batıl itikatlarına ve korkularına kapılmaya meyilli olabilir fakat bu durum, kendimizi daha iyi kanıt ölçütlerini benimsemek üzere eğitemeyeceğimiz anlamına gelmez. Nesnel hakikati bilme yetimiz hakkında meşru teorik sorular vâki olabilir ancak bu durum epistemologların veya eleştirel teorisyenlerin hastalandıkları vakit doktora gitmedikleri anlamına gelmez. Hükümetlerin, suç oranının yükselişe geçtiği "hissine kapıldıkları" için daha fazla hapishane yapmaları gerekmemesi gibi.

Peki ne yapmalı? Hakikat-sonrasıyla savaşmak için atılacak ilk adım, onun kökenini kavramakta yatar. Bazı yorumculara göre hakikat-sonrası fikri, ilk defa 2016'da birdenbire ortaya çıkıvermiş gibi gelebilir ama durum böyle değildir. "Hakikat-sonrası" kelimesi son zamanlarda –Brexit ve ABD başkanlık seçimlerinin bir sonucu olarak– büyük bir ilgiye nail olmuş olabilir ama olgunun kökleri binlerce yıl geriye, gerek liberallerin gerekse muhafazakârların paylaştıkları bilişsel mantıksızlıkların evrimine kadar uzanmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, bu kökler, bilimin otoritesine saldırmak için kullanılan, nesnel hakikatin imkânsız olduğuna dair süregelen akademik tartışmalarda da yatmaktadır. Medya ortamında yaşanan son değişimlerle birlikte bütün bunlar iyiden iyiye gemi azıya almıştır. Fakat yine de, hakikat-sonrası olgusunu anlamaya çalışırken elimizde bize rehberlik edecek bir haritamız olduğu için şanslı sayılırız.

Son 20 yılda iklim değişikliği, aşılar ve evrim gibi konularda bilimin inkâr edildiği yaklaşımların görülmedik ölçüde yaygınlaşmasında, günümüzde hakikat-sonrası bahsinde kullanılan taktiklerin doğuşunu görebiliriz. Yerleşik bilişsel önyargılarımızı, hakikate dair sorulara dair kılı kırk yaran akademik tartışmaları ve medyanın istismar edilmesini, sağcıların bilime karşı giriştikleri saldırılarda da görmüştük. Bugün farklı olan şey ise artık olgusal gerçekliğin bütününü kapsayan bir mücadele veriliyor oluşudur. Geçmişte, beğenilmeyen bilimsel teorilere dair ihtilaflar söz konusuydu ama artık

ABD Park Hizmetleri'nin yayımladığı bir fotoğraf ya da CNN'in yayınladığı bir video bile ihtilaf yaratabiliyor.

Tuhaf ve kafa karıştırıcı görünse de hakikat-sonrası olgusu akıl sır ermez bir şey değildir. Ancak bir kelimeyle (Trump) kavranacak kadar basit de değildir. Siyasetçilerin olguları hiçe sayıp *bunun için hiçbir bedel ödemedikleri* bir dünyada hakikat-sonrası, tek bir şahsın çok ötesindedir. Liderlerimizde olduğu kadar bizim içimizde de mevcuttur. Arkasındaki kuvvetler de epey bir zamandır güçlenmektedirler. İşte bu nedenle hakikat-sonrasını anlamak istiyorsak, ona yol açan etmenleri incelememiz gerekir. Brexit sonucu ya da ABD başkanlık seçimi, hakikat-sonrasıyla ayrılmaz biçimde bağlıymış gibi görünseler de, ikisi de hakikat-sonrasının nedeni değil birer sonucudur.

2

HAKİKAT-SONRASINI ANLAMA KILAVUZU OLARAK BİLİM İNKÂRCILIĞI

"Bayım, olgular değişince ben de fikrimi değiştiririm. Siz ne yaparsınız peki?"

—John Maynard Keynes

Son 20-30 yılda bilimde yaşananlar, hakikat-sonrasının habercisiydi. Bir zamanlar yönteminin taşıdığı itibar sebebiyle saygı duyulan bilimsel sonuçlar, artık konunun uzmanı olmamasına rağmen bir şekilde bu sonuçlara katılmayan pek çok insan tarafından açıkça sorgulanır oldu. Bilimsel sonuçların, bizzat biliminsanları tarafından düzenli olarak mercek altına alındığını söylemekte fayda var ancak buradaki meselemiz bu değil.

Bir biliminsanı bir teori ortaya attığında, söz konusu teorinin pek çok bağımsız değerlendirmeden geçmesi, tekrar tekrar sınanması ve bilimsel olarak denk kişilerce uygulanacak sıkı ampirik olgu kontrollerine tabi tutulması beklenir. Bu sürecin kuralları oldukça şeffaftır çünkü bu kurallar bilimsel bir teorinin değerini ölçmede ampirik kanıtları çok önemli sayan o bilimsel değerin hizmetindedirler. Fakat en titiz muhafızların bulunduğu yerde bile hatalar

vuku bulabilir. Bu süreç oldukça acımasız olabilir, ama (mümkün olduğunca) yalnızca iyi işlerin geçer not alması için de elzemdir. Çıkar çatışması gözetilmesi ve alınan fonun menşei gibi yanlılığa yol açabilecek olası durumların açıkça ifade edilmemesi bu sebeple bilhassa ciddiye alınır, önemlidir. Bilimsel açıdan bunca ince elenip sık dokunurken, biliminsanı olmayan kişiler bilimin sonuçlarını neden sorgulamaya kalkarlar? Biliminsanlarının savsak olduğunu mu düşünüyorlardır hakikaten? Pek çok durumda böyle düşünmezler; gelgelelim bilimin elde ettiği sonuçların *kendi* kişisel ideolojik inançlarıyla ihtilaf içinde olduğunu düşünen kişiler bu türden iddiaları düzenli olarak yaymaktadırlar.[1] Bazı durumlarda biliminsanı olmayan kişiler, biliminsanlarının saiklerini ve yeterliliklerini sorgulamanın kendi menfaatlerine olacağı hissine kapılırlar. "Bilim inkârcılığı" da işte bu noktada doğar.

Belli birtakım bilimsel sonuçlardan hoşlanmayan kişilerin başvurduğu en yaygın iddialardan biri de, bu sonuçlara ulaşan biliminsanlarının etki altında kalmış olduklarıdır. Bir açıdan bakıldığında, ampirik olmayan (dinî, siyasal) inançların ampirik incelemeler üzerinde yaratabileceği olumsuz etkilerin ayırdında olmanın, yüksek bilimsel standartlara duyulan saygının işareti olması beklenebilir. Fakat maalesef genellikle olan şey bu değildir. Aslına bakılırsa, belli birtakım bilimsel bulgulara karşı çıkan kişiler, *kendi* ideolojik turnusol testlerini "açıklık" ve "hakkaniyet" kisvesi altında bir araştırma sahasına uygulamakta (böyle yaptıklarını reddetseler bile) bir sakınca görmezler. Buradaki gaye, bilimin hakkaniyetli olduğu fikrinin altını oymak gibi sinik bir çabaya girişmek ve herhangi bir ampirik araştırmanın gerçekten değer yargılarından azade olabileceğine dair

1 Tom Nichols, son kitabı *The Death of Expertise*'da (Oxford University Press, New York, 2017) bu durumun sıradan insanların, uzmanlara gitgide daha çok meydan okudukları, durmadan yaygınlaşan bir olgunun parçası olduğunu söylüyor. Yakınlarda verdiği bir radyo söyleşisinde, insanların onun Rusya uzmanı olduğunu öğrendiklerinde yaşadığı bir diyalogla renkli bir biçimde anlatıyor. "Rusya hakkında çok şey mi biliyorsun? Rusya'yı bir de benden dinle." "One National Security Professor Alarmed by 'The Death of Expertise'", *WBUR.org*, http://www.wbur.org/hereandnow/2017/03/13/expertise-death-tom-nichols.

kuşkuları artırmaktır. Bu adım bir kez atılmayagörsün, "öteki" teorileri de değerlendirmeye almak artık an meselesidir. Ne de olsa bilimin *tümüyle* yanlı olduğundan şüpheleniyorsak, kendi ideolojik inançlarımızın damgasını taşıyabilecek bir teoriyi değerlendirmeye almak o kadar korkunç görünmeyebilir.

Diğer bazı eleştirmenlerse biraz daha kurnaz davranıp, kimi biliminsanlarının sahih bilimsel standartlara sadık kalmadığını, dar bakışlı ve kendi menfaatlerine karşı kör olduklarını ileri sürüyorlar. Bu eleştirilerin bir kısmı bilimin nasıl işlediğine dair apaçık bir yanlış anlamadan (ya da sinik bir suistimalden), yani biliminsanlarının yalnızca yeterli kanıtları toplayarak herhangi bir teoriyi kanıtlayabilecekleri yönündeki hatalı düşünceden kaynaklanıyor. Ancak bilim böyle işlemez: Kanıtlar ne kadar sahih olursa olsun, bilimsel bir teorinin doğru olduğu asla kanıtlanmayabilir. Ne kadar titiz bir biçimde sınanırsa sınansın bütün teoriler "yalnızca teori"dirler.[2] Bilimsel kanıtların toplanma yordamı nedeniyle, gelecekte bir verinin ortaya çıkıp teoriyi çürütmesi teorik olarak her daim mümkündür. Fakat bilimsel teorilerin temelsiz ya da inanmaya değer olmadıkları anlamına gelmez bu. Biliminsanlarının, geliştirdikleri en güçlü izahatları bile *hakikat* olarak sunamayacaklarını, olsa olsa eldeki kanıtlara yaslanan sağlam temelli birer kanı olarak ileri sürebileceklerini bir noktada kabul etmeleri gerektiği anlamına gelir daha çok. Bilimsel akıl yürütmenin bu sözüm ona zayıflığı, gerçek biliminsanının asıl *kendileri* olduğu, bilim açık bir süreç ise şayet o zaman alternatif teorileri de reddetmemesi gerektiği iddiasındaki kişilerce sıklıkla istismar edilir. Onlara göre bir teori mutlak bir biçimde kanıtlanmadığı sürece, rakip teori her zaman doğru olabilir.[3]

Bilimin epistemolojik durumu nedeniyle mahcup olmasına lü-

2 *Respecting Truth*, s. 8-9.

3 Bilimsel doğrulamanın bir "ya hep ya hiç" meselesi olmadığının farkına varmak da önemli. Bir teorinin kanıtlarla birlikte öncelikli olasılıklarla olan uyumu temelinde değerlendirilecek farklı doğrulama dereceleri vardır. Bayes'çi çıkarım bunu yapmanın yollarından biridir ama başka metotlar da vardır. Yani bilim, en kesin anlamıyla büyük olasılıkla doğru olmadıkları için çürütemese de, alternatif teorileri dikkate almayabilir.

zum olmadığı, aksine bunu hakikat arayışının bir fazileti olarak kucaklaması gerektiği kanısındayım. Bilimsel bir teorinin eldeki veriler ışığında sağlam temellere dayandığını söylemek öyle az buz bir şey değildir. En sıkı ampirik açıklama standartları yakalanmak isteniyorsa eğer, ispat yükü bilimsel teorilere rakip olarak çıkartılan bu yarı-bilimsel teoriler üstünde neden uygulanmasın ki? "İspat" oyunu kazanılamıyorsa biz de "kanıt" oyununu oynar, bilim inkârcısına kanıtının nerede olduğunu sorarız. İş irdelemeye gelince inkârcılar genellikle sızlanıp dururlar. Evrimin "ispatlanamıyor oluşu", bilimin aslında nasıl işlediği hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmeyenlerin gözünde bilimin ne kadar zayıf olduğuna –ve dahi alternatif teoriler için ne büyük bir fırsat sunduğuna– işaret ediyor olsa gerek. (Teknik olarak ifade edersek dünyanın yuvarlak olduğu da "ispatlanamaz"dır kuşkusuz.)[4]

Son yıllarda bu meseleye dair verilebilecek en çarpıcı örnek, iklim değişikliği konusunda yaşananlardır. Küresel sıcaklığın yükselmesi, bunun sebebinin de insanlar olduğu konusunda hemen hemen hiçbir bilimsel tartışma olmasa da kamuoyu kandırılmış, meseleye dair büyük bir bilimsel ihtilaf olduğu düşüncesine kapılmıştır. Bu hikâyeyi başkaları da gayet iyi anlattığı için, burada kısa bir özet vermekle yetineceğim.[5] Benim amacım, bilim inkârcılığı olgusunun, hakikat-sonrası olgusunu kavramamıza nasıl kılavuzluk edebileceğini göstermektir. Fakat bunu yapabilmek için biraz geriye, bilim inkârcılığının gerçekten kızışmaya başladığı, tütün şirketlerinin sigaranın akciğer kanserine neden olup olmadığı konusunda şüphe uyandırmanın kendi menfaatlerine olduğunu fark ettiği 1950'li yıllara gitmemiz faydalı olacak.

4 Buradaki mesele bir kez daha, eldeki kanıtlar ışığında bazı bilimsel teorilerin diğerlerine nazaran daha inanılır olmalarıdır. Ampirik bir teoriye inanmak için onun "kanıtlanması"nı beklemek mantıksal olarak absürd bir ölçüttür.

5 James Hansen, *Storms of My Grandchildren*, Bloomsbury, New York, 2011; James Hoggan, *Climate Cover-Up: The Crusade to Deny Global Warming* Greystone, Vancouver, 2009; Chris Mooney, *The Republican War on Science*, Basic Books, New York, 2005.

"Ürünümüz Şüphedir"

Bilim inkârcılığı, ekonomik ya da ideolojik bir nedenden ötürü ortaya çıkabilir. En yaygın haliyle kaybedecek bir şeyleri olanlar tarafından başlatılıp sonrasında onların yürüttüğü yanlış bilgilendirmeye dayalı kampanyalara kapılan kişilerce sürdürülür. Ari Rabin-Havt, *Lies, Incorporated* [Yalanlar Anonim Şirketi] isimli kitabında, şirketlerce fonlanan lobi (ve yalan) faaliyetlerinin, iklim değişikliği, silahlar, göç, sağlık hizmetleri, ulusal borç, seçim reformu, kürtaj ve eşcinsel evliliği gibi pek çok konudaki siyasal konumlanmaları nasıl etkilediğini göstererek ekonomik menfaatler ile hakikat-sonrası siyaseti arasındaki bağa dair kavrayışımızı derinleştirir.[6]

Bilim inkârcılığının sigara kullanımına dair tartışmaları nasıl körüklediğini gösteren birçok mükemmel tarihsel çalışma bulunmaktadır. Naomi Oreskes ve Erik Conway, *Merchants of Doubt* [Şüphe Tacirleri] adlı kitaplarında, Tütün Sanayisi Araştırma Komitesi dahilinde çalışan biliminsanlarının tezgâhladığı taktiklerin bilim inkârcılığına nasıl zemin hazırladığının izini sürerler.[7] Hikâyenin iktisadi veçhesi, sonrasında ondan neşet eden ideolojik veçhesinin aksine, siyasal temelliymiş gibi görünen itirazların ardındaki parasal menfaatleri anlamak açısından mühimdir. Bu bakımdan, söz konusu iktisadi veçhe, iklim değişikliği mevzusunda nasıl olup da tabandan bu kadar fazla itiraz (ki bunlar petrol şirketlerince fonlanmıştır) yükseldiğine de bir açıklama getirir. Daha sonra anlatacağımız, yalan haberlerin kâr amacı güden tık avcılığından tam teşekküllü dezenformasyon haline evrilmesi hikâyesine de bir giriş sağlayacaktır.

Hikâye, New York'taki Plaza Otel'de 1953 yılında başlıyor. Büyük tütün şirketleri burada bir araya gelip laboratuvar fareleri üzerinde uygulanan sigara katranını kanserle ilişkilendiren yeni yayım-

6 Ari Rabin-Havt, *Lies, Incorporated: The World of Post-Truth Politics*, Anchor Books, New York, 2016.

7 Naomi Oreskes ve Erik Conway, *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*, Bloomsbury, New York, 2010. 1964'te Tütün Sanayisi Araştırma Komitesi'nin yerini Council For Tobacco Research'ün [Tütün Araştırmaları Enstitüsü] aldığını vurgulayalım.

lanmış çarpıcı bir bilimsel makale sonrasında neler yapılabileceğini tartışmışlardır. Toplantıya başkanlık eden ve halkla ilişkilerde efsanevi bir isim olan John Hill, kendi aralarında kimin sigarasının daha zararlı olduğunu tartışmak yerine, başka "araştırmalar"a sponsor olarak "bilimle kavga edecekleri" bütünlüklü bir yaklaşıma ihtiyaç duyduklarını öne sürer. Yöneticiler, Hill'in yeni oluşturduğu Tütün Sanayisi Araştırma Komitesi'nin himayesi altında yapılacak çalışmaları fonlamayı kabul ederler. Bu komitenin misyonu, sigaranın kansere yol açtığına dair "hiçbir kanıt" bulunmadığına ve böyle bir bağ olduğu iddiasındaki geçmiş çalışmaların da "sayısız biliminsanı" tarafından sorgulandığına kamuoyunu ikna etmektir.[8]

Nitekim bu çaba işe de yaramıştır. Bilimin, sigara ile kanser arasında "kati bir bağ" olduğunu gösterememiş olduğu (ki bilim bunu herhangi iki değişken arasında hiçbir zaman yapamaz)[9] fikrine para yatıran Tütün Sanayisi Araştırma Komitesi, ABD'nin pek çok gazetesinde tam sayfa ilanlar verir. 43 milyon insana ulaşan bu ilanlar, cevaplanmaya oldukça yakın olan bilimsel bir soruya dair kafa karışıklığı ve şüphe yaratmış olurlar. Rabin-Havt şöyle anlatıyor:

> **Tütün Sanayisi Araştırma Komitesi, sigara içmenin kansere neden olduğuna dair bilimsel görüş birliğine gölge düşürmek, tütünün risklerine ilişkin iki taraf olduğuna ve iki tarafa da eşit ağırlık verilmesi gerektiğine medyayı ikna etmek için kurulmuştu. Nihayetinde, siyasetçilerin tütün şirketlerinin menfaatlerine zarar vermesini engellemesini amaçlıyordu.**[10]

8 Oreskes ve Conway, *Merchants of Doubt*, s. 14-16; Rabin-Havt, *Lies, Incorporated*, s. 23-25.

9 Korelasyonun nedensellik ile eşit olmamaması, istatistiksel akıl yürütmenin temelidir. Korelasyon derecesi ne kadar yüksek olursa olsun, bir şeyin başka bir şeye neden olduğu çıkarımını yapmak hatalıdır. Bir kez daha "ispat" meselesine dönüyoruz. Yüksel korelasyon hiç şüphesiz iki değişken arasında nedensel bir bağ olma ihtimalini güçlendirir ancak ampirik meselelerle uğraştığımız sürece işin içinde her daim bir şüphe unsuru bulunur. Bu meseleyi anlamak için bakılabilecek iyi kaynaklardan biri, Ronald Giere, *Understanding Scientific Reasoning*, Harcourt, New York, 1991.

10 *Lies, Incorporated*, s. 26-27; ayrıca bkz. *Merchants of Doubt*, s. 16.

Söz konusu hikâye, aleyhindeki kuvvetli bilimsel araştırmalara rağmen bir 40 yıl daha sürdü. Tütün şirketleri nihayet 1998 yılında, onları gelecekte açılabilecek muhtemel davalara karşı koruyan 200 milyar dolarlık bir anlaşmanın parçası olarak, Tütün Sanayisi Araştırma Komitesi'nin devamı olan kurumu (ki gerçeği bildiklerini gösteren binlerce iç yazışma da bu süreçte açıklanmıştı) kapatma konusunda anlaşmaya vardılar. Girdiği risklerin farkında olduğu varsayılan dünya piyasasına ürünlerini satmakta serbestlerdi artık. Peki bunu yapmalarının nedeni neydi? Şüphesiz bu 40 yıl boyunca elde ettikleri kâr uğradıkları zararı aşmıştı ancak kanıtlar reddedilemez hale gelip davalar ciddiyet kazanınca şirketler, gelecekteki kârlarının yapılan anlaşma için ödedikleri 200 milyar doların çok çok üstünde olabileceğini de hesaplamış olsa gerek. Daha on yıl geçmeden, 1953'ten beri sigara kullanımı ile kanser ilişkisi hakkında bildikleri her şeyi ortadan kaldırmak üzere komplo kurarak dolandırıcılık yapmaktan federal sahtecilik yönetmeliği altında suçlu bulundular.[11]

Bilim inkârcılığı söz konusu olduğunda mesele bununla da kalmaz çünkü biliminsanlarının önünü kesmek isteyen kişilerin izleyeceği bir emsal oluşmuştu artık. Oreske ve Conway, *Merchants of Doubt* adlı kitapta bu örneği daha tafsilatlı bir biçimde açıklamaktadırlar. Yazarlar, yalnızca diğer birtakım bilim inkârcılarının "tütün stratejisi"ni izlediğini göstermekle kalmayıp, bunlardan bazılarının da bu işe karıştığına dair kanıtlar sunmaktadırlar.[12] Bir tütün şirketi yöneticisinin o mahut şirket içi yazışmasından beridir ("bizim ürünümüz şüphedir çünkü genel kamuoyunun aklında var olan 'olgular bütünü'yle rekabet etmek için en iyi araç odur") ne yapılması gerektiği gayet açıktır.[13] Kendi uzmanlarınızı bulup onlara kaynak aktarın; medyaya hikâyenin iki taraflı olduğunu düşündürtmek için bunu kullanın; kendi tarafınızı öne çıkarmak için halkla ilişkiler yöntemlerini ve hükümet lobilerini kullanın ve bütün bunların sonucunda ortaya çıkan genel kafa karışıklığından yararlanarak dilediğiniz bilimsel sonucu sorgulayın.

11 *Merchants of Doubt*, s. 15, 33.
12 Agy., s. 168.
13 Agy., s. 34.

Oreskes ve Conway'in açıkladığı üzere bu strateji, Reagan'ın "Strategic Defense Initiative" [Stratejik Savunma Girişimi] nükleer kış, asit yağmuru, ozon deliği ve küresel ısınma gibi sonraki bilimsel "ihtilaf"larda da başarıyla kullanılmıştır.[14] Hatta bu kampanyalarda kullanılan fonların bazıları tütün sanayisinden gelmiştir. İklim değişikliği 2000'lerin başından beri partizan bir konu haline geldiğinden beri, şirket destekli bilim inkârcılığı mekanizması tıkır tıkır işlemektedir:

> Maaşlı uzmanlar, muhabbet konusu ve mim haline getirilen sahte araştırmalar ürettiler, maaşlı çığırtkanlar bunları televizyonlarda tekrarladı, sosyal medya aracılığıyla yaydı ve gerektiğinde ücretli reklam kampanyaları vasıtasıyla kamuoyunun bilincine mıhladılar.[15]

Onu imal etmek dururken, neden bilimsel ihtilafın peşinden gidilsin ki? Kişinin kanaatleri, medyaya gözdağı vererek ya da halkla ilişkiler vasıtasıyla yayılabiliyorsa, bağımsız değerlendirmeler kimin umurunda olur? Sanayi menşeili parayla hükümet yetkilileri tesir altına alınabiliyorken, onlardan "doğru" sonuca ulaşmalarını niye bekleyelim? Bütün bunlar pek tabii kan donduracak biçimde sinik olsa da bizi bugünkü hakikat-sonrasına götüren yolda atılan ufak bir adımdır sadece. 2016 sonrasında, bizzat hakikat kavramı sorgulanır hale gelmişken, sızdırılmış iç yazışmalar, aleyhte şahitlikler ve kayıt altına alınmış tutarsızlıklar hakkında kaygılanmak biraz antikalığa kaçıyor artık. İşleri bu kadar ileri götürebileceklerini nasıl bilebilirdik ki? Bütün bu taktikler, küresel ısınma aleyhindeki kampanyada da başarılı olmuştu da ondan.

İklim Değişikliği ve Ötesi

Küresel ısınma, bilim inkârcılığının en meşum örneği olabilir. Belirttiğimiz üzere, insan kaynaklı iklim değişikliğine ilişkin sunulmuş inandırıcı bilimsel kanıtlar hakkında ihtilaf yaratmak için

14 *Merchants of Doubt*, s. 35.
15 Rabin-Havt, *Lies, Incorporated*, s. 7.

koordine edilip imal edilmiş "şüphecilik"e dair kitap uzunluğunda sayısız çalışma bulunmaktadır. *Merchants of Doubt*'ta Oreskes ve Conway, 1950'lerdeki "tütün stratejisi"nden bugünkü küresel ısınma "münakaşası"na kadar çizilebilecek düz bir çizgi olduğu iddiasındalar. Örneğin bu örnekte, aktarılan fonun fosil yakıt sanayisinden geldiği ve mevzubahis "düşünce kuruluşu"nun da Heartland Enstitüsü olduğu görülüyor. Heartland'in kuruluşunda kullanılan paranın bir kısmının tütün devi Philip Morris'ten geldiğini öğrenmek iç karartıcıdır.[16] Yıllar içinde, enstitüye fon sağlayanlar arasında Exxon Mobil ve Koch biraderlerin de bulunması pek de şaşırtıcı olmayabilir:[17]

> **Heartland Enstitüsü, 1998-2010 yılları arasında Exxon Mobil'den 7,3 milyon dolar ve Koch Industries'e bağlı büyük çaplı petrol ve enerji holdingleri olan Charles ve David Koch'la ilişkili vakıflardan, 1986-2010 yılları arasında yaklaşık 14,4 milyon dolar aldı.[18]**

Exxon Mobil, iklim değişikliğini reddeden kuruluşlara 2008 yılından beri fon sağlamayı durdurduğunu iddia ediyor.[19] Araştırmacılar ise, Exxon Mobil'in bu esnada bile, iklim değişikliğine dair olguları karartmak için para harcadığını, kutuptaki buz örtüsü eridiğinde Kuzey Kutbu'nda yeni sondaj fırsatları keşfetmek için planlar yaptı-

16 *Merchants of Doubt*, s. 234.

17 Heartland'in fon toplama planı, her ne kadar belgelerin gerçekliğini reddetseler de, medyaya sızdı. Bkz. Richard Littlemore, "Heartland Insider Exposes Institute's Budget and Strategy", *Desmog*, 14 Şubat 2012, https://www.desmogblog.com/heartland-insider-exposes-institute-s-budget-and-strategy;https://s3.amazonaws.com/s3.documentcloud.org/documents/292934/1-15-2012-2012-fundraising-plan.pdf; Suzanne Goldenberg, "Leak Exposes How Heartland Institute Works to Undermine Climate Science", *Guardian*, 14 Şubat 2012, https://www.theguardian.com/environment/2012/feb/15/leak-exposes-heartland-institute-climate.

18 Juliet Eilperin, "Climate Skeptics Target State Energy Laws, Including Maine's", *Bangor Daily News*, 25 Kasım 2012, http://bangordailynews.com/2012/11/25/politics/climate-skeptics-target-state-energy-laws-including-maines/.

19 Yine de Exxon Mobil'in taahhütü yerine getirip getirmediği hakkında medyanın gözünde bazı soru işaretleri vardır. Alexander Kaufman, "Exxon Continued Paying Millions to Climate-Change Deniers under Rex Tillerson", *Huffington Post*, 9 Ocak 2017, http://www.huffingtonpost.com/entry/tillerson-exxon-climate-donations_us_5873a3f4e4b043ad97e48f52.

ğını ortaya koydular.[20] Heartland Enstitüsü ise, fosil yakıt kurumlarından fon aldığını iddia eden herkese dava açacağı yolunda uyarıda bulunmakla meşgul. Fonlarının kaynaklarını açıklamayı kestikleri için tavsiyelerine uymakta fayda var. Tartışma konusu olmayan bir mesele varsa o da, *Economist* dergisinin kendilerine dair yaptığı "insan kaynaklı iklim değişikliğine dair şüpheciliği teşvik eden dünyanın en önde gelen düşünce kuruluşu" tanımını Heartland'in sahiplenmiş olmasıdır (kendi sitelerinde yer veriyorlar[21]). Sızdırılan bazı belgelere dayanarak, *New York Times*'ın "küresel ısınmanın devlet okullarında öğretilmesini engellemek, fosil yakıt emisyonunun gezegenin uzun vadedeki refahını tehlikeye attığı yönündeki bilimsel bulgulara gölge düşürecek bir müfredata arka çıkmak" şeklinde tarif ettiği stratejilerinden bir şeyler öğrenmek de olasıdır.[22]

İklim değişikliğine karşı çıkan tek kuruluşun Heartland olmadığı muhakkak. İlk zamanlarda Edison Electric Group, National Coal Association [Ulusal Kömür Derneği], Western Fuel Association [Batı Yakıt Derneği] gibi sanayi destekli kuruluşların yanı sıra, Tütün Sanayisi Araştırma Komitesi'nin tütün için yaptıklarını küresel ısınma için yapmak üzere tasarlanmış olan Climate Council [İklim Konseyi] ve Information Council on Environment [Çevre Bilgi Konseyi] gibi sanayi destekli halkla ilişkiler kuruluşları da bulunmaktaydı.[23] 2015'teki kapanışına dek, George C. Marshall Enstitüsü de iklim değişikliği (ve dahi pasif içicilik, asit yağmuru ve ozon deliği) hakkında şüphe yaratma konusunda başı çekti ancak fosil yakıt kurumlarından bir miktar fon almış olsalar da, temel saiklerinin toplumsal meselelere dair "büyük devlet" çözümlerini reddeden

20 Steve Coll, *Private Empire: ExxonMobil and American Power*, Penguin, New York, 2012; "ExxonMobil: A 'Private Empire' on the World Stage", *NPR.org*, 2 Mayıs 2012, http://www.npr.org/2012/05/02/151842205/exxonmobil-a-private-empire-on-the-world-stage.

21 https://www.heartland.org/Center-Climate-Environment/index.html.

22 Justin Gillis ve Leslie Kaufman, "Leak Offers Glimpse of Campaign against Climate Science", *New York Times*, 15 Şubat 2012, http://www.nytimes.com/2012/02/16/science/earth/in-heartland-institute-leak-a-plan-to-discredit-climate-teaching.html.

23 *Lies, Incorporated*, s. 42.

siyasal ideolojilerinden kaynaklandığı söylenebilir.[24] Üniversitelerdeki bazı biliminsanları bile, iklim değişikliğine dair şüphelerini dile getirmiştir. (Heartland'ın düzenlediği etkinliklere konuşma yapmak için geldiklerinde rock yıldızları gibi muamele görüyorlardı.) Fakat iklim değişikliğine dair "bilimsel bir mutabakat" olmadığı ya da henüz "bilimsel olarak katileşmediği" iddiasında bulunmak başlı başına şakadan başka bir şey değildir.

2004 yılında araştırmacılar, o zamana dek iklim değişikliğine dair yayımlanmış 928 bilimsel makaleden oluşan bir literatür taraması yaptılar ve tek birinin bile, insan kaynaklı iklim değişikliğinin gerçek olduğuna karşı çıkmadığını ortaya koydular.[25] Bu çalışmayı güncellemek adına 2012'de bir araya gelen başka biliminsanları ise, bahsi geçen görüşe muhalif olanların oranının, 13,950 makalenin yüzde 0,17'sini teşkil ettiğini tespit ettiler.[26] İklim değişikliği hakkında yazılmış, bağımsız değerlendirmeden geçmiş 4.000 makalenin incelendiği 2013 tarihli bir araştırma, makalelerin yüzde 97'sinin, küresel ısınmanın sebebinin insan faaliyetleri olduğu yönündeki görüşte hemfikir olduklarını gösteriyor.[27] En son tarihli kamuoyu yoklaması, ABD'lilerin yalnızca yüzde 27'sinin "iklim değişikliğinin en büyük sebebinin insan davranışı olduğu konusunda neredeyse bütün biliminsanlarının hemfikir olduğunu" düşündüğünü gösteriyor.[28] Hem iklim değişikliğinin gerçek olup olmadığı hem de biliminsanlarının bu konuda bir mutabakata varıp varmadıkları konusunda oluşan bu geniş çaplı kafa karışıklığının nedeni ne olabilir? Çünkü bu şüphe geçtiğimiz yirmi yılda, bunu teşvik

24 *Lies, Incorporated*, s. 38.

25 *The Republican War on Science*, s. 81.

26 https://www.desmogblog.com/2012/11/15/why-climate-deniers-have-no-credibility-science-one-pie-chart.

27 *Lies, Incorporated*, s. 40. Peki ya geri kalan yüzde 3? Daha sonra yapılan bir araştırma, iklim değişikliğinin olmadığı yönündeki *bütün* çalışmalarda metodolojik sorunlar olduğunu ortaya koydu. Dana Nuccitelli, "Here's What Happens When You Try to Replicate Climate Contrarian Studies", *Guardian*, 25 Ağustos 2015, https://www.theguardian.com/environment/climate-consensus-97-per-cent/2015/aug/25/heres-what-happens-when-you-try-to-replicate-climate-contrarian-papers.

28 http://www.pewinternet.org/2016/10/04/the-politics-of-climate/.

etmekte finansal menfaat görenlerce utanmazca imal edilmiştir de ondan.

> American Petroleum Institute [API] [Amerikan Petrol Enstitüsü] 1998 yılında Washington D.C.'de bir dizi toplantı yaptı. Bunların amacı, küresel sera gazı emisyonlarını azaltmak amacıyla imzalanmış olan büyük iklim anlaşmasına (Kyoto Protokolü) endüstriden gelecek muhtemel tepkilerin tartışılmasıydı. Katılımcılar arasında Exxon, Chevron and Souther Company de dahil olmak üzere, ülkenin en büyük petrol şirketlerinden temsilciler de vardı.[29]

John Hill'in ve 1953'teki tütün yöneticilerinin hayaletlerinin de toplantıda bulunup bulunmadıklarını merak ediyor insan. Bu toplantıların sürüp sürmediği muhtemelen gizli tutulmak istenmişti fakat içeriden yapılan bir sızıntı sayesinde kamuoyu nelerin tartışıldığını öğrenmek için bu kez 40 yıl beklemek zorunda kalmadı.[30] Faaliyet sonu raporunun bir bölümünde şunlar yazıyordu:

Zafer, Şunlar Gerçekleştiğinde Kazanılacak:

- Ortalama vatandaşlar iklim bilimindeki belirsizlikleri "anladığında" (tasdik ettiğinde); belirsizliklerin olduğu düşüncesi "genel kanı" haline geldiğinde
- Medya, iklim bilimindeki belirsizlikleri "anladığında" (tasdik ettiğinde)
- İklim bilimi ile mevcut "genel kanı"ya karşı çıkan bakış açıları medyada dengeli bir şekilde yer aldığında
- Sanayinin üst düzey yöneticileri iklim bilimindeki belirsizlikleri anlayıp, iklim politikasını şekillendirenler karşısında daha güçlü birer temsilci haline geldiklerinde

29 *Lies, Incorporated*, s. 34.

30 John H. Cushman Jr., "Industrial Group Plans to Battle Climate Treaty", *New York Times*, 26 Nisan 1998, http://www.nytimes.com/1998/04/26/us/industrial-group-plans-to-battle-climate-treaty.html.

• Şu anki bilimsel bulgular ışığında Kyoto Protokolü'nü destekleyenler gerçeklikten kopmuş gibi göründüklerinde.[31]

"Tütün stratejisi" ile Amerikan Petrol Enstitüsü'nün eylem planı arasındaki benzerlik, görmezden gelinemeyecek kadar çarpıcıdır. Sızdırılan bilgi notunu okuduğumuzda öğreniyoruz ki bu planı yerine getirmek için kullanılan taktiklerin önemli bir bölümü şunlardan oluşmaktaydı: (1) "Medyanın gündemine girebilmek için beş kişiden oluşan bir bağımsız biliminsanları ekibi oluştur, işe al ve eğit," (2) "Küresel İklim Veri Merkezi adında... kâr amacı gütmeyen bir eğitim vakfı kur," (3) "Kongre üyelerini bilgilendir ve eğit." Bunlar size tanıdık geliyor mu?

Burada dursak iyi olacak. Hikâyenin geri kalanı sürükleyici olsa da, bu bölümde alıntılanan kaynaklara dönüp geri kalanına erişebilirsiniz. Uzun lafın kısası Amerikan Petrol Enstitüsü'nün planı, hazırlanmasının üstünden bir hafta bile geçmeden tamamıyla ifşa edilmiş olsa da, müthiş derecede başarılı olmaya devam ediyor. "Olgular" bir şey ifade etmedi. Medya, "ihtilaflı" bir bilimsel konu hakkında "hikâyenin her iki tarafını" takdim etme refleksini geliştirme açısından son derece iyi eğitilmiş durumda. Sonuç itibarıyla kamuoyunun kafası karışık. Yeni başkanımız da (Senatör James Inhofe ve Senatör Ted Cruz gibi önde gelen Cumhuriyetçilerle birlikte) iklim değişikliğinin bir şaka olduğu iddiasını sürdürüyor.

Hakikat-Sonrasına Dair Çıkarımlar

Bu bilim inkârcılığı örneklerinin, günümüz siyasetçilerini etkilememiş olması mümkün değildir. Görünen o ki kullanılan stratejiyi gizleme zahmetine bile girilmiyor artık. Partizanlığın olumlandığı, kanıtlara bakmaktansa "birtakım seçmen"in yeterli görüldüğü böyle bir ortamda, yanlış bilgilerin açıkça yayılıp olguların doğrulanması-

31 Yaptığım alıntı artık asıl kaynağında ulaşılabilir durumda değil. (http://www.euronet.nl/users/e_wesker/ew@shell/API-prop.html). Ama pek çok başka yayında alıntılandı, bunlardan biri için bkz. James Hoggan ve Richard Littlemore, *Climate Cover-Up: The Crusade to Deny Global Warming*, Greystone, Vancouver, 2009, s. 43.

nın hor görülmesine şaşmamalı. Kişinin kendi konumunu destekleyen olguları işine geldiği gibi kullanıp desteklemeyenleri bütünüyle reddetmesi, bu yeni hakikat-sonrası gerçekliğin yaratılma sürecinin olmazsa olmaz bir parçası gibi görünmektedir. Olguları ve hakikati önemseyenler için inanması güç gelebilir, ama belli bir siyasi amaç peşinde koşan kişiler, herhangi bir siyasi bedel ödemeleri söz konusu değilken neden arkalarını temizleme zahmeti göstersinler ki? "Birther"* komplosunu yıllarca tekrarladıktan sonra başkan seçilen Donald Trump bunu gayet iyi öğrenmiş görünüyor. Birinin destekçileri, kanıtların ne söylediğinden ziyade hangi tarafta olduğuyla ilgileniyorsa, olgular sahiden de kanaatlere tabi hale gelebilir.

Günümüzün hakikat-sonrası dünyasında işe koşulduğunu gördüğümüz taktikler, bilimsel mutabakatla çarpışım kazanan hakikat inkârcılarının önceki çabalarından öğrenilmiştir. İklim değişikliğine dair gerçekleri reddebilen biri, cinayet oranları konusunda da kimseye kulak asmayacaktır.[32] Tütün ve kanser arasındaki bağlantı, yanlış bilgilendirme ve şüphe yoluyla yıllarca örtbas edilebilmişse, politikleştirilmesi arzu edilen başka herhangi mesele için de aynısının umulmasının önündeki engel nedir? Gördüğümüz üzere kullanılan stratejinin kökenleri aynıdır; tek farkı artık hedefini büyüterek, gerçekliğin kendisini hedef alıyor oluşu. İdeolojinin bilimi gölgede bıraktığı bir dünyada, hakikat-sonrası bir sonraki kaçınılmaz adımdır.

* 2008 yılındaki başkanlık kampanyaları sırasında, Obama'nın ABD doğumlu olmadığı için başkan seçilemeyeğini iddia eden komplo teorisi. (Ç.N.)

32 Bunun gerçekleşmekte olduğuna ve tütün stratejisinin, cinayet oranlarında da kullanılmakta olabileceğine dair kanıtlar vardır. Her ne kadar uzmanlar, cinayet oranının tarihin en düşük seviyelerinde olduğunda mutabık olsalar da, yapılan kamuoyu araştırmaları bu oranın yüksek olduğuna dair görüşün yaygınlık kazandığını gösteriyor. Tristan Bridges, "There's an Intriguing Sociological Reason So Many Americans Are Ignoring Facts Lately", *Business Insider*, 27 Şubat 2017, http://www.businessinsider.com/sociology-alternative-facts-2017-2.

3

BİLİŞSEL ÖNYARGININ KÖKENLERİ

"İnsanlar geleceği, kendi dilekleriyle örtüştüğü takdirde öngörebilirler ancak, en apaçık olgular hoş karşılanmıyorlarsa göz ardı edilebilirler."

—George Orwell

Hakikat-sonrasının en derin köklerinden biri, aynı zamanda bize en uzun zamandır eşlik eden köktür, zira insan evriminin tarihi boyunca beyinlerimize işlenmiştir: bilişsel önyargılardan bahsediyoruz. Psikologlar uzun yıllardır, sandığımız kadar rasyonel olmadığımızı gösteren deneyler yapmakla meşguller. Bu çalışmaların bazıları doğrudan, beklenmedik ya da rahatsız edici bir hakikatle karşılaştığımız takdirde ne tepki verdiğimizle ilişkili.

İnsan psikolojisindeki temel fikirlerden biri, ruhsal huzursuzluklardan kaçınma yöneliminde olduğumuzdur. Kişinin kendisi hakkında kötü şeyler düşünmesi pek keyifli değildir. Kimi psikologlar (Freud'cu teoriyi izleyerek) buna "ego savunması" derler, fakat biz meseleyi bu paradigma içinde ele alsak da almasak da düşünce açık-

tır. Aksini düşünmektense zeki, çok bilgili, kabiliyetli olduğumuzu düşünmekten keyif alırız. Peki ya inandığımız bir şeyin doğru olmadığını söyleyen bir bilgiyle karşılaşırsak ne olur? Psikolojik gerilim yaratır bu durum. Hem zeki bir insan olup hem asılsız bir şeye nasıl inanabilirim ki? Özeleştirinin mahcup edici saldırısı altında uzun süre ayakta durabilenler yalnızca en güçlü egolardır: "Ne ahmakmışım! Cevap bunca zaman gözümün önündeymiş de ben zahmet edip bakmamışım. Ne aptalım." Gerilim çoğu kez kişinin inançlarını değiştirmesiyle çözülür.

Hangi inançların değiştiğiyse oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Değişenin, yanlış olduğu gösterilen inanç olduğunu düşünmek ister insan. Ampirik gerçekliğe dair bir soru hakkında yanılıyorsak ve buna dair kanıtlarla da yüzleştiysek eğer, kendisinden şüphe etmek için artık iyi gerekçelere sahip olduğumuz inancını değiştirerek, inançlarımızı birbirine uyuşturmak en kolayıdır. Ama her zaman olaylar bu şekilde gelişmez. Bir inanç setini uyarlamanın, hem rasyonel hem de rasyonel olmayan pek çok yolu vardır.[1]

Sosyal Psikolojinin Üç Klasik Bulgusu

Leon Festinger, inançlarımız, tutumlarımız ve davranışlarımız arasında uyum arayışında olduğumuzu ve bunlar arasındaki denge yittiğinde ruhsal huzursuzluk içine girdiğimizi ileri süren *A Theory of Cognitive Dissonance* [Bilişsel Uyumsuzluğun Teorisi] isimli çığır açıcı kitabını 1957 yılında yayımladı. Bu uyumsuzluğu çözerken birincil gayemiz, özdeğer hissimizi muhafaza etmektir. Klasik bir deney kuran Festinger, deneklere inanılmaz derecede sıkıcı bir görev verir ve bazılarına bir dolar öderken diğerlerine 20 dolar ödeme yapar. Görevin tamamlanmasının ardından deneklerden, kendilerinden sonra görevi yerine getirecek kişiye işin eğlenceli olduğu söylemeleri istenir. Bir dolar ödenen deneklerin görevin çok daha

1 Rasyonel kanıları bile uyumlu hale getirmek için türlü çeşit yol olduğu düşüncesi üstüne bkz. W.V.O. Quine ve J.S.Ullian, *The Web of Belief*, McGraw Hill, New York, 1978.

eğlenceli olduğunu bildirdikleri sonucuna varır Festinger. Peki ama neden? Çünkü egoları tehlike altındadır. Hangi insan anlamsız, faydasız bir işi (sahiden eğlenceli değilse) bir dolar karşılığında yapar ki? Uyumsuzluğu azaltmak adına denekler, görevin sıkıcı olduğu yönündeki inançlarını tadil ederler (20 dolar ödenenlerse işi neden yaptıklarına dair yanılgıya kapılmamışlardır hiç). Festinger başka bir deneyde ise, deneklere aslında inanmadıkları bir mesele için protesto pankartları taşıtır. Ve ne ilginçtir ki denekler bunu yaptıktan sonra, meselenin ilk başta düşündüklerinden biraz daha kıymetli olduğunu düşünmeye başlarlar.

Peki ya sıkıcı bir görevi yerine getirmekten ya da bir pankart taşımaktan daha fazla yatırım yaptıysak? Alenen bir tavır aldığımız hatta hayatımızı adadığımız bir meselede, sonradan aldatıldığımız ortaya çıkarsa ne olur? Festinger, *The Doomsday Cult* [Kıyamet Tarikatı] kitabını bu olgunun analizine hasreder. Kitapta, liderleri Dorothy Martin'in dünyanın 21 Aralık 1954'teki yok oluşundan önce kendilerini kurtarmaya gelecek olan uzaylı yaratıklardan gelen mesajları aktarabildiğine inanan, "The Seekers" [Arayışçılar] isimli bir grubun faaliyetlerini aktarır. Bu gruptaki insanlar bütün mallarını mülklerini satıp bir dağın başında beklemişler ama sonunda uzaylılar ortaya çıkmamıştır (pek tabii dünyanın da nihayete erdiği yoktur). Muazzam bir bilişsel uyumsuzluk ortaya çıkmış olsa gerek. Nasıl çözdüler dersiniz? Dorothy Martin kısa süre sonra onları yeni bir mesajla karşılar: İnançları ve duaları o kadar güçlüdür ki uzaylılar planlarını iptal etme kararı vermişlerdir. Yani The Seekers dünyayı kurtarmıştır!

Bunlara dışarıdan bakıldığında, akılsız ahmakların inançları deyip geçmek kolaydır fakat Festinger'in ve diğerlerinin ayrıntılı deneysel çalışmaları, hepimizin belirli ölçüde bilişsel uyumsuzluktan mustarip olduğumuzu göstermiştir. Çok uzaktaki bir spor salonuna yazıldığımızda, bu durumu meşrulaştırmak için antrenmanlar çok yoğun olduğu için haftada bir kez gitmemizin yeterli olduğunu söyleyebiliriz arkadaşlarımıza; organik kimya dersinde istediğimiz notu alamayınca, zaten tıp okumayı en başından beri istemediğimizi söyleyebiliriz kendimize. Fakat bilişsel uyumsuzluğun hafife

alınmaması gereken bir yönü daha vardır ki o da, etrafımız bizimle aynı şeye inanan kişilerce kuşatıldığında "irrasyonel" temayüllerin pekişme eğiliminde olmasıdır. "Kıyamet günü tarikatı"na inanan bir kişi olsaydı eğer, muhtemelen ya intihar eder ya da bir köşeye çekilip gizlenirdi. Fakat hatalı inanç diğerlerince de paylaşıldığında, bazen en akıl almaz yanılgılar bile rasyonalize edilebilir.

1955 tarihli "Opinions and Social Pressure" [Kanaatler ve Toplumsal Baskı] başlıklı çığır açıcı makalesinde Solomon Asch, inancın toplumsal bir veçhesinin olduğunu, inançlarımızın etrafımızdakilerle uyumlu olmadığını düşündüğümüz takdirde, kendi hislerimizden gelen kanıtları bile hafife alabileceğimizi gösterir. Kısacası mahalle baskısı iş görmektedir. Kendi inançlarımız için uyumluluk aradığımız kadar, etrafımızdakilerin inançlarıyla da uyumluluk ararız. Asch yaptığı deneyde, biri dışında hepsi "işbirlikçi"lerden oluşan, yedi ila dokuz deneği bir araya getirir (yani bu kişiler deneyde karşımıza çıkacak yanılgının "sırdaşı" konumundadırlar). "Sırdaş" olmayan ise, masanın hep en sonuna oturtulan, deneyin uygulanacağı tek kişidir. Deneklere önce üstünde tek çizgi bulunan bir kart, ardından da üç çizgi bulunan bir kart gösterilir, bu çizgilerden birinin uzunluğu da ilk karttaki çizgiyle aynıdır. İkinci kartta yer alan diğer iki çizginin uzunlukları ise "ciddi ölçüde" farklıdır. Araştırmacı, grubun arasında dolaşıp her bir kişiden ikinci kartta yer alan hangi çizginin birincidekiyle aynı uzunlukta olduğunu sesli olarak belirtmelerini ister. İşbirlikçiler ilk birkaç turda doğru cevaplar verirler, söz konusu denek de onlara katılır pek tabii. Fakat işlerin ilginçleşmeye başladığı bir nokta gelir. İşbirlikçiler ağız birliği etmişçesine, aşikâr bir biçimde yanlış olan şıkların, ilk karttaki çizgiyle eşit uzunlukta olduğunu belirtmeye başlarlar. Soru deney grubundaki kişiye yöneltildiğinde ise besbelli bir ruhsal gerilim vardır ortada. Asch şöyle tarif eder durumu:

> **Aslında doğru cevaplar verirken kendini öylesine beklenmedik bir konumda buldu ki, açık ve seçik bir olgu hakkında söz birliği etmiş dediğim dedik bir çoğunluğu karşısına almış, tek kişilik bir azınlıktı artık. Onun üstünde iki karşıt güç uyguladık: hislerinden**

gelen kanıtlar ve akranlarından oluşan grubun ağız birliği etmiş kanaati.[2]

Üstlerine uyumsuzluk boca edilen bütün denekler, cevaplarını vermeden önce şaşkın hatta şüpheli görünüyorlardı. Ama bilin bakalım ne oldu? Çoğunluğun yüzde 37'si kanaatine teslim oldu. Gruba riayet etmek adına, gözleriyle gördükleri şeyi inkâr ettiler.

İnsan irrasyonalitesi üzerine yapılan bir başka deney de, 1960'ta Peter Cathcart Wason tarafından yürütülmüştür. "On the Failure to Eliminate Hypotheses in a Conceptual Task" [Kavramsal Görevlerde Hipotezleri Saf Dışı Bırakmama Durumu Üzerine] başlıklı makalesinde Wason, insanların akıl yürütürken sıklıkla yaptıkları mantıksal ve diğer kavramsal hataları tanımlayarak başlar. Bu ilk makalede, hakikat-sonrası tartışmasında yer alan hemen hemen herkesin duymuş olacağı bir fikri ortaya koyar (sonrasında da isimlendirir): Doğrulama Sapması.[3] Wason'ın deney tasarımı çok zekicedir. 25 üniversite öğrencisine bilişsel bir görev verir ve bu görevi kullanarak onlardan ampirik kanıta dayalı "bir kuralı keşfetmeleri" istenir. Wason deneklere 2, 4, 6 gibi üç sayılı seriler verir ve görevlerinin bu seriyi oluşturmak için kullanılan kuralı keşfetmek olduğunu söyler. Deneklerden kendi üç sayılı serilerini yazmaları istenir, deneyin yöneticisi de daha sonra deneklerin yazdığı sayıların kurala uygun olup olmadığını söyleyecektir. Denekler bu görevi istedikleri kadar tekrar edebilirler ama mümkün olan en az denemede kuralı keşfetmeye çalışmaları yönünde talimat verilir. Önerilecek sayılar konusunda herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir. Denekler hazır olduklarında kendi kurallarını ileri sürebileceklerdir.

Sonuçlar şaşırtıcıdır. Oldukça zeki olan 29 öğrenci arasından yalnızca altısı, doğru cevabı yanlış tahminlerde bulunmaksızın verebilmiştir. 13'ü tek bir yanlış kural ileri sürerken dokuzu iki ya da daha fazla yanlış kural ileri sürmüştür. Bir denek herhangi bir

2 Solomon Asch, "Opinions and Social Pressure", *Scientific American*, Kasım 1955, s. 3, http://kosmicki.com/102/Asch1955.pdf.

3 Henüz bilmeyenler için açıklamak gerekirse, doğrulama sapması, zaten inandığımız şeyleri doğrulamak için bilgi aramamıza denir.

öneride bile bulunamamıştır. Peki ne olmuştur? Wason'ın aktardığı üzere, görevde başarısız olan denekler, kurala dair kendi hipotezlerini sınayacak herhangi bir sayı dizisi verme konusunda gönülsüz davranırlarken, bunun yerine yalnızca kuralı tasdik edecek sayıları önermişlerdir. Mesela 2, 4, 6 serisi verilen pek çok denek 8, 10, 12 yazmıştır ve onlara bunun da kurala uyduğu söylenmiştir. Fakat yine de iki farkla artan çift sayılar vermeye devam etmişlerdir. "İki aralıklı artma" yönündeki sezgisel kurallarının yanlış olup olmadığını görme şansını kullanmaktansa, yalnızca doğrulayıcı örnekler vermeye devam ederler. Kurallarını doğrulayıcı herhangi bir örnekle sınamamış olsalar da, kurallarının yanlış olduğunu öğrendiklerinde şaşırırlar.

Bunun ardından 13 denek kendi hipotezlerini sınamaya başlar ve nihayet, "artan sırada herhangi üç sayı" olan doğru sonuca ulaşır. "Doğrulayıcı" düşünce yapılarını bir kez kırdılar mı, ilk serideki sayılara ulaşmanın birden fazla yolunun olabileceği fikrinden keyif almaya başlarlar. Fakat yine de bu, iki ya da daha fazla yanlış kural öneren dokuz deneğin durumunu izah edemez, zira önerilerinin hatalı olduğuna yönelik bolca kanıt sunulmuş olsa da doğru cevabı bulabilmiş değillerdir. Neden 9, 7, 5 gibisinden bir tahminde bulunmamışlardır? Wason'ın yorumu şöyle: "Bir kuralı kendi başlarına nasıl yanlışlayabileceklerini bilmiyor olabilirler. Bir diğer ihtimal de, bilmelerine rağmen, deneyi yapan kişiden doğru bir cevap almayı daha kolay, daha kesin ya da güven tazeleyici bulmaları olabilir."[4] Başka bir deyişle, bu noktada bilişsel önyargılarının üstlerindeki tesiri büyüktür ve yalnızca doğru cevap için olta atabilirler.

Deney sonuçlarının üçünün de –(1) bilişsel uyumsuzluk, (2) toplumsal uyumluluk ve (3) doğrulama sapması– hakikat-sonrasıyla alakalı olduğu aşikâr. Çok sayıda insan, onları kendi sezgileriyle ya da akranlarının sezgileriyle bağdaştırmak adına, inançlarını ak-

4 P. C. Wason, "On the Failure to Eliminate Hypotheses in a Conceptual Task", *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 12, 1960, s. 129-140, http://web.mit.edu/curhan/www/docs/Articles/biases/12_Quarterly_J_Experimental_Psychology_129_(Wason).pdf.

lın normlarının ve düzgün kanıt ölçütlerinin dışında oluşturmaya teşneymiş gibi durmaktadır. Yine de hakikat-sonrasının 1950'lerde yahut 1960'larda yükseldiğini söyleyemeyiz. Aşırıya varan önyargılar ve sosyal medya kaynakları gibi 2000'li yıllarda ortaya çıkacak etmenleri beklemiştir. Bu sırada, bilişsel önyargılara dair daha başka baş döndürücü kanıtlar da gün yüzüne çıkmayı sürdürmüştür.

Bilişsel Önyargılar Üzerine Güncel Çalışmalar

Davranışsal ekonomi sahasında son yıllarda gerçekleşen muazzam atılımlara dair pek çok şey yazılıp çizildi. Sosyal psikologların erken dönem deneysel yaklaşımlarından ilham alan birkaç ekonomist, 1970'lerin sonunda, neoklasik modellerde (işin matematiksel kısmını çözmek için) kullanılagelmiş "mükemmel rasyonalite" ve "mükemmel enformasyon" gibi basitleştirici varsayımları sorgulamaya başladı. Peki ama daha deneysel olan bir yaklaşım geliştirilebilecek olsaydı ne olurdu?

Misbehaving: The Making of a Behavioral Economist [Yaramazlık Etmek: Davranışçı Bir Ekonomistin Oluşumu] adlı kitabında Richard Teller, daha o dönemde bilişsel psikoloji alanının dev isimleri haline gelmiş olan Daniel Kahneman ve Amos Tversky ile girdiği işbirliğinin ilk günlerinden bahseder. Kahneman ve Tversky, insanın karar alma mekanizmasındaki üç önyargıyı ortaya koyan 1974 tarihli "Judgment Under Uncertainty" [Belirsizlik Altında Muhakeme] başlıklı makaleleriyle akademik dünyayı kasıp kavurmuşlardı.[5] Sonraki birkaç yılda karar alma süreçlerindeki pek çok anomaliyi daha da gözler önüne seren seçim, risk ve belirsizlik üzerine yaptıkları diğer çalışmalar, diğer akademik disiplinler üstünde o kadar güçlü bir etkide bulunmuştur ki Kahneman'a 2002'de Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazandırmıştır. (Bu ödülü, 1996'da vefat eden Tversky'e vermek mümkün olmamıştır.) Kahneman, hayatı boyunca tek

5 Enfes kitabı *Thinking Fast and Slow*'da (Farrar, Straus &Giroux, New York, 2011) Daniel Kahneman, bu meseleler üzerine hayatı boyunca yaptığı çalışmalarla makul bir izahat sunar.

bir ekonomi dersi bile almadığını, konu hakkında bildiği her şeyi Richard Thaler'a borçlu olduğunu iddia eder.

O dönemde insanlar birdenbire bilişsel önyargılara, daha önce hiç göstermedikleri kadar ilgi gösterir oldular. Bu ilgi, kısmen çok eski olduğu için ilk kim tarafından keşfedildiği bilinmeyen, insan psikolojisi hakkındaki bazı olguların yeniden keşfedilmesinden ve bunlara gösterilen tazelenmiş meraktan oluşmaktaydı. "Kaynak amnezisi" (bir şeyi okuduğumuzu ya da duyduğumuzu hatırlayıp, güvenilir bir kaynaktan gelip gelmediğini hatırlayamamak) inançlarımızı nasıl şekillendirdiğimizle yakından ilintilidir. Bunun gibi "tekrar etkisi"ni de (bize pek çok defa tekrarlanan bir mesaja inanma ihtimalimizin daha yüksek olması) bir araba satıcıları bir de Hitler'in propaganda bakanı iyi bilir. Bu yeni çıkan çalışmalarla birlikte, pek çok yerleşik bilişsel önyargı daha ortaya dökülmüştü.[6] Bunların ikisi (ki bizim açımızdan en önemlileri bunlardır), Wason'ın doğrulama sapması konusunda daha önce yapmış olduğu keşfe dayanmaktadır. Bunlar "geri tepme etkisi" ile "Dunning-Kruger" etkileridir ve ikisinin de temelinde güdülenmiş akıl yürütme yatar.

Doğru olmasını umduğumuz düşüncenin neyin doğru olduğuna dair algımızı çarpıtmasına güdülenmiş akıl yürütme denir. Akıl yürütürken bunu sıklıkla duygusal bir bağlam içinde yaparız. Uyumsuzluktan kaynaklı indirgeme ile doğrulama sapmasının arkasında yatan mekanizmanın bu olduğu iddia edilebilir. Neden böyle olduğunu görmek de oldukça kolaydır. Ruhsal huzursuzluk hissettiğimizde, onu azaltacak, egoyu tehdit etmeyen bir yol bulmak için *güdüleniriz*. Bu da hislerimizi inançlarımıza uyumlu hale getirmektense, inançlarımızı hislerimize uydurduğumuz irrasyonel bir eğilime yol açabilir. "Birinin maaşı bir şeye inanmamaya bağlıyken, onu o şeye inandırmak oldukça güçtür," diyerek belki de Upton Sinclair bunu en iyi biçimde açıklamıştır.

Bir inancımızın doğru olduğu fikrini savunmaya *güdülendiğimizde* onu doğrulayacak kanıt arayışına girdiğimiz için, doğrulama

6 Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_cognitive_biases.

sapmasının güdülenmiş akıl yürütmeyle doğrudan ilişkili olduğu söyleyenebilir. Genellikle bu mekanizmanın, bir şüpheli bulup onu eleyecek sebepleri aramaktansa onun üzerine bir dava inşa etmeye çalışan detektiflerde işlediğini görürüz. Ancak güdülenmiş akıl yürütme ile doğrulama sapmasını birbirinden ayırt etmek önemlidir çünkü tam olarak aynı şey değildirler. Güdülenmiş akıl yürütme, inançlarımızı (belki de bilinçdışı bir seviyede) kanaatlerimizin gölgesinde saklamaya çalıştığımız bir haleti ruhiyedir; bilgiyi yorumlayarak var olan inançlarımızı doğrulamaya çalıştığımız mekanizmaya da doğrulama sapması denir.

Güdülenmiş akıl yürütme üstüne yapılmış deneysel çalışmaların bazıları, sosyal psikolojinin klasik bulguları kadar eskiye dayanır. Daha yakın zamanlı bir çalışmada, rakip takım taraftarlarının aynı video kaydına bakıp farklı şeyler görmelerinin sebebi buna dayandırılmıştır. Böyle bir sonuca yalnızca sinik bir biçimde ulaşılmış olma ihtimalini şimdilik eleyelim çünkü ortada tehlike altında olduğunu düşündüğümüz bir şey vardır ve takımımızın aleyhine olabilecek şeyleri görmeye can atmayız. Bu durumun bazı örneklerde bu şekilde gerçekleşmesi muhtemeldir. Sporun da durumu kurtaran akıl hocaları vardır. Yeniden oynatıldığında hakemin oyunu bizim takım için çok avantajlı bir noktadan başlattığını izlemiş olabiliriz, ama oyunu kazanmamızı sağlayacak bir orta saha golü atmamızı sağlayacaksa bunu neden sorgulayalım ki? Gerçek bir futbol delisinin herhangi bir yakınının şahitlik edeceği üzere, fanatik taraftar maçı diğerlerinin "gördüğü" gibi görmez çoğu zaman. New England'da yaşıyorum ve inanın bana, Tom Brady'nin futbol toplarının havasını indirdiğini ya da New England Patriots'un hileci olduğunu söylemek orada kavga sebebidir. Bunun sebebi, kendi takımını iyi günde kötü günde desteklemek zorunda olmak değildir sadece. New England taraftarları, Patriots'un hile döndürmüş olabileceğine sahiden *inanamazlar*. Buna isterseniz hizipçilik diyin, ama arkasındaki psikolojik mekanizma ister Packers, ister Giants isterse de Colts taraftarı olalım hepimizde vardır.

Duyguların ve ahlaki yargıların psikolojisi üzerine yaptığı çalışmada, Northeastern Üniversitesi'nde psikolog olan David DeSte-

no, bunun gibi "takım mensubiyetleri"nin ahlaki muhakemelerimiz üstündeki etkisini araştırmıştır. Deneylerin birinde yeni tanışan denekler, kendilerine renkli bileklikler verilerek rasgele takımlara ayrılmıştır. İlk gruba, isterlerse on dakikalık eğlenceli bir görev isterlerse de 45 dakikalık zorlu bir görev verileceği söylenmiştir. Her denek bir odada tek başına oturtulmuş ve kendisine istediği seçeneği seçebileceği ya da yazı turayla karar verebileceği söylenmiştir. Ancak hangi seçeneği seçerse seçsin, sonrasında odaya girecek olan kişi diğer görevi yerine getirmek durumunda kalacaktır. Deneklerin bilmediği şey ise kameraya çekildikleridir. Odadan çıkarken yüzde 90'ı adil davrandıklarını söylese de çoğu, daha kolay olan görevi seçmiş hatta yazı tura bile atmamıştır. Fakat tümüyle ilgi çekici olan ise sonrasında yaşananlardır. Deneklerin ikinci yarısına yalancıların ve hilekârların videoları izletildiğinde onları ayıplarlar – aynı bilekliği takmıyorlarsa tabii.[7] Bileklik kadar alelade bir şey üzerinden bile gayriahlaki bir davranışa bahane üretebiliyorsak eğer, duygusal olarak gerçekten aidiyet hissettiğimiz şeylerin bizi nasıl etkileyebileceğini bir hayal edin.

Güdülenmiş akıl yürütme hakkında çalışma yapanlar arasında, muhakememiz duygulanımsal içerik tarafından saptırıldığında beynimizin başka bir kısmının işin içine girdiğini bulmuş olan nörologlar da vardır. 30 siyasi yandaşa kendi adaylarını tehlikeye atacak ya da rakip adayı yaralayacak bir görev verildiğinde, tarafsız bir içerik hakkında akıl yürütmeleri istendiği zaman beyinlerinde yanandan farklı bir kısım aydınlanır (bu da işlevsel-MRI taraması sonucunda ölçülebilmiştir). Bilişsel önyargılarımızın nöral düzeyde kanıtlanmış olması pek şaşırtıcı olmasa da bu çalışma, güdülenmiş akıl yürütmede farklı bir beyinsel işlevin gerçekleştiğine dair ilk deneysel kanıt olma özelliğini taşımaktadır.[8] Bu arka planla birlikte, hakikat-sonra-

7 Juliet Macur, "Why Do Fans Excuse the Patriots' Cheating Past?", *New York Times*, 5 Şubat 2017; David DeSteno ve Piercarlo Valdesolo, "Manipulations of Emotional Context Shape Moral Judgment", *Psychological Science* 17, 2006, Sayı 6, s. 476-477.

8 Drew Westen vd., "Neural Bases of Motivated Reasoning: An fMRI Study of Emotional Constraints on Partisan Political Judgment in the 2004 U.S. Presidential Election", *Journal of Cognitive Neuroscience* 18, Kasım 2006, Sayı 11, s. 1947-1958.

sına ait siyasal inançlarımızın, olguları ve kanıtları kabul etme eğilimimizi nasıl etkilediğini açıklamak için kullanılan oldukça önemli iki bilişsel önyargıyı ele almaya hazır sayılırız artık.

Geri Tepme Etkisi, kendilerine siyasi olarak faydası dokunan inançlarından birinin yanlış olduğu yönünde bir kanıt sunulduğunda partizanların, kanıtı reddedip hatalı inançlarına daha da inatla sarıldıklarını keşfeden Brendan Nyhan ve Jason Reifler'in deneysel çalışmasına dayanmaktadır. Daha da kötüsü bazı vakalarda çürütücü kanıtların sunulması, deneklerin hatalı inançlarını *daha da* pekiştirmesine yol açmıştır.

Çalışmada deneklere, yaygın bir biçimde geçerliliği olan bazı yanlış kanıları pekiştirecek sahte gazeteler verilmiştir. Irak Savaşı öncesinde Irak'ta kitle imha silahları bulunduğu düşüncesini desteklemektedir bir tanesi. Bir diğerinde ise, kök hücre araştırmalarını tümden yasaklayan kişinin Başkan Bush olduğu söylenmektedir. İkisi de olgusal olarak yanlıştır. Doğrulaycı bilgi sunulduğunda, (örneğin, Başkan Bush'un Irak'ta kitle imha silahları bulunmadığını kabul ettiği konuşmasından bir parça okutulduğunda) deneklerin partizan tepkileri işlemez hale gelir. Liberaller ve merkezciler (belki de beklenildiği üzere) doğrulayıcı bilgiyi kabullenirler. Muhafazakârlar ise kabullenmez. Hatta araştırmacılar, bazı muhafazakâr partizanların, kitle imha silahları hakkındaki doğrulayıcı bilgi sunulduktan sonra *daha da* adanmış hale geldiklerini bildirmişlerdir.

> **Bir başka deyişle, düzeltme geri tepmiştir. Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olmadığı yönündeki düzeltme kendilerine iletilen muhafazakârlar, Irak'ta kitle imha silahı bulunduğuna inanmaya, kontrol grubunda bulunanlara nazaran daha yatkındır.**[9]

Araştırmacılar bu durumun, muhafazakârlar arasındaki *bütün* medya kaynaklarına duyulan güvensizlik hissinin daha abartılmış halinden kaynaklanmış olabileceğini tahmin etmektedirler. Fakat

9 Brendan Nyhan ve Jason Reifler, "When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions", *Political Behavior* 32, Haziran 2010, Sayı 2, s. 303-330, https://www.dartmouth.edu/~nyhan/nyhan-reifler.pdf.

bu, deneysel bulgularıyla örtüşmemektedir çünkü hem düzeltilen hem de düzeltilmeyen (kontrol) grup, Başkan Bush'un verdiği aynı demeci okumuştur.

> **Bu nedenle, geri tepme etkisi, deneysel olarak manipüle edilmiş düzeltmeden kaynaklanmış olmalıdır. Eğer denekler basitçe medyaya güven duymuyor olsalardı, düzeltici bilgilendirmeyi göz ardı etmekle yetinirlerdi. Ancak muhafazakârların bunun yerine, "yanlış" istikamete doğru yöneldikleri görülmüştür. Bu tepki de basit bir güvensizlikten fazlasıdır.**[10]

Araştırmacılar ikinci bir deneyde liberal partizanlar için de aynı sonucun doğru olup olmadığını test ederler. Bu örnekte, Bush'un kök hücre araştırmalarını nasıl tümden yasakladığına dair düzmece haberler gösterilen (aslında Bush 2001'den önce üretilen kök hücre çalışmaları için kısıtlı bir bütçeye sahipti ve özel olarak fonlanan araştırmalara da bir kısıtlama getirmemişti) deneklere daha sonra doğru bilgilendirme yapılmıştır. Bu örnekte yapılan düzeltme, muhafazakârlar ve orta yolcular için işe yararken, liberallerde işe yaramamıştır. Yine de bu vakada liberal partizanlarda *geri tepme etkisi görülmediğini* vurgulamak önemlidir. Düzeltici bilgilendirme "etkisizleştirilmiş" ve liberallerin hatalı kanılarını değiştirememiş olsa da, hakikatle karşılaşmanın liberallerin yanlış kanılarını *güçlendirdiğine* dair bir kanıta rastlamamıştır araştırmacılar. Hakikat geri tepmemiştir yani.

Hatalı siyasi kanıları olgusal kanıtlarla değiştirme çabası bazı kimselerce "yangına körükle gitmek" olarak tarif edilmektedir.[11] En partizan muhafazakârlar için bunun doğru olduğu söylenebilir en azından. Nymer ve Reifler ise yaptıkları araştırmada, siyasal çizginin neresinde olurlarsa olsunlar en sadık kanaat önderlerinin, kanılarını olgusal kanıtların ışığında *bile* değiştirmeyeceğini söylemenin pek de doğru olmadığını kaydediyorlar. Bahsi geçen bir önceki çalışmaya

10 "When Corrections Fail".

11 Tristan Bridges, "There's an Intriguing Reason so Many Americans Are Ignoring Facts Lately", *Business Insider*, 27 Şubat, 2017, http://www.businessinsider.com/sociology-alternative-facts-2017-2.

ve kendi araştırmalarındaki tali bir bulguya atıfta bulunarak, partizanların gözden düşürücü bilgilendirmeye tekrar tekrar maruz bırakıldıkları koşulda, düzeltici bilgilendirmeye daha sıcakkanlı yaklaşacaklarını kaydediyorlar. David Redlawsk ve meslektaşları buna benzer bir çalışmada, "güdülenmiş muhakemeciler"in konuyu kavramakta güçlük çekip çekmediklerini, ya da gerçekliği sürgit inkâr edip etmediklerini değerlendirirler. Elde ettikleri sonuçlar Nyhan ve Reifler'in yorumlarını destekler niteliktedir: En güçlü partizanların bile "bardağı taşıran bir noktaları" vardır ve düzeltici kanıtlara mütemadiyen maruz kaldıktan sonra kanılarını değiştirirler.[12]

Dunning-Kruger etkisi. Düşük kabiliyetli öznelerin kendi liyakatsizliklerinin farkına varmaktan nasıl âciz olduklarına ilişkin bilişsel önyargıya ("aptal olduğunun farkına varamayacak kadar aptal olmak" da denir bazen) Dunning-Kruger etkisi adı verilir. Her şeyde uzman olamayacağımıza göre, ***her birimizin*** bu etkiye şu ya da bu ölçüde teşne olduğumuzu hatırlamakta fayda var. Kahneman ve Tversky önceki çalışmalarında bazen ürkütücü sonuçları da olabilen "aşırı güven önyargısı"nı tetkik etmişlerdi. Gayet tahmin edilebilir olan kısıtlarımızı kabullenmede yaşadığımız bu talihsiz yetersizliğimizle, Bermuda'da tatile çıkmışken neden motorlu bir Scooter kiralamaya karar veririz ya da daha bilinen bir örneği seçmek gerekirse, Hyannisport'taki aile düğününe gitmek için küçük bir hava aracını elverişsiz hava şartlarında uçurmaya yetecek kadar tecrübemiz olduğuna (uçuş eğitmenimiz de yerde kalmamız için yalvarırken üstelik) hangi gerekçeyle karar veririz? Dunning-Kruger etkisinin bunların bazılarında tekrara düştüğü doğrudur ama bir yandan da meseleyi genişleterek, yalnızca eldeki görevin zorluğunu değil, çıkarımda bulunan kişinin niteliklerini de sorgular.

12 David Redlawsk vd., "The Affective Tipping Point: Do Motivated Reasoners Ever 'Get It'?" http://rci.rutgers.edu/~redlawsk/papers/A%20Tipping%20Point%20Final%20Version.pdf. Bu esnada daha ileri nörolojik çalışmalar, "çelişkili" enformasyonu işlemek için beynimizin farklı bölgelerini kullandığımızı söylemektedir. Bkz. Jonas Kaplan, Sarah Gimbel ve Sam Harris, "Neural Correlates of Maintaining One's Political Beliefs in the Face of Counterevidence", *Scientific Reports* 6, http://www.nature.com/articles/srep39589.

David Dunning ve Justin Kruger 1999 tarihli deneylerinde, deneklerin pek az eğitimleri olan konularda bile kendi kabiliyetlerini şişirme eğiliminde oldukları sonucuna ulaştılar. Garrison Keillor'un "yetenek bakımından bütün çocukların ortalamanın üzerinde olduğu Lake Wobegon" kasabası hakkında yaptığı şakayı hepimiz hatırlarız. Bunu komik bulmamızın sebebi belki de kendimizde de benzerini görmemizdir. Kaç şoför (ya da kaç âşık) kendisinin "ortalamanın altında" olduğunu düşünür ki? Dunning ve Kruger bu bulguyu çoklu kabiliyetleri de içine alacak şekilde genişletmiştir. Zekâda, komiklikte ve hatta mantık yahut satranç gibi daha yüksek becerilerde dahi, kendi kabiliyetlerini muazzam bir biçimde abartma eğilimdedir denekler. Peki bunun nedeni nedir? Yazarlar şöyle açıklar, "Kabiliyetsizlik [insanları] bunu fark etme becerisinden de mahrum bırakmaktadır... Belirli bir alandaki kabiliyeti ortaya çıkaran becerilerin kendisi, sıklıkla (kişinin kendisinin ya da başkasının) bu alandaki kabiliyetini ölçmek için elzem olan becerilerle aynıdır."[13] Hata yapıp hata yaptığının farkına varamama sonucuyla pek çoğumuz karşılaşırız.

Dunning ve Kruger açıklayıcı bir keşiflerinde, 45 lisans öğrencisinden LSAT* hazırlık kitabından alınmış 20 konulu bir mantık testine girmelerini ister. LSAT'a aşina olanların bileceği üzere bunlar hiç de kolay sınavlar değildir. Deneklerden soruları tamamlamanın yanı sıra, sınavlarının nasıl geçtiğini ve diğer kişilere nazaran nasıl bir sonuç alacaklarını puanlamaları istenir. Araştırmacılar, vasat öğrencilerin kendilerini yüzde 66'lık dilimde gördüklerini ortaya koyar. Öğrencilerin başarılarını gözlerinde büyütme eğiliminde olmamaları dikkate değerdir; kaç soruyu doğru, kaç soruyu yanlış yaptıklarını düzgün bir biçimde tespit etmişlerdir. İşlerin sarpa sardığı yer, bu sonuçların "ortalama üstü" olup olmadığına dair yargılarıdır. Aslına bakılırsa en çarpıcı sonuçlar da performansları en düşük olan

13 Justin Kruger ve David Dunning, "Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments", *Journal of Personality and Social Psychology* 77, 1999, Sayı 6, s. 1121, http://psych.colorado.edu/~vanboven/teaching/p7536_heurbias/p7536_readings/kruger_dunning.pdf.

* ABD'de hukuk fakültelerine giriş sınavı. (Y.N.)

öğrencilerden gelir. "Bu kişiler ortalama olarak katılımcıların yüzde 12'sinin üstünde yer alsalar da, genel mantıksal kabiliyetlerinin yüzde 68'den daha iyi olduğu kanısındadırlar."[14] Dunning-Kruger hakkında en şaşırtıcı sonuç belki de budur: Kendi kabiliyetlerini en çok abartanlar, en kabiliyetsiz olanlardır.

Tam bu noktada bazı cevaplar bulma arayışına kapılabiliriz. Öğrenciler belki de kabiliyetsizliklerini kabul edemeyip zevahiri kurtarma derdine düşmüşlerdir. Ancak bu cevap pek muhtemel değildir çünkü öğrencilere kendi becerilerini sahih bir biçimde tespit etmeleri koşuluyla 100 dolar bonus teklif edilse bile, bunu yapamamışlardır. Burada olan şey hilekârlıktan çok kendini aldatmadır. Kendimizi o kadar severiz ki kendi zayıflıklarımızı göremeyiz.[15] Peki o zaman, *siyasi* inançlarımızla duygusal aidiyet kurmamız –ve hatta onları kimliğimizin bir parçası olarak görmemiz– ölçüsünde, hatalı olduğumuzu kabul etmeye razı olmamamız ve hatta "içsesimizi" uzmanların olgularının karşısına çıkarmaya hevesli olmamız şaşırtıcı mıdır? Oklahoma senatörü James Inhofe, 2015'te ABD Senatörler Meclisi'ne, küresel ısınmayı çürütmek için kar topu getirdiğinde, iklim ile hava durumu arasındaki ayrımı bilmediği için ne denli cahil göründüğüne dair bir fikri var mıydı acaba? Muhtemelen yoktu; çünkü "aptal olduğunun farkına varamayacak kadar aptaldı." Donald Trump, IŞİD hakkında generallerden daha çok şey bildiğini söylediğinde, buna gerçekten inanıyor muydu?[16] Pek az kişi "bu konunun pek uzmanı sayılmam" deyip çenesini kapatmaya yatkındır. Bunun yerine yanlışımızın bayraktarlığını yapmayı sürdürür ve "biliyorsan konuş ibret alsınlar, bilmiyorsan sus arif sansınlar" vecizesini göz ardı ederiz.

14 "Unskilled and Unaware of It", s. 1125.

15 Natalie Wolchover, "Incompetent People Too Ignorant to Know It", *Live Science*, 27 Şubat 2012, http://www.livescience.com/18678-incompetent-people-ignorant.html.

16 Ted Barrett, "Inhofe Brings Snowball on Senate Floor as Evidence Globe Is Not Warming", *CNN.com*, 27 Şubat 2015, http://www.cnn.com/2015/02/26/politics/james-inhofe-snowball-climate-change/index.html; https://www.facebook.com/cnn/videos/10154213275786509. Kimileri Donald Trump'ın bir Dunning-Kruger başkanı olduğunu ifade etmeye başlamıştır bile. Jessica Pressler, "Donald Trump, the Dunning–Kruger President", *NYmag.com*, 9 Ocak 2017, http://nymag.com/scienceofus/2017/01/why-donald-trump-will-be-the-dunning-kruger-president.html.

Gerek geri tepme etkisinin gerekse "aptal olduğunun farkına varamayacak kadar aptal olma" etkisinin hakikat-sonrası olgusu ile ilişkili olduğu aşikâr. Bunlar ve diğer bilişsel önyargılar, bizi sarih bir biçimde düşünme kabiliyetimizden mahrum bırakmakla kalmaz, böyle düşünemediğimiz zaman bunun farkına varmamızın da önüne geçerler. Bilişsel önyargılara kapılmak bize düşünmekmiş gibi gelebilir. Fakat bütün deneysel bulgular, bir konuya duygusal yatırım yaptığımızda düzgün muhakeme etme yetimizin etkilenebileceğini göstermektedir. Neden böyle bilişsel önyargılar olduğu sorusu son derece ilginç bir meseledir. Hakikat uyarlanabilir değil midir? Hakikate inanmak hayatta kalma şansımızı yükseltmez mi?[17] Hangi nedenle olursa olsun, pek çok bilişsel önyargının beyinlerimize içkin bir şey olduğunun farkına varmalıyız. Onlara sahip olmamak bizim elimizde değildir (ama yine de eleştirel akıl yürütmeye dair dikkatli bir çalışma ve talim sonucunda, inançlarımızı etkilemelerine ne kadar izin verdiğimiz konusunda elimizde bir denetim ölçütümüz olabilir). İster liberal ister muhafazakâr olalım, bilişsel önyargılar insani kalıtımımızın bir parçasıdır.

Fakat yukarıda belirtildiği üzere bazı bilişsel önyargıların işleyişi, siyasal itikatlarımıza göre değişmektedir; geri tepme etkisinin liberaller üzerinde daha az tesiri olduğunu görmüştük zaten. Bazı önyargıların tümüyle partizan olup olmadığı da başka araştırmacılarca incelenmiştir. Antropolog Daniel Fessler, *Psychological Science* dergisinde yayımlanan etkileyici makalesinde, muhafazakârların tehdit oluşturan yalanlarla inanmaya neden liberallerden daha yatkın olduklarını açıklamaya çalışan, "negatif önyargı" olarak adlandırabileceğimiz şey üzerine çalışmıştır.[18] Fessler araştırmasında deneklere, doğru olamayacak kadar tuhaf olmayan 16 önerme (çoğu da yanlıştır)

17 Bu konuda son derece hararetli bir akademik tartışmanın da olduğuna şüphe yok. Bkz. Hugo Mercier ve Daniel Sperber, "Why Do Humans Reason? Arguments for an Argumentative Theory", *Behavioral and Brain Sciences* 34, 2011, Sayı 2, s. 57-111. Bu konuyu *Respecting Truth*'un ikinci bölümünde tartışıyorum.

18 Daniel Fessler vd., "Political Orientation Predicts Credulity Regarding Putative Hazards", http://www.danielmtfessler.com/wp-content/uploads/2013/12/Fessler-et-al-in-press-Political-Orientation-Credulity.pdf.

verir. Bazıları, "aç karnına egzersiz yapmak daha fazla kalori yaktırır" gibi zararsız içerikteyken diğerleri ise, "ABD'ye yönelik terörist saldırılar 11 Eylül 2001'den beri artış göstermektedir" gibi tehditkâr önermelerdi. Deneklerden kendilerini liberal ya da muhafazakâr olarak tanımlamalarını istedikten sonra, önermelerin ne kadarının doğru olduğunu düşündüklerini ölçer. Zararsız önermelerde bir fark gözlenmez ancak muhafazakârların, tehdit teşkil eden yanlış önermelere inanma olasılığının daha fazla olduğunu gözlemler.[19]

Partizanların bu tarz şeyleri düşünürken kullandıkları farklı birtakım yöntemler mi vardır? Deneysel kanıtlar, korku temelli amigdalanın muhafazakârlarda liberallere nazaran daha geniş olma eğiliminde olduğunu göstermiştir.[20] Kimi tahminlere göre, 2016 seçimleri süresince yapılan yalan haberlerin kahir ekseriyetinin muhafazakâr izleyiciyi hedeflemiş olmasının sebebi budur. Komplo teorilerini satmak isteyenler için sağcılar belki de daha bereketli bir zemin sunuyordur. Fessler'in kaydettiği negatif önyargı çok kayda değer değildi: "Deneklerin siyasal spektruma nasıl yayıldıklarını ölçen istatistiksel bir ölçüt kullanan araştırmacılar, bir derece sağa doğru gidildiğinde, iyi sonuçlar vaat edilmektense kötü sonuçlara dair uyarılarda bulunulan ortalama deneğin kendisine yöneltilen ifadelere duyduğu kuşkunun yüzde 2 oranında azaldığını kaydederler."[21] Yine de yeterince geniş bir seçmen kitlesi üstünde uygulandığında, işlerin sarpa sarmasına yetecektir bu. Fessler'in araştırması her halükârda, siyasal kimliğin işlevlerinden biri olarak ahmaklık sorununa eğilen ilk çalışmadır.[22]

19 Olga Khazan, "Why Fake News Targeted Trump Supporters", *Atlantic*, 2 Şubat 2017, https://www.theatlantic.com/science/archive/2017/02/why-fake-news-targeted-trump-supporters/515433.

20 Ryota Kanai vd., "Political Orientations Are Correlated with Brain Structure in Young Adults", *Current Biology* 21, 26 Nisan 2011, Sayı 8, s. 677-680, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3092984/.

21 Melissa Healy, "Why Conservatives Are More Likely Than Liberals to Believe False Information about Threats", *Los Angeles Times*, 2 Şubat 2017, http://www.latimes.com/science/sciencenow/la-sci-sn-conservative-believe-false-threats-20170202-story.html.

22 Agy.

Hakikat-Sonrasına Dair Çıkarımlar

Geçmişte, bilişsel önyargılarımız başkalarıyla girdiğimiz etkileşim sayesinde düzeltiliyordu belki de. Günümüzün medya tufanı altında, kendi kabilelerinin, köylerinin ya da topluluklarının üyeleriyle birlikte yaşamak ve çalışmak zorunda olup, bilgi sahibi olmak için birbirleriyle kurdukları etkileşime mecbur olan atalarımıza nazaran karşıt fikirlerden daha fazla yalıtılmış olabileceğimizi düşünmek ironiktir. Birbirimizle konuşmaya başladığımızda ister istemez farklı bakış açılarına maruz kalırız. Akıl yürütmemiz için bunun ne kadar değerli olduğunu gösteren ampirik çalışmalar bile vardır.

Cass Sunstein, *Infotopia* isimli kitabında bireylerin etkileşim içinde olduklarında, tek başlarına hareket etmeleri halinde akıllarından kaçabilecek bazı sonuçlara erişebileceklerini ileri sürer.[23] Siz buna "bütün parçalarının toplamından fazlasıdır" etkisi deyin. Sunstein buna "etkileşimsel grup etkisi" demektedir. J. C. Wason –bu bölümün başında işlediğimiz "doğrulama sapması" tabirini bulan kişi– ve meslektaşları yaptıkları bir çalışmada, bir grup deneği bir mantık bilmecesini çözmek üzere bir araya getirirler. Bilmece zordur ama deneklerden bazıları tek başlarına çözmeyi becerirler. Ardından problem, çözmeleri için bir gruba verildiğinde ise ilginç bir şey yaşanır. İnsanlar birbirlerinin akıl yürütmelerini sorgulamaya ve bir dereceye kadar kendi fikirleriyle yapmayı beceremeyecekleri biçimde, hipotezlerinde yanlış olan şeyleri düşünmeye başlarlar. Sonuç olarak araştırmacılar, kayda değer sayıdaki vakada, grup üyelerinden hiçbirinin tek başına çözemeyeceği problemleri çözebildiğini görmüştür.[24] Sunstein'e göre bu kilit önemdedir. Grupların performası bireylerinkinden üstündür. Etkileşim ve müzakere içinde olan gruplar da pasif olanlardan üstündür. Fikirlerimizi gru-

23 Cass Sunstein, *Infotopia: How Many Minds Produce Knowledge*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

24 Bunun, bir kişinin sonucu bulup gruba cevabı söylediği, "odadaki en zeki insan" olgusuyla bir alakası olmadığını vurgulamak önemli. Pasif çoğunluk kanaatine dayanan "kalabalıkların irfanı" etkisi de değildir tam olarak. Etki yalnızca, grubun üyeleri birbirleriyle etkileşime girdiği takdirde ortaya çıkar.

bun tetkikine sunmamız, doğru cevabı bulma ihtimalimizi artırır. Hakikat arayışındaysak eğer, eleştirel düşünce, şüphecilik ve fikirlerimizi başkalarının tetkikine maruz bırakmak en işe yarayan yol olacaktır.

Oysa bugünlerde kendi etkileşimlerimizi seçme lüksümüz var elimizde. Siyasi görüşümüz ne olursa olsun, dilersek duymak istediklerimizi aktaran bir "haber akışı"nda yaşayabiliriz. Birinin yorumlarını beğenmiyorsak, onları arkadaşlıktan çıkarabilir ya da Facebook'ta önümüze düşmelerini engelleyebiliriz. Komplo teorileri görmek istiyorsak, muhtemelen bize uygun bir radyo kanalı bulunacaktır. Bugünlerde, daha önce hiç olmadığı kadar, etrafımızı halihazırda bizimle hemfikir olan kişilerle doldurma olanağına sahibiz. Peki bunu yaptığımız takdirde, kanaatlerimizi grubunkilere uyacak şekilde şekillendirmemiz yönünde daha fazla baskı hissetmeyecek miyiz üzerimizde? Solomon Asch'in çalışması bunun ihtimal dahilinde olduğunu zaten göstermiştir. Liberal olmamıza rağmen göç, eşcinsel evliliği ve vergilendirme gibi konularda arkadaşlarımızın çoğuyla aynı fikirde olup da silah denetimi konusunda pek de emin olamıyorsak eğer, büyük ihtimal kendimizi rahat hissetmeyeceğizdir. Böyle olunca da, kanaatlerimizin değişmesi gibi toplumsal bir bedel ödeyebiliriz. Eleştirel bir etkileşiminden ziyade arkadaşlarımızı gocundurmama isteğimizin bir sonucu olarak yaşanıyorsa bu durum, pek de iyi bir şey olduğu söylenemez. İsterseniz buna etkileşimsel grup etkisinin karanlık tarafı deyin, jüri görevi üstlenmiş herkes buna benzer bir durum tarif edecektir: Görüşlerimiz dost yurttaşlarımızla uyum içerisinde olduğunda kendimizi daha rahat hissederiz. Peki ama dost yurttaşlarımız hatalıysa ne olur? İster liberal ister muhafazakâr olsun, kimse hakikat üzerinde tekel sahibi olamaz.

Burada hatalı eşdeğerliği savunmuyorum ya da hakikatin siyasal ideolojilerin ortasında bir yerde yer aldığı iddiasında değilim. Hakikat ile yanılgının tam ortasında bulunan nokta da yanılgıdır. Benim iddiam, belli bir düzeyde bütün ideolojilerin, hakikatin keşfedildiği sürecin düşmanı olduğudur. Araştırmacılar liberallerin muhafazakârlara göre daha büyük bir "biliş ihtiyacı"na sahip oldukları

konusunda haklı olabilirler,[25] ancak bu durum liberallerin şişinmeleri ya da siyasi içgüdülerinin olgusal kanıtların yerine geçeceğine inanmaları gerektiği anlamına gelmez. İdeolojik açıdan uyum sağlama çabasının tehlikelerini Festinger, Asch ve diğerlerinin araştırmalarında görebiliyoruz. Buradan çıkan sonuç, gözlerimizin önündeki kanıtlar tersini söylese de, etrafımızdakilerin inandığı şeylerle hemfikir olmak gibi hepimizin yerleşik bir içsel önyargıya sahip olduğudur. Bir düzeyde hepimiz, içinde yer aldığımız grup tarafından kabul edilmeyi gerçeklikten daha çok önemsiyoruz. Ama derdimiz hakikat ise, buna karşı savaşmak da boynumuzun borcudur. Peki ama neden? Bu bölümde tanımladığım bilişsel önyargılar, hakikat-sonrasının kusursuz öncülleridir de ondan.

Belirli şeylere inanmayı *arzu etmek* üzere güdülendiysek eğer, hele değer verdiğimiz kişilerin de inancı bu yöndeyse, bunlara inanmak çok da zor olmayacaktır. Bize içsel olan bilişsel önyargılar, art niyetli kişilerin (hele ki diğer bilgi kaynaklarını itibarsızlaştırma şansları da varsa) manipülasyon ve istismarları karşısında bizi savunmasız bırakır. Bilişsel önyargılardan kaçış olmadığı gibi, haber kaynaklarımız da bizi hakikat-sonrasına karşı koruyamaz. Zira tehlikeli olan şey bunların belli bir düzeyde bağlantılı olmasıdır. Bilgi kaynaklarımıza bağlı olsak da, bu kaynaklar tam da duymak istediğimiz şeyleri söyledikleri zaman oldukça korunmasız olduğumuz da bir gerçektir.

25 Khazan, "Why Fake News Targeted Trump Supporters", https://www.theatlantic.com/science/archive/2017/02/why-fake-news-targeted-trump-supporters/515433/; Christopher Ingraham, "Why Conservatives Might Be More Likely to Fall for Fake News", *Washington Post*, 7 Aralık 2016, https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2016/12/07/why-conservatives-might-be-more-likely-to-fall-for-fake-news/?utm_term=.eab87fe90c63.

4

GELENEKSEL MEDYANIN DÜŞÜŞÜ

"Birilerinin istemediği şeyleri yayımlamaya gazetecilik denir: Gerisi halkla ilişkilerdir."

—George Orwell

Doğrulama sapmasına duyduğumuz yatkınlığı besleyen, son dönemde "bize duymak istediklerimizi söyleyen bilgi kaynakları"nın önünü açan etmenlerden birinin sosyal medyanın yükselişi olduğu sır değildir. Ancak bu hikâye, öncelikle geleneksel medyanın düşüşüne değinilmeden anlatılamaz.

Bugün adına Amerikan "prestij basını" (*New York Times*, *Washington Post*, *The Los Angeles Times* ve *Wall Street Journal*) denilen basın ve televizyon kanalları (ABC, CBS ve NBC), revaçta oldukları dönemde temel haber alma kaynaklarıydılar. "1950 yılında ABD'de günde ortalama 53,8 milyon nüsha gazetenin dağıtımı yapılıyordu (bu sayı hane sayısının yüzde 123,6'sına denk düşüyor)."[1] Bir anlığına durup düşünmekte fayda var. Bazı haneler bir değil *iki* gaze-

1 "Sixty Years of Daily Newspapers Circulation Trends", 6 Mayıs 2011, http://media-cmi.com/downloads/Sixty_Years_Daily_Newspaper_Circulation_Trends_050611.pdf.

teye birden abone oluyormuş. "2010 yılı itibarıyla, ABD'de günde ortalama 43,4 milyon nüsha gazetenin dağıtımı yapılıyordu (bu sayı da hane sayısının yüzde 36,7'sine denk düşüyor)." Bunu da bir düşünelim; okuyucuların yüzde 70'inin kaybedildiği anlamına gelir bu. Televizyon kanallarına bakarsak, haberlerin 1950'lerden beri, ulusal yayın yapan bir televizyondaki sunucu tarafından yarım saat boyunca verildiğini görürüz.[2] CBS'teki büyük koltukta 1962'den 1981'e kadar oturan Walter Cronkite, sıkça "ABD'nin en güvenilir adamı" olarak anılmıştır.

Birçok insana göre bu, haberlerin "altın çağı"dır. Televizyon kanallarının 1950'ler ve 1960'lar boyunca süren rekabeti, daha küçük çaplı pek çok gazetenin yayın hayatının bitmesine neden oldu. Bu da "en büyük ABD şehirlerini, 20 yıl önce basılanlardan daha iyi, daha zengin ve daha ciddi olan bir gazete kartelinin eline bırakmıştır."[3] Peki ya televizyon? Günde yalnızca yarım saat haber yayını yapmaları beklendiğinden, kanallar sürelerinin önemli bir bölümünü araştırmacı gazeteciliğe ayırabiliyordu. Arada sırada (son derece korkutucu bir şekilde) çıkıp savaşa ya da bir suikasta delalet eden, "Yayınımızı bir son dakika haberiyle bölüyoruz," uyarılarını bir kenara bırakırsak, haberler kendi köşeleriyle kısıtlanmışlardı. Televizyon kanalları da böylece eğlence programlarından kâr elde edebiliyorlardı.

Televizyonda haberlere pek yer ayrılmamasının haber departmanları için bir nimet olduğu ortaya çıkacaktı çünkü para kazandırma mecburiyetinde değillerdi. Ted Koppel bunu şöyle açıklıyor:

> Kanal yöneticileri, 1927 tarihli Radyo Yasası'nda ortaya koyulan "kamu yararı, çıkarı ve ihtiyaçları" doğrultusunda yayın yapmamanın, Federal Haberleşme Komisyonu'nun lisanslarını askıya almasına ve hatta iptal etmesine neden olma ihtimalinden korkuyorlardı. Üç büyük kanal, komisyonun getirdiği şartları yerine getirdiklerini

2 Ya da kadın spikerler tarafından. Barbara Walters ABC News'a 1976'da katılmıştı.

3 David Halberstam, *The Powers That Be*, University of Illinois Press, Urbana, 2000, s. xi.

göstermek için (zararına ya da az bir kârla işleyen) haber departmanlarına dikkat çekiyorlardı. Tabiri caizse haberler NBC, CBS ve ABC'nin eğlence departmanlarından elde ettikleri devasa kârları temize çıkaran zarar kalemleriydi.[4]

Üç yıl yayınlanmasının ardından tarihte kâr elde ettiren ilk haber programı olan CBS'teki *60 Minutes* programı ile bu durum değişmeye başladı. Kanalların zihninde aniden bir ampul yandı. Televizyon haberciliğine dair modeli yahut beklentileri bir anda değiştirmese de, kanal yöneticileri haberlerin de kâr getirebileceğini görmeye başlamıştı artık.[5]

Televizyonculuğun altın çağı 1970'lere kadar sürse de, 1979'da İran'da yaşanan rehine krizi bir açmaza neden olmuştu. Kamuoyu birden daha fazla habere aç hale gelmişti ancak devasa kârlar getiren eğlence programlarını aksatmadan nasıl bir düzen tutturulacaktı? Johnny Carson'un NBC'deki *Tonight Show*'u adeta bir canavardı. CBS bu saat aralığında film yayınlayarak pes etmişti. ABC ise *prime time*'daki programların devamını veriyordu. Birinin aklına bir fikir geldi:

> ABC televizyonu o anda, İran'a dair geçtiği günlük haberi geç vakte çekerek yeni bir şey deneme kararı aldı. Bu aynı zamanda bir pazarlama kararıydı: ABC'nin, rakipleri NBC'deki Johnny Carson'ın saygın programının karşısına koyabileceği bir gece programı yoktu, haber programları da nispeten daha ucuzdu. ABC akşam saatinde, sadece [rehine] krizine dair haberlere ayrılmış olan *Nightline* isimli yeni bir program yayınlamaya başladı. ABC her akşam gece ekranını, "ABD Rehin Alındı" diye açıyor, rehine krizinin kaçıncı gününde olduğunu belirtiyordu. Sunucu (genellikle emek-

4 Ted Koppel, "Olbermann, O'Reilly and the Death of Real News", *Washington Post*, 14 Kasım 2010, http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/11/12/AR2010111202857.html.

5 Agy., s. 2. Ayrıca bkz. Marc Gunther, "The Transformation of Network News", Nieman Reports, 15 Haziran 1999, http://niemanreports.org/articles/the-transformation-of-network-news/: "[Roone Arledge, ABC News'un başkanı] haberlerin neden kâr edemeyeceğini anlamamıştı"; "'Buraya geldiğimde haberlerden para kaybediyorduk ve bu durum kabul edilebilir geliyordu' diyor GE'nin 1986'da kanalı almasından bu yana NBC'nin başyapımcılığını üstlenen Bob Wright."

tar ABC spikeri Ted Koppel oluyordu bu) uzmanlarla, gazetecilerle ve krizle alakalı diğer isimlerle söyleşi yaparak dolduruyordu kalan süreyi.[6]

Program çok başarılı olmuştu ve rehine krizinin bitmesinin ardından bir yıl daha sürmüştü. Ancak soru hâlâ ortadaydı: Bundan daha fazla haber izlenir miydi?

Oyunun yeni oyuncusu CNN, bir tür kumar olarak 1980'de yayına başladı. Bir anda haber programlarıyla doldurulması gereken 24 saatlik bir yayın olmuştu ellerinde. Koppel, İran hakkında konuşacak uzmanları akışta arka arkaya dizebiliyordu ama ortada kaç uzman, haber değeri taşıyan kaç başlık vardı ki? İzleyici açısından bakıldığında soru şuydu: Günün gazetesini ya da "akşam yemeği" vakti haberleri sunan spikerleri beklemektense, haberleri 24 saatlik bir açık büfe gibi dilediklerince yararlanacakları, canları istediğinde izleyecekleri bir şey olarak görecekler miydi? Habere hiç böyle bakmışlar mıydı? CNN, köklü televizyon kanallarına kıyasla haberleri daha "uslu" bir biçimde verdiği için eleştirilse de, neredeyse ânında başarı kazanmıştı. *New York Times*'ın iş haberleri sayfası 1983'te CNN'in ilk defa kâr ettiğini bildirdi.[7] 1980'ler ve sonrasında CNN'in izleyici kitlesi arttı. *Challenger* uzay mekiği faciası, Tiananmen Meydanı'nda yaşanlar, Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve nihayet Körfez Savaşı gibi bir dizi kriz, insanları kablolu yayın yapan kanalların haberlerine çekmişti.[8]

Elbette yanlı yayına dair dile getirilen şikâyetler oluyordu olmasına, ama zaten bu durum gazeteler ve kablolu yayın yapan televizyonlar için her zaman geçerliydi. Lyndon Johnson, Vietnam Savaşı boyunca kendi hakkında yapılan haberlerden hiç hoşlanmamıştı. Nixon'un Başkan Yardımcısı Spiro Agnew, Washington ga-

6 Nichols, *The Death of Expertise: The Campaign against Established Knowledge and Why It Matters*, Oxford University Press, Oxford, 2017, s. 149-150.

7 Sandra Salmans, "Television's 'Bad Boy' Makes Good", *New York Times*, 14 Ağustos 1983, http://www.nytimes.com/1983/08/14/business/television-s-bad-boy-makes-good.html?pagewanted=all.

8 http://www.pophistorydig.com/topics/ted-turner-cnn-1980s-1990s/.

zetecilerini "felaket tellalları" olarak görüyordu. Sağcılar haberlerin sürekli olarak "liberal önyargıları" yansıttığına dair bitmek bilmez bir homurdanma halindeydi ama 1980'lerin sonuna kadar başka da bir seçenek yoktu ortada.

Rush Limbaugh sahneye çıkmadan 30 sene önce bile *talk radio** vardı ama Tom Nichols'un *The Death of Expertise* [Uzmanlığın Ölümü] isimli kitabında da belirttiği üzere Limbaugh yeni bir şey yapmıştı: "Geri kalan ABD medyasının karşısında bir hakikat kaynağı olarak ortaya koyuyordu kendini."[9] Medyanın geri kalanı Bill Clinton gibi liberallerin "arkasında" olduğu için Limbaugh, ABD'nin diğer kesiminin sesi olmaya talipti. Müthiş derecede başarılı da oldu.

> İlk yayınının üstünden birkaç yıl geçmişti ki, Limbaugh'nun sesi ülke çapındaki altı yüzden fazla radyoda duyulur olmuştu... [Limbaugh], programı arayıp desteklerini ifade etmelerine izin vererek, sadık bir takipçi kitlesi yaratmıştı. Aramalar önceden kontrolden geçiyordu. Limbaugh'nun ilk zamanlardaki iş yaptığı yerlerden birinin müdürüne göre bunun sebebi Limbaugh'nun tartışmada pek iyi olmadığını düşünmesiydi. Maksat tartışmak değildi zaten: Amaç, halihazırda birbirleriyle hemfikir olmaya meyilli insanlar arasında bir ortaklık hissiyatı yaratmaktı.[10]

İnsanlar Limbaugh'nun programını yeni "gerçekler" öğrenmek için değil, gazetelerden ve televizyondan aldıkları haberlerin siyasi açıdan yanlı olduğunu hissetmelerinden ötürü oluşan yabancılaşma duygusunu yenmek için dinliyordu. Bir de seyircilerden telefon alan radyo programlarından önce medyanın her daim tek taraflı olmuş olması söz konusuydu: Birileri onlara hep neyin doğru olduğunu söylemişti. Limbaugh'nun programıysa insanlara seslerini duyurabilme ve bir topluluğun parçası olabilme fırsatı veriyordu. Medyadan hiç kimse doğrulama sapması hakkında tek kelime etmemişken Rush

* Daha ziyade ABD sağcılarının yaptığı, genellikle komplo teorilerini işleyen bir radyo programı türü. (Ç.N.)

9 *The Death of Expertise*, s. 146.

10 Agy.

Limbaugh onu keşfetmişti bile. Bu da Limbaugh'yu önü alınamaz bir güce dönüştürmüştü.

Diğer aktörler de yanlı haber yapımının potansiyel pazar payını fark ettiler. MSNBC 1996 Temmuz'unda kuruldu. Onu Ekim 1996'da açılan Fox News izledi. İkisi de kendilerini CNN'nin alternatifi olarak görüyorlardı. Bugün bile MSNBC'nin yanlı olduğunu kabul etmekte gönülsüz olan insanlar bulabilirsiniz. İlk yıllarında kesinlikle bu kadar yanlı değildi. Ann Coulter ve Laura Ingraham gibi muhafazakâr yorumcuları düzenli olarak yayına çıkarıyordu. Fakat bir noktada kendini, haberlere (bazen de rahatsız edici bir biçimde) liberal bir bakış açısı getiren bir pozisyona çekti. Muhafazakâr medya danışmanı Roger Ailes'ın yarattığı Fox News ise böyle bir tereddüt yaşamadı:

> **Fox News'un ortaya çıkışı, insanların yeni elektronik pazarda haber kaynaklarını nasıl arayıp bulduğuna dair kurulan o yanlı ayrımın nihai ifadesi gibiydi bir bakıma. Limbaugh'nun radyoda yapmaya kalkıştığını... Ailes bir televizyon kanalında başarmıştı. Ailes, Fox'u yaratmamış olsaydı bile bunu birileri yapacaktı çünkü *talk radio*'nun da gösterdiği üzere, pazar oluşmuştu bile. Muhafazakâr yazar ve Fox yorumcusu Charles Kruthammer'ın şakasını yapmayı çok sevdiği üzere Ailes "kendine çok uygun bir izleyici kitlesini keşfetmişti, yani ABD halkının yarısını."[11]**

Yanlı haber sunumunu yeni bir seviyeye taşıyan Fox oldu. Newtown, Connecticut'ta 20 ilkokul öğrencisinin vurulduğu trajik olayın ertesi günü Fox News yöneticileri, canlı yayında hiç kimseyle silah kontrolü mevzusunu tartışmamaları yönünde yapımcılarına bir emir gönderdiler.[12] Fox yöneticilerinin, günün haberlerini muhafazakâr gündemlere doğru saptırma pratiği sahiden pek iyi bilinir.[13]

11 *The Death of Expertise*, s. 153.

12 Jack Mirkinson, "Fox News Execs Squashed Talk of Gun Control after Newtown Massacre: Report", *Huffington Post*, 17 Aralık 2012, http://www.huffingtonpost.com/2012/12/17/fox-news-gun-control-sandy-hook-newtown_n_2318431.html.

13 Cenk Uygur, "Will John Moody Be Forced Out of Fox Like Dan Rather from CBS?", *Huffington Post*, 15 Kasım 2006, http://www.huffingtonpost.com/cenk-uygur/will-john-moody-be-forced_b_34162.html.

Bu da ister istemez haberlerin içeriğine tesir etmektedir. 2013 tarihli bir araştırmanın gösterdiğine göre, *Los Angeles Times*'ın konuklarının yüzde 29'u, *Washington Post*'unkilerin yüzde 17'si iklim değişikliği konusunda şüpheciyken bu oran Fox News'ta yüzde 69'dur.[14] Bir başka çalışmaya göre ise, CNN'in haberlerinin yüzde 4'ü kişisel kanaatleri yansıtırken, Fox News'un haberlerinin yüzde 68'i kişisel kanaatleri yansıtmaktadır.[15] Sonuç itibarıyla gerçek haberler ile yanlı görüşler arasında gözle görülür bir fark olmadığı için dinledikleri yanlış haberlerin bir kısmına inandıkları ya da bunları yaydıkları için tutkulu Fox News izleyicilerinin üstüne çok da gitmemek gerekebilir. Doğrusu istenirse 2011 yılında yapılan bir çalışma, Fox News seyredenlerin hiç haber izlemeyenlere kıyasla *daha az bilgi sahibi* olduklarını ortaya koymuştur.[16]

Ted Koppel son yıllarda kendini bu türden (sağ veya sol tandanslı) yanlı medyanın istikrarlı bir muhalifi olarak konumlandırmıştır ve bu durumun demokrasimiz için tehlikeli olduğunu iddia etmektedir. 1980'lerde yaptığı *Nightline* programının, söyleşi temelli haberciliğin ekonomik potansiyelini ilk defa ortaya çıkaran program olması da bir bakıma ironiktir. Fakat Koppel her şeye rağmen işlerin çok ileri gittiğini fark etmiştir:

> **Hem Fox News'un hem MSNBC'nin başarıları benim gibi yanlı olmayan kişiler için bir üzüntü kaynağı. Kendi önyargılarını tasdik etmek için tasarlanmış kanaatler seliyle izleyicilerini boğmanın finansal mantığını kavrasam da, işlerin cumhuriyet için pek iyi gitmediğini söylemeliyim... Makul bir perspektiften baktığımızda mutlak nesnelliğe ulaşmanın mümkün olmadığı söylenebilir ama Fox News ve MSNBC'nin böyle bir çabaları bile yok. Bize dünyayı olduğu gibi değil, siyasal spektrumun her iki ucundaki partizanların (ve sadık izleyicilerin) görmek istediği şekliyle gösteriyorlar. Bernie**

14 Shauna Theel, Max Greenberg ve Denise Robbins, "Study: Media Sowed Doubt in Coverage of UN Climate Report", *Media Matters*, 10 Ekim 2013, https://mediamatters.org/research/2013/10/10/study-media-soweddoubt-in-coverage-of-un-clima/196387.

15 http://www.stateofthemedia.org/2005/cable-tv-intro/content-analysis/.

16 http://publicmind.fdu.edu/2011/knowless/.

> **Madoff'un yatırım danışmanlığında yaptığı şeyi gazetecilikte yapıyorlar: Madoff müşterilerine duymak istedikleri şeyler söylemişti, müşteriler hakikati öğrendiklerindeyse paraları ellerinden uçup gitmişti.**[17]

Trump'ın seçilişinden beri Koppel, gözünü bilhassa Fox'a dikti. Yakın zaman önce Fox News'tan Sean Hannity'le yaptıkları bir söyleşide aralarında şöyle bir konuşma geçti:

> HANNITY: ABD halkına biraz itibar etmeli. Bir kanaat programı ile bir haber programı arasındaki farkı bilecek kadar zekiler. Siz siniksiniz.
>
> KOPPEL: Ben mi?
>
> HANNITY: Bizim ABD'ye zarar verdiğimizi mi düşünüyorsunuz? Sizce ben ABD için zararlı mıyım?
>
> KOPPEL: Yani... uzun vadede siz ve bütün bu kanaat programları...
>
> HANNITY: Gerçekten mi? Üzüldüm Ted. Bu çok üzücü.
>
> HANNITY: Hayır, hayır peki niye biliyor musunuz? Çünkü yaptığınız işte çok iyisiniz ve oldukça kayda değer bir ilgi–
>
> HANNITY: ABD halkını çok hafife alıyorsunuz.
>
> KOPPEL: Hayır, lütfen önce cümlemi bitirmeme müsaade edin.
>
> HANNITY: Peki dinliyorum. Kusura bakmayın, buyurun.
>
> KOPPEL: İdeolojinin gerçeklerden daha önemli olduğuna yürekten inanmış insanları kendinize çektiniz.[18]

Kimilerine göre, "uydurma haber"in atası oldukları için Fox News'un bütün yapımlarını gözden çıkarmak gerekir. (Bir komed-

17 "Olbermann, O'Reilly and the Death of Real News".

18 Daniel Politi, "Watch Ted Koppel Tell Sean Hannity He's Bad for America, *Slate*, 26 Mart 2017, http://www.slate.com/blogs/the_slatest/2017/03/26/watch_ted_koppel_tell_sean_hannity_he_s_bad_for_america.html.

yenin oldukça basit bir şakayla "Falso Haber" adını taktığı bir kanal hakkında yapılan eleştirileri uzun uzadıya dinlemeye de pek gerek yoktur.) Oldukça geniş bir konu olan "uydurma haber" sorununu ve bu sorunun hakikat-sonrası olgusuyla olan ilişkisini, bir sonraki bölümde tartışacağız. Bahsini açmış olmamın sebebi ise bazı yorumcuların "uydurma haber"in Fox'la değil hicivle başladığı yönündeki iddiaları.

Pew Araştırma Merkezi'nin yaptığı 2014 tarihli bir araştırmada, ABD'lilerden "en güvenilir" haber kaynaklarını söylemeleri isteniyor ve tahmin edilebileceği üzere yanlı bir ayrım ortaya çıkıyor. Kendini muhafazakâr olarak tanımlayanlar arasında, Fox News yüzde 44'le başı çekiyor. Liberaller arasında ise birinciliği yüzde 24'le kablo kanalları alırken ikincilik için üç aday, devlet televizyonu, CNN ve Jon Stewart'ın *The Daily Show*'u yarışıyor.[19] Ama bir dakika. *The Daily Show* bir *komedi* programı. 2015'te *The Daily Show*'un "sunuculuğu"ndan emekli olmadan önce, bizzat Jon Stewart "sahte" haberler verdiğini söylemişti. İşi gerçekleri kazıp çıkarmak değil, insanları güldürmekti. "Sahiden" haber yapan insanların, onun görev yaptığı süre boyunca gençlerin haberleri onun programından izlediği yönündeki büyüyen endişesi karşısında Stewart kendini şöyle savunmuştu, "Bana karşı çıkmanızın sebebi, yeterince can alıcı haber soruları sormamamsa, yanmışız demektir."[20]

Stewart'ı, *New Yorker*'daki Andy Borowitz'i ya da *The Onion*'ı öyle kolayca salıvermeye istekli olmayanlar da var. Yakınlarda *Los Angeles Times*'ın başyazısı olarak yayımlanan "The Left Has a Post-Truth Problem Too: It's called Comedy" [Solun da Bir Hakikat-Sonrası Sorunu Var: Adı da Komedi] başlıklı makalede Stephen Marche, "Trump'ın içinden çıktığı hakikat-sonrası durumunun kökenleri, solcuların yaptığı siyasi hicve uzanır... *Time* dergisi 2009 yılında [Jon] Stewart'ın en güvenilir haber spikeri olduğu yönünde

19 MSNBC en son yüzde 10'da yer aldı. Alıntı için bkz. *The Death of Expertise*, s. 155-156.

20 http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/0410/15/cf.01.html.

bir anket açıklamıştı".[21] Bunun pek de adil bir yorum olmadığını söylemem lazım. Siyasetçilerin bize hakikat diye yutturmaya çalıştığı yalanların ve zırvalamaların önüne çok uzun süredir çekilen bir settir hiciv. Ondan, gerçeğin yerini tutması beklenmez. En azından maksadı bu değildir. Hiciv, gerçeklikle alay ederek, gerçek hayattaki saçmalıklara ışık tutmak ister. Birileri hicvi gerçeğin yerine koyarsa eğer, bütün gayesi ortadan kaybolur. Hicvin niyeti kandırmak değil dalga geçmektir. Marche'ın da yazısında belirttiği üzere, "siyasal hiciv bir anlamıyla... uydurma haberin zıddıdır. Hicivciler, gazeteciliğin hilelerini lime lime ederek, doğru olduğuna inandıkları şeyi su yüzüne çıkarırlar. Uydurma haber kaynakları ise, yanlış olduğunu bildikleri şeyleri yaymak için kullanırlar gazeteciliğin hilelerini."[22] Marche'a göre niyetleri farklı olsa elde ettikleri sonuçlar aynıdır: "Siyasal hicivciler ve onların izleyicileri, haberin kendisini bir şaka malzemesi haline getirmiştir. Siyasetlerinin içeriği ne olursa olsun, ABD siyasal söyleminin olgu-sonrası ahvalinde katkıları bulunmaktadır."[23]

Bu, siyasal hicvin sırtına yüklenen ağır bir yük gibi durmaktadır. Hannity'nin Fox News'u savunurken söylediklerinin bir tür yankısı duyulmaktadır: "ABD halkına biraz itibar etmeli. Bir kanaat programı ile bir haber programı arasındaki farkı bilecek kadar zekiler." Takipçilerinde oluşabilecek her türden yanlış izlenimden, mesajı veren mi sorumludur? Yoksa bu sorumluluk yalnızca, maksatları insanları doğru olmayan şeylere inandırmak olanlara mı yüklenmelidir? Peki ya hikâyenin anlatılma tarzının, bu yanlış kanıların oluşmasında rolü varsa ne olacak? Sorumluluğun yükünü izleyiciye çıkarmak, önyargı meselesinden temize çıkmak için yeterli midir?

21 Stephen Marche, "The Left Has a Post-Truth Problem Too: It's Called Comedy", *Los Angeles Times*, 6 Ocak 2017, http://www.latimes.com/opinion/op-ed/la-oe-marche-left-fake-news-problem-comedy-20170106-story.html.

22 Agy.

23 Agy.

Yandaş Medya Sorunu

Kanıya dayalı daha yanlı bir model büyüyüp ona meydan okuduğunda, geleneksel medyanın bununla rekabet edemeyip nasıl düşüşe geçtiğini gördük. Şimdi ele almak istediğim konu ise, nitelik ve iyi haberciliğin değerlerine sadakat açısından geleneksel medyanın bir düşüş yaşayıp yaşamadığıdır.

1996'da kablolu televizyonda "haber" programlarının başlamasıyla birlikte, geleneksel medyada yer alan pek çok kişinin beti benzi attı. Onlarla karıştırılmak istemiyorlardı. Hem CNN'deki televizyon haberlerinde hem de "prestij basını"na mensup gazetelerde, "nesnelliğe" daha da vurgu yaparak kendilerini ayırt etme gayretine girdiler. Fox News'un "dürüst ve dengeli" sloganı, açık bir şekilde geleneksel haber medyasıyla dalga geçme kastı taşıyordu. Fox'un kendi haberlerini daha dengeli bulduğu falan yoktu; daha ziyade bizzat kendilerinin bir denge unsuru olduğunu düşünüyorlardı. Medyanın geri kalanı aşırı soldaydı, onların yaptığı da sağ tarafa ağırlık vererek dengeyi sağlamaktı. Ancak geleneksel medya, sol yanlısı oldukları fikrini hiçbir zaman kabul etmeyecekleri için, verdikleri haberlerde gerçekten "dürüst ve dengeli" olabileceklerini göstermeye karar verdiler ve böylece, ihtilaflı konularda "her iki tarafa da" söz vermeye başladılar.

Fakat bu durum nesnelliği artırmaktansa, ironik bir biçimde, sahih haber vermeye duydukları bağlılığı azalttı. Kendi hikâyelerini haberleştirmek için yanıp tutuşan yandaşların bulunduğu bir ortamda, yandaş çığırtkanların dertlerini yayınlayacak bir platform sunmak, gazeteci dürüstlüğünde yüksek bir standart tutturmak (ki bunların en önemlisi hakikati söylemektir) anlamına gelmez. Ancak yaşanan şey buydu. Nesnellik şiarı, olgusal meselelerde bile "eşit süre" verme kararında ve "hikâyenin her iki tarafını sunma" refleksinde ifadesini bulmuştu. Kanaate dayalı meselelerde makul ve hatta takdire şayan bir hedef olsa da, bu tutum bilime dair yapılan haberler söz konusu olduğunda bir felakete yol açmıştır. Medya, "eşit süre" tanıyarak, aslında iki güvenilir tarafın mevzubahis olmadığı meselelerde her iki tarafa da söz vererek "yanlış bir eşdeğerlik" yaratmaktan başka bir şey yapmamıştır.

İkinci bölümde bilim inkârcılarının medyanın nesnellik kaygılarını suistimal etmeyi nasıl çözdüklerini görmüştük. Hikâyelerini dolaşıma sokmak için artık tam sayfa ilanlara ihtiyaçları kalmamıştır. Tek yapmaları gereken, medyaya kabadayılık yapıp, bilimsel bir konuda "başka bir araştırma" olmasına rağmen onlar bunu göstermiyorlarsa bunun sebebini medyanın yanlı olmasına bağlamaktır. Gazeteciler de yemi yutmuş ve iklim değişikliği, aşılar gibi "ihtilaflı" konularda, ihtilaf salt bu meselede mali ya da siyasal bir çıkarı olanlarca ortaya çıkarılmış olsa bile, iki tarafa da söz vermeye başlamıştır. Bunun genel kamuoyunda yarattığı etkiyse, meselenin medyanın kışkırttığı bir dezenformasyon harekâtı olup olmadığı konusunda yaşanan bir kafa karışıklığıdır.

Başkan George H. W. Bush 1988 yılında, iklim değişikliği henüz siyasi bir mesele haline gelmemişken, "sera gazı etkisi" karşısında "Beyaz Saray Etkisi" ile savaşacağı sözünü vermişti.[24] Sonraki birkaç sene içindeyse küresel ısınma son derece tarafgir bir konu haline geldi. Petrol şirketleri kendi "araştırmaları"nı yapmaya başlamıştı bile, medyanın da bunlara yer vermesini istiyorlardı. Bir yandan da hükümet yetkililerine para desteğinde bulunup lobi faaliyeti yapıyorlardı. Bütün bunların, dünyadaki iklim bilimcilerin neredeyse hepsinin, iklim değişikliğinin vuku bulduğuna ve bunun da sorumlusunun insan faaliyetleri olduğuna dair hemfikir oldukları gerçeğinin üstünü örtmek için "imal edilmiş bir şüphe" olduğunu şimdi anlıyoruz. Fakat meseleyi biliminsanlarının takdirine bırakamayacak miktarda para harcanmıştı. Bir yerlerde bir kısım "şüpheci" bulunduğu sürece medya da iklim değişikliğinin tartışmalı bir konu olduğunu bildirmek zorunda olduğunu düşünüyordu.

James Hansen, iklim değişikliği meselesindeki ilk oyunbozanlardan biriydi. 1998'de Kongre önünde şahitlik etmişti, bu şahitlik ABD Senatosu'nda iki yasa önergesine neden olacaktı. NASA'nın Goddard Uzay Araştırmaları Enstitüsü'nün eski başkanı olarak, bu

24 "The White House and the Green House", *New York Times*, 9 Mayıs 1989, http://www.nytimes.com/1989/05/09/opinion/the-white-house-and-the-greenhouse.html.

konuda önde gelen uzmanlardan biriydi. Aşağıda, olgulara dayalı bir konu hakkında medyanın koştuğu "nesnellik" şartı karşısında Hansen'ın uğradığı saygısızlığı birinci ağızdan dinleyebilirsiniz:

> O zamana kadar suçu eşit dağıtıyordum. Özel bir kanalda televizyona çıkacaktım, yapımcı, programda bir de küresel ısınma iddialarına itiraz edecek "karşıt görüş olması gerektiği" konusunda beni bilgilendirdi. Bunun gibi görüşleri sunmanın, ticari televizyonlarda, radyolarda ve gazetelerde yaygın bir durum olduğunu söyledi. Özel kanalın destekleyicileri ya da reklam verenleri, kendi özel menfaatleri sebebiyle mali desteklerinin sürmesi karşılığında bir "denge" tutturulmasını şart koşuyorlardı. Gore'un kitabı, iklim değişikliği üstüne o zamana dek çıkan gazete yazılarının yarısından fazlasında bu gibi karşıt görüşlere eşit ölçüde yer verilmişken hakemli dergilerde çıkan bilimsel makalelerin neredeyse hiçbirinde insan faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan emisyonların küresel ısınmaya neden olduğuna dair görüş birliğinin sorgulanmadığını gözler önüne seriyordu.[25]

Hansen'ın başına gelen şey pek şaşırtıcı değildi. Kamuoyuna bir gece boyunca, bir tarafta biliminsanlarının diğer tarafta "şüpheciler"in olduğu "tartışmalar", bölünmüş televizyon ekranında sunulmuştu. Sunucu iki tarafın da aşağı yukarı aynı süre konuşmalarına müsaade ediyor, sonrasında ise meseleye "ihtilaflı" deyip geçiyordu. Televizyondaki haber programlarının pek çoğu bir süreliğine, Fox News'un "biz haber, siz karar verirsiniz" sloganını taklit etmişti.

Doğal olarak kamuoyu şaşkına dönmüştü. İklim değişikliği hakkında bir ihtilaf var mıydı yok muydu? Eğer yoksa neden televizyon programlarında bir ihtilaf varmış gibi sunuluyordu? Medya "yanlı" bir meselede taraf tutmanın kendisine düşmediğini düşünmüş olabilir, fakat küçük bir araştırmanın bile biliminsanları arasında bir fikir ayrılığı *olmadığını* gösterebileceği bir ortamda, yapılan şey kötü gazetecilikten başka bir şey değildir. Nesnelliğin

25 James Hansen, "The Threat to the Planet", *New York Review of Books*, 13 Temmuz 2006, http://www.nybooks.com/articles/2006/07/13/the-threat-to-the-planet/.

gayesi, hakikat ile yalana eşit süre vermek değil, hakikatin önünü açmaktır. Biliminsanları arasında iklim değişikliğine dair neredeyse bir mutabakat sağlanmış olduğuna göre, ortalıkta dönen "ihtilaf", petrol şirketleri ve onların yalanlarına inananlarca körüklenmiş siyasal bir ihtilaftı. Neticede, ortada bilimsel bir ihtilaf olmasa da –tıpkı 40 yıl önce, sigara içmek ile kanser arasında bağlantı olduğuna dair bir ihtilaf olmaması gibi– kamuoyu bir ihtilaf olduğunu zannetti.

Kim onları suçlayabilir ki? Haberlerde öyle görmüşlerdi ya! Şimdilerde medya "hakikati söyleme" işini bırakmış, önyargılı olmadıklarını göstererek "kendi kıçını kollama"nın derdine düşmüş görünüyor; ki bu da olgusal meseleler hakkında kafa karışıklığı yaratmak için ellerinde düzmece bir şüphecilikten başka şeyi olmayanların ekmeğine bolca yağ sürmekte. Peki medya buna neden izin verdi? Bunun nedeni kısmen tembel haberciliğe dayanıyor olabilir. Bir yorumcu şöyle ifade ediyor:

> **Nesnellik tembel haberciliğin mazereti oldu. Yumurta kapıya dayandıysa, elinizde "hikâyenin her iki tarafı"nın da olması çoğu zaman işinizi görür. Tartışma kriterleri taşımayan bu hikâyeler izleyiciler için pek bir değer ifade etmez, bizim "en son haber" takıntımızı (...) doyurur daha çok. Adım adım neyin doğru neyin yanlış olduğunu kavramaya doğru götürmeyi başaramayız hikâyeyi."**[26]

Doğru olan bir şeyin karşı anlatısı olarak temelsiz bir iddiayı koyarsanız, güdülenmiş akıl yürütmenin kök salması gibi korkunç neticeler çıkar karşınıza. Siyasi çığırtkanların medyayı istismar etmesi gibi, medya da izleyicilerini yanlış yönlendiriyordu. Ama işin bir başka boyutu daha vardır: kâr. Rekabet seviyesi gittikçe artan bir medya ortamında kanallar, içinde biraz dram barındıran "hikâyeler"in peşine düşüyordu belki de. Donald Trump'ın *The Art of The Deal* [İş Bitirme Sanatı] kitabında söylediği tek bir doğru ifade varsa

26 Brent Cunningham, "Rethinking Objectivity", *Columbia Journalism Review*, Temmuz-Ağustos 2003, http://archives.cjr.org/feature/rethinking_objectivity.php.

o da, medyanın ihtilafı hakikatten daha çok sevdiğidir.[27] Herkesin karmaşıklığını kabul ettiği bir konuda ortaya çıkan bir anomali deyip geçmek yerine, bu suçlamanın doğruluğunu nasıl kanıtlayabiliriz? Çünkü bu durum Dr. Andrew Wakefield'ın 1998 tarihli düzmece araştırmasına sırtını dayayan, aşılar ve otizm arasında bir bağ olduğu iddiası bağlamında tekrar yaşanmıştır da ondan.

Dram bu noktada arşa ulaşır artık. Hasta çocuklar ve yaslı ebeveynleri! Hollywood ünlüleri taraf tutmaya başlar! Belki bir komplo ya da hükümetin örtbas planı! Ve medya bir kez daha, kanıtlara dayanarak ulaşılabilecek en muhtemel sonucu haberleştirmekte düpedüz başarısız olmuştur: Wakefield'ın araştırmasının düzmece olduğu neredeyse kesindir. Açığa vurulmamış devasa bir çıkar çatışmasına sahiptir, araştırması tekrar edilebilir değildir ve kendisinin tıp lisansı iptal edilmiştir. Bunların hepsi daha 2004'te, aşı-otizm hikâyesinin en hareketli günlerinde biliniyordu. Wakefield'ın araştırmasının düzmece ve asılsız olduğuna dair nihai söz söylendiğinde, verilecek hasar çoktan verilmişti. Yıllarca süren bölünmüş ekranlı televizyon tartışmalarının diyeti ödenmişti. Aşılanma oranları dikey bir düşüş göstermiş, bir zamanlar neredeyse kökü kurutulan bir hastalık olan kızamık, 14 eyalette yaşayan 84 insanda görülmeye başlanmıştı.[28]

Yazılı medyanın sütten çıkma ak kaşık olduğunu sanıyorsanız yanılıyorsunuz. 2004 yılında yapılan "Denge Önyargısı: Küresel Isınma ve ABD Prestij Basını," isimli bir araştırmada Maxwell Boykoff ve Jules Boykoff, "dengeli habercilik" normunun *New York Times*, *Washington Post*, *Los Angeles Times* ve *Wall Street Journal* gazetelerinin, kamuoyunu iklim değişikliği konusunda yanlış yönlendir-

27 Donald Trump, Tony Schwartz, *The Art of the Deal*, Random House, New York, 1992.

28 Steven Salzberg, "Anti-Vaccine Movement Causes Worst Measles Epidemic in 20 Years", *Forbes.com*, 1 Şubat 2015, https://www.forbes.com/sites/stevensalzberg/2015/02/01/anti-vaccine-movement-causes-worst-measles-epidemic-in-20-years/#27ce10b6069d.

mesine neden olduğu sonucuna ulaştılar.[29] Buradaki sorun herhangi bir sözde siyasi yanlılık falan değildi. Daha ziyade araştırmacıların, gazetecilerin haber toplama ve yapma rutinlerinin hakikatten sapan bir içerikle sonuçlanmasına verdikleri isim olan "enformasyon yanlılığı"ydı. Kısaca "[enformasyon] yanlılığı, prestij basınının iklim değişikliğine dair yaptığı haberlerde bilim camiasındaki genel mutabakattan sapmasıydı." [30] Peki nasıl olabildi bu? Nesnellik, dürüstlük, titizlik ve denge gibi gazetecilik değerlerine bağlı kalmak nasıl oluyordu da hakikatten *uzaklaşılmasına* sebebiyet verebiliyordu? Cevap, gazeteciyi hakikatten başka bir yöne doğru çekmekte menfaati olan yandaşların sağladığı bilgiye yer vererek, "dengeli habercilik" yapılması yönünde gelen baskıya boyun eğmekte yatıyor. Bu durum da, kıyıda köşede kalmış görüşlere lüzumsuz bir itibar verilmesini sağlayan bir "inkâr söylemi"ni yaratıyor: "Denge haberciliği, küçük bir grup olan küresel ısınma şüphecilerine görüşlerini yaygınlaştırma şansı vermiştir."[31] Ortadaki sorun gayet basittir. Tarife tek bir çürük malzeme koysanız bile, tüm yemek kokacaktır.

> **Dengenin amacı tarafsızlıktır. Muhabirler, herhangi bir kayda değer ihtilafta, ihtilaf halindeki tarafların muteber sözcülerinin görüşlerini yansıtmak ve iki tarafa da aşağı yukarı eşit derecede itibar etmek zorundadır.**[32]

Ancak, dengenin olgu kontrolünün yerini tutması gibi bir tehlike söz konusudur:

> **Bilim üzerine eğitim görmüş olsa bile ortalama bir gazetecinin, iddiaların geçerliliğini tek başına kontrol etmeye ne zamanı ne de uzmanlığı yeter.**[33]

29 Maxwell Boykoff ve Jules Boykoff, "Balance as Bias: Global Warming and the US Prestige Press", *Global Environmental Change* 14, 2004, s. 125-136, http://sciencepolicy.colorado.edu/admin/publication_files/2004.33.pdf.

30 Agy., s. 127.

31 Agy.

32 Agy., s. 129.

33 Agy., s. 129.

Belirli bir bilimsel meselenin nasıl haberleştirileceği konusunda menfaat sahibi olan ideolojik "uzmanlar"ın istismarı için koşullar olgunlaşmış demektir.

Küresel ısınma meselesinde de aynısı mı olmuştur peki? Böyle olması kimseyi şaşırtmış olmasa gerek. Amerikan Petrol Enstitüsü tarafından 1998'de düzenlenen toplantıyı ve ardından sızan strateji notlarını hatırlayalım. Petrol şirketlerinin istihdam ettiği bu "bağımsız biliminsanları" kendilerine ödenen paranın hakkını vermişti. İklim değişikliğine dair yapılan haberlerdeki medya taraflılığının oluşturulmasında, Amerikan Petrol Enstitüsü'nün medya stratejisinin başarısına açıkça işaret eder Boykoff ve Boykoff:

> ABD prestij basınındaki haberlerin çoğunluğunda, dengeli izahatlar galebe çalmaktaydı; bu izahatlar, insanların küresel ısınmaya neden olduğu görüşü ile dünyanın sıcaklığının artmasının doğal dalgalanmalarla münhasıran açıklanabileceğine dair görüşe "aşağı yukarı eşit derecede itibar" ediyordu.[34]

Yazılı basındaki gazeteciler de, tıpkı televizyondaki gazeteciler gibi oyuna gelmişti.

Hakikat-Sonrasına Dair Çıkarımlar

Geleneksel gazetecilik değerlerinin koruyucuları, bugünlerde her türlü kaybedecekleri bir durum içindeler. Kanaat temelli, bazen başka bir gözün dahi okumadığı içeriklerin popülerliği karşısında, hakikati muhafaza etmek adına ellerinden geleni yapsalar bile, piyasadaki yerleri yanlı oldukları gerekçesiyle eriyip gidiyor. Eğer başkana yalancı derlerse (yalancı dahi olsa) eleştiriliyorlar. Bilimsel tartışmalara dair "şüpheciler"in görüşlerine yer vermezlerse, hikâyenin yalnızca tek bir tarafını dile getirdikleri için eleştiriliyorlar. Ana akım basın ve televizyon kanallarındaki kimi isimlerin, gazetecilik değerlerinin müdafaa edildiği, uzmanlığın

34 "Balance as Bias".

değer gördüğü o "eski güzel günler"e dönmeyi istemesi hiç de şaşırtıcı değil.[35]

Ellerine geçense bir eleştiri yağmurundan başka bir şey değil. Donald Trump, hoşuna gitmeyen her habere "uydurma haber" deyip geçiyor. Seçim kampanyası boyunca, gazetecilerin "dünya üzerindeki en sahtekâr insanlar arasında yer aldığı"nı söyleyip durdu.[36] İşe yaradı da. Gallup'ın yaptığı en son araştırmaya göre ABD'lilerin kitle medyasına olan güveninin en alt seviyelere düştüğü belirtildi. Bu oran 1976'da Watergate Krizi'nin hemen ardından yüzde 72'ye kadar çıkmışken, şu anda yüzde 32'ye düşmüş durumda.[37]

Bunların hepsi, hakikat-sonrasına giden yolda atılmış yeni adımlar. Haber izleyenlerin içinde artık çok sayıda yanlı izleyici bulunduğu için, geleneksel ve alternatif medya arasındaki çizgi muğlaklaşmış durumdadır. Pek çok kişi de haberlerini, doğruyu söylemeye dair kıstasları tartışmaya açık olan kaynaklardan almayı tercih etmektedir. Pek çok kişi hangi kaynakların yanlı olduğunun bile ayırdında değildir sahiden de. Kişi bütün medyanın yanlı olduğu kanısındaysa, kendi lehine yanlı olan bilgi kaynağını seçmekte de bir beis görmeyebilir. Muhtelif medya kaynaklarının güvenirliliğini ölçmek için grafikler hazırlayan araştırmacılar, seçimden beri şiddet tehditlerine maruz kalmaktadır. [38]

35 Bazı iyi haberler de var. Trump seçildiğinden beri *New York Times*, *Los Angeles Times* ve *Washington Post*'un abonelikleri yükselişte. *Washington Post*, Aralık 2016'da haber dairesi için altmış yeni pozisyon açacağını duyurdu. Laurel Wamsley, "Big Newspapers Are Booming: 'Washington Post' to Add 60 Newsroom Jobs", *NPR.org*, http://www.npr.org/sections/thetwo-way/2016/12/27/507140760/big-newspapers-are-booming-washington-post-to-add-sixty-newsroom-jobs.

36 Julie Hirschfeld Davis ve Matthew Rosenberg, "With False Claims, Trump Attacks Media on Turnout and Intelligence Rift", *New York Times*, 21 Ocak 2017, https://www.nytimes.com/2017/01/21/us/politics/trump-white-house-briefing-inauguration-crowd-size.html.

37 http://www.gallup.com/poll/195542/americans-trust-mass-media-sinks-new-low.aspx.

38 "Professor Makes List of Fake, Misleading News Sites You May Want to Avoid", *CBS Boston*, 16 Kasım 2016, http://boston.cbslocal.com/2016/11/16/fake-news-sites-websites-list-professor-merrimack-college-zimdars/.

Sosyal medyanın yükselişinin de, herkese açık bu malumatfuruşluğa yaptığı katkı göz ardı edilemez. Olgu ile kanaat artık internette yan yana sunulurken, kim neye inanacağını nasıl bilebilir ki? Hiçbir filtrenin ve güvenlik araştırmasının olmadığı bugünlerde okurlar ve izleyiciler, kesintisiz bir şekilde yanlı yayınlara maruz kalmaktadır. Ana akım medyanın itibarı yerlerde sürünürken, propaganda yayma gayesinde olanların *kendi* hikâyelerinin sunulup sunulmadığını dert etmesine gerek de kalmamıştır. Artık kendi medya platformlarına sahiplerdir.

O da başarısız olursa, her daim Twitter vardır. Medya düşmansa madem, Trump da mesajını doğrudan halka gönderebilecektir. Halk haberi doğrudan ABD başkanından alabiliyorken, gerçeklerin kontrol edilmesine kim ihtiyaç duysun ki?

Hakikate karşı yürütülen meydan okuma tamamına ermiştir.

5

SOSYAL MEDYANIN YÜKSELİŞİ VE UYDURMA HABER SORUNU

"İnternette okuduğunuz her şeye inanmayın."

—Thomas Jefferson

Geleneksel medyanın düşüşünün nedeninin büyük ölçüde internet olması şaşırtıcı değildir. Matbu gazete dağıtımının ABD'de doruğa ulaştığı yıl 1984'tü.[1] Ardından, pazar payının bir kısmını kablolu TV'ye kaptırdığı için uzun bir düşüş süreci geldi fakat işlerin gerçekten kötüye gitmesi, 1990'larda World Wide Web'in geniş kitlelerce erişilebilir hale gelmesiyle oldu. 2008'de mali kriz patlak verdiğinde pek çok gazete kendi kendini ateşleyen bir döngüye girdi: gelirler düştü, mutfaktakileri işten çıkardılar, üretimleri düştü ve aboneleri kaçmaya devam etti.

Analistler geçtiğimiz yıllarda, matbuda gitgide daha az şey sunan gazetelerin, okurları gazete satın almaktan uzaklaştırdıkları ko-

1 Katharine Seelye, "Newspaper Circulation Falls Sharply", *New York Times*, 31 Ekim 2006, http://www.nytimes.com/2006/10/31/business/media/31paper.html.

> nusunda uyarıyorlardı. Pek çok gazete, hem fiziksel boyutlarını küçülttü –daha küçük, daha az sayfa, daha az yazı– hem de onları üreten haber ekiplerini. "Ürettiğiniz şeyin editöryal kalitesini etkilemeden, masrafları önemli ölçüde düşürmek bana imkânsız geliyor," diyor Goldman Sachs analisti Peter Appert. "Bunun tirajları düşürdüğünü kanıtlayamam ama eğer bir gazete yayıncısı olsaydım gözüme uyku girmezdi muhtemelen."[2]

Pew Araştırma Merkezi'nin "Haber Medyasının Durumu" başlıklı 2016 tarihli raporunda, durumun vahameti gözler önüne seriliyor:

> 2015, gazeteler için resesyon yılı olabilir. Hafta içi tirajı yüzde 7 oranında düşerken, pazar günü tirajı yüzde 4 düştü – ki ikisi de 2010'dan beri görülen en büyük düşüşlerdi. Reklam gelirleri de 2009'dan beri en büyük düşüşünü yaşayarak, 2015 yılında bir önceki yıla göre yüzde 8 oranında düştü... Verisine sahip olduğumuz son yıl olan 2014'te haber ekibi istihdamı, 2009 haricindeki en büyük düşüşünü yaşayarak, yüzde 10 azaldı. Gazetelerdeki emek gücü 20.000 pozisyonluk bir daralmayla, son yirmi yıl içinde yüzde 39 oranında azaldı.[3]

Öte yandan genel ve kablolu televizyon yayınları başka türden bir düşüşe şahitlik ediyordu. Olgu temelli araştırmacı gazeteciliğin, kanaat temelli, işleri uzmanların götürdüğü gazeteciliğe feda edilişinin daha 1990'larda başlamış olduğunu görmüştük önceki bölümde. Televizyon kanalları (gazetelerle birlikte), dış ofislerini daha ucuz maliyetli yerel haberler lehine küçültmeye ya da kapatmaya yıllar önce başlamıştı bile.[4] 2015 itibarıyla bunun, en azından mali ve reyting bakış açısından öngörülü bir karar olduğu anlaşıldı. En büyük haberler on yıllardır tam da burada, kendi memleketlerinden çıkıyordu çünkü.

2 Richard Perez-Pena, "Newspaper Circulation Continues to Decline Rapidly", *New York Times*, 27 Ekim 2008, http://www.nytimes.com/2008/10/28/business/media/28circ.html.

3 Pew Research Center, "State of the News Media 2016: Newspapers Fact Sheet", 15 Haziran 2016, http://www.journalism.org/2016/06/15/newspapers-fact-sheet/.

4 Lucinda Fleeson, "Bureau of Missing Bureaus", *American Journalism Review*, Ekim-Kasım 2003, http://ajrarchive.org/Article.asp?id=3409.

2016 Başkanlık Seçimleri'nin televizyon kanalları için büyük bir nimet olduğunu söylemeye gerek yok. İzleyici oranları patladı ve kârlar akmaya başladı. CNN, 2016'da bir milyar dolarlık brüt kâr açıkladı ki bu da tarihlerindeki en yüksek kârdı.[5] Fox ise (en çok kâr eden kablolu kanaldı zaten) 1,67 milyar dolarlık bir kâr elde etmeyi öngörüyordu.[6] Kamuoyu gece gündüz, seçim haberi almadan duramıyordu. "Gündüz vakti izlenme oranları yıldan yıla, Fox için yüzde 60, CNN için yüzde 75 ve MSNBC için kayda değer bir biçimde yüzde 83 oranında arttı."[7] Peki bunu nasıl başardılar? Büyük oranda, insanlara istediklerini vererek, yani durmadan Donald Trump'ı haber yaparak. Fox News'un Trump'ın çığırtkanlığını yapmaktan mutlu olduğuna şüphe yoktu. Kimi isimlerse Fox'u, yaptıkları haberlerin yalnızca Cumhuriyetçi Parti propagandası olduğunu sanarak hafife alıyordu.[8] Ama CNN bile Trump'ın mitinglerini denetlemeden, editöryal yorum olmadan, canlı ve eksiksiz veriyordu. Bazı tahminlere göre kablolu TV kanalları, 2016 Seçimleri boyunca Trump'a bedavadan aşağı yukarı beş milyar dolarlık yer ayırmıştı.[9] Bunu yapmak kendi çıkarlarınaydı tabii. Trump altın yumurtlayan tavuktu, medyada yer alarak ne kadar kâr elde ediyorsa, televizyon kanalları da o kadar yarar sağlıyordu. Trump'ın bazı yalanlarının kontrolünü yapma konusundaki mesuliyetlerinin üstünü örtmek amacıyla mı izin vermişlerdi buna? Pek çok kişi böyle olduğunu düşünüyor. Bilimsel konularda halihazırda kullandıkları "yanlış eş-

5 Paul Farhl, "One Billion Dollars Profit? Yes, the Campaign Has Been a Gusher for CNN", *Washington Post*, 27 Ekim 2016, https://www.washingtonpost.com/lifestyle/style/one-billion-dollars-profit-yes-the-campaign-has-been-a-gusher-for-cnn/2016/10/27/1fc879e6-9c6f-11e6-9980-50913d68eacb_story.html?utm_term=.c00743f7897c.

6 Agy.

7 Brett Edkins, "Donald Trump's Election Delivers Massive Ratings for Cable News", *Forbes*, 1 Aralık 2016, https://www.forbes.com/sites/brettedkins/2016/12/01/donald-trumps-election-delivers-massive-ratings-for-cable-news/#3df398f5119e.

8 Neal Gabler, "Donald Trump Triggers a Media Civil War", billmoyers.com, 25 Mart 2016, http://billmoyers.com/story/donald-trump-triggers-a-media-civil-war/.

9 Rantt Editorial Board, "The Media Helped Elect Donald Trump and They Need to Own Up to It", *rantt.com*, 20 Aralık 2016, https://rantt.com/the-media-helped-elect-donald-trump-and-they-need-to-own-up-to-it-a33804e9cf1a.

değerlik" taktiğini kullanmak yerine doğruyu söylemeye dair yüksek bir standart tutturmaya çalışan pek az kanal olduğu için, hem Trump'ın hem de Clinton'ın taraftarlarını uzman konuk olarak alıyorlardı. Bazı kişiler, CNN'nin Donald Trump'ın başkan seçilmesine yardımcı olduğunu söyleyecek kadar ileri gitti.[10] CNN'in başkanı Jeff Zucker bu kadar ileri gitmese de, "Geçtiğimiz bir yıl hata yaptıysak o da, kampanyasının ilk aylarında Trump'ın çok fazla mitingini yayınlayıp ilerlemesine müsaade etmiş olmamızdır," diyerek itirafta bulunuyor.[11] Bu esnada ise, Trump bu mitinglerde medyayı her fırsatta tahkir ediyordu. Yaptığı konuşmalarda ellerini kollarını bağlıyor, onları kalabalığın merhametine bırakıyordu. Bunu nasıl başarmıştı peki? Bir kazanç kapısı olarak Trump'ın keyfini sürdükleri için, televizyonlar da bu işe ortak olmuştu. Gazeteler yaşam desteğine bağlıyken televizyon haberleri en azından kendi menfaatleri pahasına neredeyse bitip tükenmişken, medyanın meydan verdiği en son rezaletlerin kendilerinde yarattığı hüsranı dışa vurmak ya da itimat ettikleri insanlardan işin aslını öğrenmek için kamuoyu nereye gidebilirdi? Pek tabii ki sosyal medyaya.

Facebook 2004'te kurulduğunda, kullanıcılarına mevcut arkadaşlarıyla bağlantı kurma ve yeni arkadaşlar edinme imkânı tanıyan bir sosyal ağ sitesiydi. İnsanlar düşüncelerini paylaşabiliyor ve ilgilendikleri bir konu üzerine kurulmuş çevrimiçi topluluklara katılabiliyorlardı. Facebook büyüdükçe, haberleri kendinde toplayarak güç kazandı. Yalnızca insanların kendi sayfalarında haber paylaşımı yapmaları vasıtasıyla olmadı bu, sayfanın sağ yanında Facebook tarafından oluşturulan (ve düzenlenen) "öne çıkan hikâyeler" sütunu da buna katkı sağladı. Bu sütun "beğeniler"le oluşturuluyordu, yani görmek istemeye daha yatkın olduğumuz haberler hedef alınıyor ve gösteriliyordu. Doğal olarak diğer şirketler de, kullanıcıların oluşturduğu içeriği sunmakla kalmayıp başka kaynaklardan toplanan haberlere alternatif bir ağ kurmak için harekete geçmek istedi. 2005'te Youtube, 2006'da Twitter kuruldu.

10 "The Media Helped Elect Donald Trumpd and They Need to Oun Up to It".
11 Agy.

Sosyal medyanın bir haber kaynağı olarak yükselişi, haber ile kanaat arasındaki çizgiyi iyice muğlaklaştırdı. İnsanlar bloglarda, alternatif yeni sitelerden ve nereden bulunduğu belli olmayan içerikleri doğruymuşçasına paylaşmaya başladılar. 2016 Başkanlık Seçimleri kızıştıkça, sosyal medyada yer alan içerikler teknolojinin sağladığı o "güdülenmiş akıl yürütme" haline uyum sağlayarak gitgide partizanlığa kaydı. Ana akım medyadan gelen daha az makbul olgusal içeriklerin yerine, bize duymak istediklerimizi söyleyen "haber" içeriklerine (doğrulukları denetlenmiş olsun olmasın) tıklar olduk. İnsanlar farkında olmasa da, doğrulama sapmasına dair arzularını, geleneksel haber kaynaklarını değerlendirmeye tenezzül bile etmeksizin doyurmaktaydı (bağımsız haber içeriklerini saymıyorum bile). İlgilendiğiniz olaylar hakkında söyleyecek şeyleri olan arkadaşlarınız vasıtasıyla istediğiniz kadar habere ulaşabiliyorken gazeteye para ödemenin ne anlamı vardı ki? "Prestij basını"nın kazanma şansı kalmamıştı artık.

Pew'in yaptığı son ankete göre, ABD'li yetişkinlerin yüzde 62'si haberlere sosyal medyadan, bunların da yüzde 71'i Facebook'tan ulaşım sağlıyor. Bu da *ABD yetişkin nüfusu toplamının yüzde 44'ünün* haberlerini artık Facebook'tan aldıkları anlamına geliyor.[12] Haber içeriklerimizin kaynağındaki (ve bileşimindeki) büyük bir değişim anlamına gelmektedir bu. Denetlemede ve editörlükte yaşanan gerileyişle birlikte, hangi haberlerin güvenilir olduğunu bilmemiz nasıl mümkün olacak artık? Geleneksel medya bir şekilde varlığını sürdürüyor olsa da, neyin güvenilir, olgulara yaslanan bir içerik olduğunu söyleyebilmek gitgide güçleşmektedir. Şüphesiz bazı insanlar da yalnızca, mevcut bakış açılarına uygun düşen haberleri okumayı (ve onlara inanmayı) tercih etmektedirler.

Bunun sonucunda ortaya çıkan şey ise, medya içeriklerindeki kutuplaşmayı ve ayrışmayı körükleyen, bize duymak istediklerimi-

12 Jeffrey Gottfried ve Elisa Shearer, Pew Research Center, "News Use across Social Media Platforms 2016", *journalism.org*, 26 Mayıs 2016, http://www.journalism.org/files/2016/05/PJ_2016.05.26_social-media-and-news_FINAL.pdf.

zi sunan haber kaynaklarının yarattığı sorundur.[13] Haberleri sosyal medyadan alıyorsak, siyasal görüşlerimizle uyuşmayan insanları arkadaşlıktan çıkardığımız gibi, hoşlanmadığımız kaynakları da gözümüzün önünden çekebiliriz. İçerik akışımızın güvenilir olup olmadığını belirleyen şey, arkadaşlarımızın kullandığı filtre ve Facebook'un hangi haberleri "beğenmemiz"in daha muhtemel olduğuna karar vermek için kullandığı algoritmadır. Bakma zahmetine katlanacak herkes için güvenilir bilgiye ânında erişim sağlayan internetin, kimileri için bir yankı odası haline gelmesi ne kadar da ironik ve tehlikelidir. Bize "haber" olarak sunulan şeyler üzerinde hiçbir şekilde editöryal bir denetim yoksa eğer, manipüle edilip edilmediğimizi nasıl bilebiliriz ki?

Yedi yaşındayken annemle mahalledeki süpermarkete gittiğimizi ve kasada beklediğimi hatırlıyorum. Sansasyonel bir gazete manşeti görmüştüm. Anneme gösterdim, o da bana, "O çerçöp. *National Enquirer*. Her türlü yalanı basarlar. İnanma sakın," demişti. Sonrasındaysa aramızda, bir haberi okumadan doğru olup olmadığını nasıl bilebileceğimize ve düzmece olduğunu bildiğimiz bir şeyi basmanın nasıl olup da bir gazetenin yanına kalabileceğine dair samimi bir konuşma geçmişti. *National Enquirer* hâlâ kasanın yanındaki yerde matbu halde duruyor, ben de sizden bir 21. yüzyıl düşünce deneyi yapmanızı istiyorum. Bir nüsha *National Enquirer*'ı bir nüsha da *New York Times*'ı eve getirdiğinizi ve haberleri makasla kestiğinizi varsayın. Ardından bunları yan yana koyarak bir kolaj yapın, tarayıp elektronik hale getirin ve fontunu düzeltin ki hangisinin hangisi olduğunu ayırt edemeyin. Bir bakışta hangi haberlerin doğru olduğunu söyleyebilir misiniz? İşte haberler bize Facebook, Google ve Yahoo gibi haber toplayıcı sitelerce bu şekilde sunuluyor artık. Haberin kaynağına bakarım diyebilirsiniz, hangi kaynağın güvenilir olduğunu biliyor musunuz peki? Kaynakta *New York Times*'ı görürseniz, daha çok itimat etme eğiliminde olabilir-

13 Ricardo Gandour, "Study: Decline of Traditional Media Feeds Polarization", *Columbia Journalism Review*, 19 Eylül 2016, http://www.cjr.org/analysis/media_polarization_journalism.php.

siniz. Peki ya kaynak Info Wars, Newsmax ya da ABCNews.com.co ise?

Bugünlerde o kadar fazla "haber" kaynağı var ki, hangilerinin güvenilir hangilerininse dikkatli bir denetimden geçtiğini söylemek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bazı kaynakların, kendilerini mümkün olduğunca meşru gösterebilmek adına zekice şekillere bürünmesi gibi bir sorun daha vardır. ABCNews.com.co ABC News'un bir parçası mıdır? Hayır. Yalanları ve propagandayı, denetimden geçmiş, içerdiği bilgiler teyit edilmiş içeriklerin yanı başında sununca, neyin doğru olduğunu nasıl söyleyebiliriz ki? Ortaya koyacakları bir gündemleri olanların, cehaletimizi ve bilişsel önyargılarımızı suistimal edebilmesi için ne kadar da eşsiz bir ortam yaratılmıştır.

Uydurma Haberlerin Tarihi

Uydurma haberler ne 2016 Başkanlık Seçimleri'yle ne de sosyal medyanın icadıyla başladı. Hatta bazılarına göre uydurma haberlerin icadı, bizzat "haber" mefhumuna kadar dayanır.

> Uydurma haberler, Johannes Gutenberg'in 1439'da matbaa makinesini icat etmesinin ardından haberlerin yaygın bir biçimde dolaşıma girmesiyle başlamıştır. Neyin "gerçek" haber olduğunu tahkik etmek o dönemde güçtü. Siyasal ve dinî otoritelerin resmi yayınlarından, denizcilerin ve tüccarların görgü tanıklıklarına kadar yığınla haber kaynağı vardı ama gazetecilik etiği ya da nesnellik henüz oluşmamıştı. Gerçeğin peşindeki okurların, gözlerini dört açması gerekiyordu... [Uydurma haberler], yürürlüğe bir asırdan biraz önce girmiş olan teyitli "nesnel" haberlerden çok önce bile... ortalıkta dolanıyordu aslında.[14]

Uydurma haberler varlıklarını asırlar boyunca, bilimsel devrim ve Aydınlanma çağında bile sürdürdü. Fransız Devrimi'nin hemen

14 Jacob Soll, "The Long and Brutal History of Fake News", *Politico*, 18 Aralık 2016, http://www.politico.com/magazine/story/2016/12/fake-news-history-long-violent-214535.

öncesinde Paris'te, hükümetin batmak üzere olduğunu nakleden birtakım risaleler peyda olmuştu. Bu risaleler, farklı sayılar veren ve farklı kişileri suçlayan hasım hiziplerce çıkarılıyordu. İnsanların gerçek tabloyu görmesini sağlayacak yeterli bilgi ortaya çıkmıştı nihayetinde, "okuyucular tıpkı bugün olduğu gibi, hakikatin ne olduğunu kestirebilmek için hem şüpheci hem de dirayetli olmak mecburiyetindeydi."[15] Uydurma haberler Amerikan Devrimi süresince hem İngilizler hem Amerikalılar tarafından üretildi. Bunlar arasında, "kafa derisi yüzen" yerlilerin Kral George'un saflarında çalıştığına dair Benjamin Franklin'in ortaya attığı o katıksız yalan da vardı.[16]

Uydurma haberler, başka yerlerde olduğu gibi ABD'de de uzun süre devam etti fakat nihayet bir tür "nesnellik" ölçütü ortaya çıkmaya başladı. Michael Schudson, göz kamaştırıcı derecede berrak ve sezgi sahibi *Discovering the News: A Social History of American Newspapers* [Haberin Peşinde: Amerikan Gazetelerinin Toplumsal Tarihi] isimli kitabında şöyle söyler:

> 1830 öncesinde nesnellik diye bir mesele yoktu. Amerikan gazetelerinden beklenen şey, tarafsız değil tarafgir bir bakış açısı sunmalarıydı. Günün "haberleri"nin verilmesi bile beklenmiyordu onlardan – "haber" mefhumun kendisi bile Jackson devrinde icat edilmiştir.[17]

Jackson'un devrinde ne olmuştu da, tarafgir olmayan, kati surette olgulara dayalı bir haber mefhumu ortaya çıkmıştı?

> Bunun ilk Amerikan haber ajansı Associated Press'in yükselişiyle bir alakası olsa gerek. Telegrafın 1840'taki icadının ardından, New York'lu bir grup gazeteci, telgrafın hızından istifade etmek için 1848'de Associated Press'i kurmuştu. Associated Press, oldukça

15 "The Long and Brutal History of Fake News".

16 Agy.

17 Michael Schudson, *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*, Basic Books, New York, 1981, s. 4. Soll ile aralarında "haber" kavramının ne zaman icat edildiğine dair bir ihtilaf olduğunu not düşmeli. Schudson, haber kavramının Jackson döneminde başladığını söylerken, Soll "500 yıl önce matbaanın icadıyla birlikte" bir kavram haline geldiğini söyler.

> farklı siyasi duruşlara sahip muhtelif gazeteler için haber toplamasından ötürü, ancak haberlerini yeterince "nesnel" bir şekilde oluşturduğu takdirde mensupları ve müşterileri gözünde makbul görünebilirdi. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde AP'nin geçtiği haberler editöryal yorum bakımından, tekil gazetelerin yaptığı haberlerin çoğundan önemli ölçüde daha bağımsızdı. Böylece Associated Press'in yaptığı haberciliğin, genel anlamda ideal gazetecilik olduğuna ikna olundu.[18]

Ne uydurma haberler ortadan kayboldu, ne de tekil gazeteler daha "nesnel" hale geldi. Associated Press bu gazetelere tarafgir olmamaları için gereken hammaddeyi sağlasa da, münferit gazeteler bildiklerini okumaya devam etti.

> Associated Press on dokuzuncu yüzyılın sonlarında büyüdü büyümesine, ama nesnel habercilik gazeteciliğin asli normu ya da pratiği haline gelmedi... Yeni yüzyıla geçilirken, önde gelen gazetelerde gerçeklere ulaşmak kadar, iyi hikâye anlatmaya da vurgu yapılıyordu. Muhtelif biçimlerde yapılan sansasyonel habercilik, gazete içeriğindeki asli gelişme idi.[19]

William Randolph Hearst ve Joseph Pulitzer gibi medya devlerinin, gazete tirajı üzerinden birbirleriyle kavgaya tutuştukları, "asparagas gazetecilik"in hüküm sürdüğü bir dönemdi bu. 1890'lardan itibaren kullanılmaya başlanan "asparagas gazetecilik" tabirinin nereden geldiğini kimse bilmiyor ama büyük ölçüde, hakikati söylemektense okur çekmekle ilgilenen, müstehcen, abartılı, skandal odaklı gazeteciliği tarif etmek için kullanıldı.[20] Peki işler ne kadar kötüye gitti? Savaş başlatacak kadar diyelim: "Hearst'ün New York gazeteciliğinde birdenbire ortaya çıkışı gazete tirajlarındaki amansız rekabeti hızlandırmasaydı, İspanyol-Amerikan Savaşı çıkmazdı."[21]

18 *Discovering the News: A Social History of American Newspepers.*

19 Agy., s. 5.

20 Christopher Woolf, "Back in the 1890s, Fake News Helped Start a War", Public Radio International, 8 Aralık 2016, https://www.pri.org/stories/2016-12-08/long-and-tawdry-history-yellow-journalism-america.

21 Alıntı için bkz. Joseph E. Wisan (1934), referans için bkz. Alexandra Samuel, "To Fix Fake News, Look to Yellow Journalism", *JSTOR Daily*, 29 Kasım 2016, https://daily.jstor.org/to-fix-fake-news-look-to-yellow-journalism/.

İşin kötüsü, dikkatsizlikten kaynaklanan, kasti olmayan bir sonuç da değildi bu, tirajı patlatmaya yönelik kasıtlı bir çabaydı:

> 1890'larda, William Randolph gibi plutokratlar ve Randolph'un gazetesi *Morning Journal*, İspanyol-Amerikan Savaşı'nı kışkırtmak için mübalağaya başvurmuştu. Hearst'ün Havana'daki muhabiri, savaş olmayabileceği yönünde bir telgraf gönderdiğinde, Hearst (...) şu meşhur cevabı vermişti: "Sen fotoğrafları temin et, ben savaşı temin ederim." Hearst, Kübalı yetkililerin Amerikalı kadınlara çıplak arama uyguladığı düzmece çizimler yayımlayıp, istediği savaşı elde etmişti.[22]

Daha da kötü olansa Hearst'ün, İspanyol-Amerikan Savaşı'na yol açan bu asparagas gazeteciliğin ne tek kabahatlisi ne de tek örneği olmasıydı.

> ABD savaş gemisi *USS Maine*, 1898'de Havana'da havaya uçmuş ve 250 Amerikalının ölümüne neden olmuştu. Nedeni asla bulunamadı. Fakat İspanyolların bunu kasten yaptığını ileri süren asparagas haberler hemen çıkmaya başladı. "*Maine*'i Unutma", asparagas gazeteciliğin sloganı haline gelmişti ve kamuoyunu da savaşa ikna ediyordu.[23]

Asparagas gazetecilik çılgınlığının doruğa ulaştığı noktada, nesnel gazetecilik mefhumu yavaş yavaş uç vermeye başladı:

> 1896 yılında, asparagas gazeteciliğin civcivli günlerinde *New York Times*, haber oluşturmada "hikâye" modelini değil de "bilgi" modelini öne çıkararak, nihayetinde ulaşacağı o seçkin konuma tırmanmaya başlamıştı. Associated Press, siyasi olarak çeşitlilik gösteren müşteri kitlesini kendine çekmek için gerçeklere dayalı haberlere önem verirken, *Times* görece seçkin, toplumsal olarak homojen, hali vakti yerinde okurlarını cezbetmek için bilgiye güveniyordu.[24]

Yol üstünde karşılaşılan önemli engellere rağmen, gazetecilikte nesnelllik mefhumu yerleşmeye başladı. Ta ki bugüne, nesnellik

22 "The Long and Brutal History of Fake News".
23 "Back in the 1890s, Fake News Helped Start a War".
24 *Discovering the News*, s. 5.

beklemeye alışkın olduğumuz için haber kaynaklarından hiç şüphe etmediğimiz bu döneme kadar.

> İnternet temelli haberlerin yükselişiyle birlikte, bizim devrin habercilik mefhumlarına ciddi bir biçimde meydan okundu ve uydurma haberler tekrar önemli bir güç haline geldi. Dijital haberlerin, asparagas gazeteciliği tekrar ön plana çıkardığı söylenebilir.[25]

Tam bu noktada bir durup düşünelim. Belli bir bakış açısından baktığımızda, bir haber kaynağının tarafgir olmamasını, yani nesnel olmasını beklemek akıllara ziyan bir beklenti değil midir? Tarihe baktığımızda zengin ve güçlülerin, "alt tabakadaki insanları" dilediklerince yönlendirme konusunda her daim menfaati olduğunu görürüz (ki bunun için gerekli araçlara da sahip olmuşlardır). Matbu kelimeler, karşı iddiayı destekleyen maliyetsiz bir bilgi kaynağı olmadan önce, kralın –ya da o dönemde parayı ve siyaseti kim kontrol altında tutuyorsa onun– "kendi gerçekliğini yaratması"na şaşmamalı.[26] Bağımsız medya denilen şeyin –uydurma haberlerle kirletilmiş de olsa– bu kadar devrimci (ve yeni) bir kavram olmasının sebebi budur. Peki ama bunun bize bedelsiz bir şekilde geleceği ve hakikati çekip çıkarmak için faal iştirakçiler olmamız gerekmediği fikrine nereden kapıldık ki? Haber medyasının tarihinin tarafgirlikle örülü olageldiğini gördük. Risaleler de siyasi bir amaç taşıyordu. Gazetelerin patronları iş çıkarlarını gözetiyordu. Hep böyle değil miydi yani? Nesnelliğin hakkımız olduğunu düşünüyoruz ve haber kaynaklarımız bunu bize sağlamayınca şaşırıyoruz. Peki ama olgu temelli, tarafgir olmayan içerik beklentimizi kendi cebimizden çıkan dolarlarla destekliyor muyuz? Ya da seçimler bizi duruma uyandırmadan önce, neyin yittiğini dikkatle incelemiş miydik? Suçu teknolojiye atmak ve "bugünlerde işler böyle yürüyor" demek kolay. Lakin teknolojinin uydurma haberlerde her daim rolü olmuştu. Matbu basının da telegrafın da, geçmişte gazetecilikten beklentilerimizde payı vardı. Tıpkı

25 "The Long and Brutal History of Fake News".

26 Jason Stanley, "The Truth about Post-Truth", Ideas with Paul Kennedy, Canadian Broadcasting Corporation Radio, 17 Nisan 2017, http://www.cbc.ca/radio/ideas/the-truth-about-post-truth-1.3939958.

bizim üstümüzde de tesirleri olduğu gibi. İnternet, biz tembelleştikçe haberlere ulaşımımızı kolaylaştırdı (ve ucuzlattı). İmtiyazlı olduğumuzu düşünmemiz, eleştirel düşünce becerilerimizi aşındırdı. Uydurma haberlerin yeniden ortaya çıkması için gereken bu verimli ortamı yaratan da bir ölçüde bu değil midir?

Günümüzde Uydurma Haberler

Uydurma haberlerin tarihi üzerine çok laf ettik ama henüz kendisini tanımlamış değiliz. Uydurma haber nedir? Uydurma haber basitçe yanlış haber demek değildir; ***kasıtlı olarak*** yanlış yapılan haberdir.[27] Bir amaç için imal edilmiştir. 2016 seçim maratonunun başında belki bu amaç "tık avcılığı"ydı. Kendi ceplerine birkaç kuruş atabilmek için provokatif başlıklara tıklamanızı istiyorlardı, tıpkı *National Enquirer*'ın, "Hillary'nin Altı Aylık Ömrü Kaldı!" gibi manşetlerle gazeteyi alışveriş sepetinize atmanız için aklınızı çelmeye çalışması gibi. Fakat sonuçta karanlık galip geldi. Bazı "uydurma haber" yaratıcıları, Trump'ın lehine olan içeriklerin Hillary'nin lehine olanlara nispeten daha fazla tık aldığının, en çok tık alanın da Hillary'nin aleyhine olan haberler olduğunun farkına varmaya başladılar. Hangisi için zar attılar tahmin edin bakalım? Böyle bir ortamda uydurma habercilik, tık avcılığından, yanlış bilgilendirmeye doğru evrildi. Bir mali kazanç elde etme aracından siyasal bir manipülasyon aracına dönüştü.

2016 Seçimleri'ndeki uydurma haberlerin önemli bir kısmı Balkanlar'dan ve Doğu Avrupa'nın diğer kısımlarından geliyordu. *New York Times* 25 Kasım 2016'da şu başlıklı bir habere yer verdi: "Uydurma Haber Sosis Fabrikasının İçinden: 'Hepsi Kazançla İl-

27 Yalanla kurulacak bir analoji, uydurma haberi uydurma kılan niteliğin, taşıdığı içeriğin asılsız olmasından çok yanlış yönlendirme kastı taşıması olduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır. Şu soruyla karşılaşırız yine de: Bir safsatayı paylaşan kişi ona gerçekten inanıyorsa ne olur? O zaman da uydurma mıdır? Eğer Trump toplam oyun çoğunluğunu aldığını düşünecek kadar hezeyan içindeyse bu suçlamadan muaf midir?

gili.'"[28] Haberde Tiflis'te iki oda arkadaşıyla birlikte yaşayan ve Google reklamlarından biraz para kazanmaya çalışan zor durumdaki üniversite öğrencisi Beqa Latsabidze'den bahsediliyor. İddia ettiğine göre, önce Hillary Clinton hakkında olumlu içerikler paylaşarak para kazanmaya çalışmış ama işe yaramamış. Ardından aynısını Donald Trump için yapmış ve altın madenine çarpmış. "Hep Trump hep Trump... insanlar deli oluyordu," diyor. "İzleyicilerim Trump'ı seviyor... Ben de onun hakkında kötü şeyler yazmak istemiyorum. Trump'a dair uydurma hikâyeler yazarsam, izleyicilerimi kaybederim." Hillary'e geçiren ve Trump'ı öven hikâyeler üzerinde yoğunlaşmış ve binlerce dolar kazanmış. En çok para getiren hikâyesi ise düpedüz yalan: Meksika hükümeti, Trump Beyaz Saray'a geçtiği takdirde sınırını ABD'lilere kapatacağını duyurmuş. Latsabidze sıkıştırılınca, siyasi bir saikinin olmadığını, para peşinde olduğunu söylüyor. Yazdığı şeylerin gerçek olduğunu zannedenlerin olması karşısında hayret ediyor. "Kimse Meksika'nın sınırları kapatacağına inanmaz." Hatta kendi yaptığı şeyin "uydurma haber" olduğuna da inanmıyor, "hiciv" olarak görüyor yaptıklarını.[29]

ABD'deki 17 istihbarat teşkilatının hepsinin, Rus hükümetinin ABD seçimlerini faal olarak etkilemeye çalıştığı sonucuna vardığı bugünlerde, bu masumiyet iddialarına dikkatli yaklaşılmalı. Kremlin'in, Demokratik Ulusal Kongre'nin bilgisayarlarına, seçimleri manipüle etmekte kullanılabilecek bir bilgi arayışıyla sızmasının ve Trump yanlısı pek çok uydurma haberin Rusya üzerinden uydular aracılığıyla gelmesinin ardından, Hillary'e saldıran uydurma haberlerin arkasındaki finansal saikin (yahut en azından fikrin) siyasi kaynaklardan geldiğine inanmak bu kadar güç müdür? Bilgisayar korsanlarının derdi sadece para olabilir, peki ama kime hizmet ediyorlardı? Makedonya'daki küçük bir kasabada yüzden fazla Trump yanlısı internet sitesi açılmıştı sahiden de. Bunun eşgüdümlü bir

28 Andrew Higgins vd., "Inside a Fake News Sausage Factory: 'This Is All About Income'", *New York Times*, 25 Kasım 2016, https://www.nytimes.com/2016/11/25/world/europe/fake-news-donald-trump-hillary-clinton-georgia.html?_r=0.

29 Agy.

çaba olmadığına ve arkasında ideolojik bir gaye yatmadığına inanmalı mı?[30]

Uydurma haberlerin tedarikçilerinin kim olduğuna dair uzayıp giden soru, okyanusu aştı ve kaynağını ABD'de bulmaya başladı. *New York Times*, "sosis fabrikası" makalesinden iki ay sonra, Davidson College'den yeni mezun olmuş Trump taraftarı Cameron Harris'in, "Christian Times" isimli internet sitesinde yer alan bir uydurma haber şaheserini kaleme aldığını ortaya çıkarınca, Hillary karşıtı uydurma haberlere dair yeni bir bomba patlatmış oldu. Başlıkta şöyle yazıyordu: "Ohio'daki Bir Depoda On Binlerce Hileli Clinton Oyu Bulundu".[31] Harris kafasından bir müstahdem uydurmuş, internette bulduğu bir İngiliz oy sandığı fotoğrafını yürütmüş ve geri kalan her şeyi kendi elleriyle tezgâhlamıştı. Hikâye ise altı milyon insana ulaşmıştı! Gürcü bilgisayar korsanı gibi Harris de tek saikinin para olduğunu iddia etti. Birkaç gün içinde 5.000 dolar kazanmıştı ama en önemlisi okkalı bir ders almıştı. "İnsanların böyle kolay kanması karşısında ilk başta şaşkına döndüm. Adeta sosyolojik bir deney gibiydi," diyor. Meseledeki parmağı anlaşılınca hemen işinden kovuldu ve yaptığı şeyden dolayı pişman olduğunu dile getirdi. Fakat yine de uydurma haberlerin "her iki taraftan" geldiğini söyleyerek haklı çıkmaktan da geri durmadı.[32]

Saikin ne olduğu hakkında yorum yaparken dikkatli olmakta fayda var yine de. 2016 Başkanlık Seçimleri'ne Rusların müdahale etmesine dair FBI ve Kongre'nin yaptığı araştırmalar henüz tamamlanmış değil ve bu çabaların ne kadar derin bir biçimde koordine edilmiş olduğunu da bilmiyoruz.[33] ABD başkanlık seçimle-

30 Samantha Subramanian, "Inside the Macedonian Fake-News Complex", *Wired*, 15 Şubat 2017, https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news/.

31 Scott Shane, "From Headline to Photograph, a Fake News Masterpiece", *New York Times*, 18 Ocak 2017, https://www.nytimes.com/2017/01/18/us/fake-news-hillary-clinton-cameron-harris.html.

32 Joe Marusak, "Fake News Author Is Fired; Apologizes to Those Who Are 'Disappointed' by His Actions", *Charlotte Observer*, 19 Ocak 2017, http://www.charlotteobserver.com/news/local/article127391619.html.

33 31 Mart 2017'de ABD Senatosu İstihbarat Komitesi, "Rusya'nın, Demokrat adayı Hillary Clinton'a başkanlık seçimi boyunca zarar verecek uydurma haberler yayması

rindeki uydurma haberleri yayanların ideolojik saikleri olsun ya da olmasın, faaliyetlerinin siyasi bir tesiri olduğu açıktır. Hillary'nin "mükerrer oy" hikâyesini okuyan kaç kişi buna inanmış ve oyunun rengine henüz karar vermemiş kişilerle paylaşmıştır acaba? Breitbart ve diğer sağ kanat platformlarda çıkan ve Hillary'nin beyninde tümör olduğunu ileri süren, düpedüz uydurma haber olmasa da en azından "yanlış bilgilendirme" olarak tanımlayacağımız kaç haber, siyasi etki bırakmak maksadındaydı? İhmalkârlık yahut gönüllü cehalet de ideolojik bir amaca hizmet edemez mi sonuç olarak? İşinsanı Eric Tucker, seçimden sonra Austin'deki otobüslerin fotoğrafını paylaşıp, "Galiba Donald Trump'a karşı paralı protestocular getiriyorlar," dediğinde, ufak bir bahis oynamıyordu, haberleri gerçekdışı spekülasyonlarla zehirlemek için eli oldukça kuvvetliydi. Postu Twitter'da 16.000 kez, Facebook'ta 350.000'den fazla kez paylaşılıp sonunda Trump'a kadar ulaştı. Trump da bu profesyonel protestocuların medya tarafından kışkırtılmış olduğuna dair bir tweet attı.[34]

Bilim inkârcılığı örneğinde gördüğümüz üzere, gerek yalan söyleyenler gerekse yalan söylenenler hakikat için tehlike oluşturmaktadır. İklim değişikliğini başlatan şey, petrol şirketlerinin ekonomik menfaatleri olmuştu ama muhtemel yıkıcı etkileri olan siyasal bir ideoloji haline gelmesi uzun sürmemişti. Benzer bir biçimde uydurma haberler de 2016 Seçimleri'nde tık avcılığıyla başladı ve hemen bir siyasal sabotaj silahı olarak kullanılmaya başlandı. Uydurma haber, ister kâr isterse iktidar elde etmek üzere kullanılsın, birinin ortaya attığı yanlış bilgi üzerine insanları tepki göstermeye iten maksatlı bir çabadır. Sonuçları iki türlü de vahim olabilir. Baş-

için en az 1.000 troll tuttuğunu gösteren raporlar"ın varlığını incelediğini duyurdu. http://www.huffingtonpost.com/entry/russian-trolls-fake-news_us_58dde6bae-4b08194e3b8d5c4. Anlaşılan bu çaba o denli karmaşıktı ki Wisconsin, Michigan ve Pennsylvania gibi sallantıdaki eyaletleri hedeflemeyi başarmıştı. http://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/russian-trolls-hilary-clinton-fake-news-election-democrat-mark-warner-intelligence-committee-a7657641.html.

34 Sapna Maheshwari, "How Fake News Goes Viral: A Case Study", *New York Times*, 20 Kasım 2016, https://www.nytimes.com/2016/11/20/business/media/how-fake-news-spreads.html?_r=0.

kanlık seçiminin üstünden bir ay geçmemişken, meczubun biri Washington DC'deki bir pizzacıya girdi ve Bill ve Hillary Clinton'ın bu pizzacının arkasında çocuklardan oluşan bir seks kölesi çetesi işlettiklerine dair bir haberi araştırdığını söyleyerek ateş etmeye başladı. Sosyal medya ve alternatif sağcı internet sitelerinde (#pizzagate etiketiyle) yayılan uydurma bir haberin sonucuydu bu.[35] Neyse ki kimse yaralanmadı. Peki ama uydurma haberlerin başka zararlı sonuçları da olabilir mi? Buzzfeed sitesine göre, 2016 Başkanlık Seçimleri'nden önceki üç ayda, Facebook'taki ilk 20 uydurma haber, ilk 20 gerçek haberden daha çok paylaşıldı.[36] Trump için yarışı lehine çeviren şey bu olabilir mi? Ya da böyle bir durum bir nükleer savaş gibi daha vahim bir sonuca yol açabilir mi?

"Pizzagate"in üstünden henüz birkaç hafta geçmişken, Pakistan savunma bakanı, "İsrail savunma bakanı: Eğer Pakistan Suriye'ye herhangi bir bahaneyle kara birlikleri gönderirse, nükleer bir saldırıyla ülkelerini başlarına yıkarız", yazan uydurma bir haber okuyup İsrail'i nükleer bir misillemeyle tehdit etti.[37] Uydurma bir haber İspanyol-Amerikan Savaşı'nı başlatabilmişse, bir başka savaşa neden sebep olmasın? Uydurma haberler her yerde. Bana inanmıyorsanız, Google'a girip, "Nazi soykırımı yaşandı mı?" diye yazabilirsiniz. Aralık 2016 itibariyle çıkan ilk sonuç sizi bir neo-Nazi sitesine yönlendirecektir.[38] Seçimin ertesi günü Google'a "kesin seçim sonuçları" yazıldığında en başta çıkan içerik, Trump'ın toplam oylarda çoğun-

35 "Man Opens Fire in Restaurant Targeted by Anti-Clinton 'Pizzagate' Fake News Conspiracy", *CBS News*, 4 Aralık 2016, http://www.cbsnews.com/news/police-man-with-assault-rifle-dc-comet-pizza-victim-of-fake-sex-trafficking-story/.

36 Craig Silverman, "This Analysis Shows How Viral Fake Election News Stories Outperformed Real News on Facebook", *buzzfeed.com*, 16 Kasım 2016, https://www.buzzfeed.com/craigsilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook?utm_term=.lrJLPJLWV#.ssvv6Avgl.

37 "Duped by Fake News, Pakistan Defense Minister Makes Nuke Threat to Israel," *yahoo.com*, 26 Aralık 2016, https://www.yahoo.com/news/duped-fake-news-pakistan-minister-makes-nuke-threat-074808075.html.

38 Sam Kestenbaum, "Google 'Did the Holocaust Happen' – and a Neo-Nazi Site Is the Top Hit", *forward.com*, 13 Aralık 2016, http://forward.com/news/356923/google-did-the-holocaust-happen-and-a-neo-nazi-site-is-the-top-hit/.

luğu elde ettiği iddiasındaki düzmece sayılara yer veren uydurma bir haberdi.[39]

Zurnanın Zırt Dediği Yer

Başkanlığının ilk yılı itibarıyla Trump, inanmak istemediği her habere uydurma yaftası yapıştırarak, uydurma haber mefhumunu istismar etmeye çalıştı.[40] Yemin töreni öncesi, Ocak 2017'de çıktığı bir basın konferansında Trump, uydurma haberler yaptıklarını söyleyerek CNN muhabirinden soru almayı reddetti. Buradaki amaç neydi peki? CNN, hem Trump'ın hem Obama'nın, Trump hakkında bazı müstehcen iddialarda bulunan, doğruluğu hâlâ kanıtlanmamış bir istihbarat raporu hakkında brifing aldıklarını haber olarak vermişti. Bu iddiaların ne içeriğini sunmuş ne de doğru olduklarını söylemişlerdi. Tek yaptıkları, Trump ve Obama'nın bu konuda bilgilendirildikleri haberini geçmekti. Trump'ın her şeyi "uydurma haber" olarak reddetmesi için yeterliydi bu. Ertesi aylarda Trump, haberlerde geçen, Beyaz Saray'daki yardımcıları arasında sürtüşme yaşandığı, anket sonuçlarının düşüşte olduğu gibi iki kaynaktan doğrulanmış iddiaların uydurma haber olduğunu ileri sürdü. Muhteşem bir meta-ironi ânı. Bizzat uydurma haberlerin tespiti, uydurma haberleri yaymanın bir yolu haline gelmiş olabilir mi?

Şunu hatırlamakta fayda var: Uydurma haber, yanlış (ya da yüz kızartıcı ya da münasebetsiz) haber demek değildir yalnızca. ABD medyası uydurma haberleri dolaşıma sokuyorsa bunun sebebi, haber içeriklerini *kasten* tahrif etmek istemeleridir. Arkasında yatan ideolojik ya da başka türden bir saik bulunmalıdır muhakkak. ABD haber

39 Philip Bump, "Google's Top News Link for 'Final Election Results' Goes to a Fake News Site with False Numbers", *Washington Post*, 14 Kasım 2016, https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2016/11/14/googles-top-news-link-for-final-election-results-goes-to-a-fake-news-site-with-false-numbers/?utm_term=.a75261b0dea8.

40 Danielle Kurtzleben, "With 'Fake News,' Trump Moves from Alternative Facts to Alternative Language", *NPR.org*, 17 Şubat 2017, http://www.npr.org/2017/02/17/515630467/with-fake-news-trump-moves-from-alternative-facts-to-alternative-language.

medyasında bir komplo olduğu yönünde bir kanıt olmadan, yalnızca gülünç görünebilir bu. Uydurma haberin *kasten* hatalı yapıldığı fikrine dönmeliyiz. Kendi söylediğinin doğru olmadığını bilse de, kişinin söylediklerini başkalarına inandırmak amacıyla yapılır. Bu açıdan baktığımızda aklımıza, uydurma haberin "propaganda"dan başka bir şey olmadığı gelebilir.

How Propaganda Works [Propaganda Nasıl İşler] kitabında Jason Stanley, bu görüşe karşı çıkar ve propagandanın yanlı ve hatta manipülatif iletişimle karıştırılmaması gerektiğini vurgular. Propaganda insanları illa doğru olmayan bir şeye inandırma çabası değildir, propagandanın bütün iddialarının içtenliksiz bir biçimde yapıldığı da zannedilmemelidir. Stanley, propagandayı daha çok defolu bir ideolojiyi istismar etme ve güçlendirme aracı olarak tanımlar.[41] Eğer doğruysa, uydurma haber ile propaganda arasında kurulan analojinin, hayal ettiğimizden çok daha karmaşık ve tehlikeli olduğu anlamına gelir bu. Stanley'e göre propagandanın amacı yanıltmaktan çok, yönetme çabasıdır.

NPR'de verdiği yakın tarihli bir radyo söyleşisinde Stanley, propagandanın amacının sadakat oluşturmak olduğunu belirtmişti.[42] Gayesi bilgi iletmek değil, "bir taraf seçmemizi" sağlamaktır.[43] Bazı klasik propaganda teknikleri Trump tarafından da kullanıldığı için Stanley bizi otoriter bir siyasete doğru baş aşağı gittiğimiz konusunda uyarmaktadır. Propagandanın amacı, haklı olduğuna birilerini inandırmaktan çok, bizzat hakikat üstünde otorite sahibi olduğunu göstermektir. Siyasi bir lider gerçekten güçlüyse, hakikate de meydan okuyabilir. İnanılmaz görünse de, ABD siyasetinde dahi bunun yankılarını ilk duyuşumuz değildir bu. Karl Rove'un, George W. Bush yönetimini eleştirenlerden "hakikati temel alan bir

41 Jason Stanley, *How Propaganda Works*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2015.

42 "How Propaganda Works in the Age of Fake News", *WBUR.org*, 15 Şubat 2017, http://www.wbur.org/hereandnow/2017/02/15/how-propaganda-works-fake-news.

43 Julie Beck de makalesinde benzer bir yorumda bulunmuştu. Bkz. "This Article Won't Change Your Mind", *Atlantic*, 13 Mart 2017, https://www.theatlantic.com/science/archive/2017/03/this-article-wont-change-your-mind/519093/.

grup insan" diye bahsedişini hatırlayanınız var mı? Ardından da hafızalara kazınan şu tüyler ürpertici gözlemi yapmıştı Rove: "Biz bir imparatorluğuz artık, harekete geçtiğimizde kendi gerçekliğimizi de yaratırız."[44]

Bazı fikirler o kadar korkutucudur ki insan onların doğru olmamasını umut eder. Stanley'e göre ise gerçekliğe yapılan bu türden bir otoriter meydan okuma oldukça popüler hale gelebilir. Yalan söyleyip paçayı kurtarmak, siyasal kontrolün ilk adımıdır. Stanley, Hannah Arendt'ten yola çıkarak şunları söylüyor: "Kitleleri ikna eden olgular değildir, icat edilmiş olgular bile değildir, aleni gözdağıdır." Benzer bir mesele hakkında Arendt de şu gözlemde bulunmuştu: "Totaliter rejimin ideal öznesi ne inançlı Nazi ne de inançlı komünisttir, olgu ile kurgu (...) doğru ile yanlış (...) arasında artık bir ayrım göremeyen insanlardır."[45]

İş oldukça ileri gitti. Fakat Stanley'le aynı fikirde olmasak ve uydurma haberlerin yalnızca maddi kazanç elde etme amacıyla kasten yapıldığını (ve talihsiz siyasal etkileri olabileceğini) düşünsek bile böylesi bir bilgi kontrolünün ciddi bir siyasal tehdit haline gelebileceğini gösteren tarihsel örnekleri gözden kaçırmak akıllıca olmaz. Hitler'in propaganda bakanı Joseph Goebbels, "kaynak amnezisi" ve "tekrar etkisi" gibi bilişsel önyargıları suistimal etmekte ustaydı. "Propagandanın en başarılı halinde, manipüle edilenler kendi özgür iradeleriyle hareket ettiklerini düşünür," demişti Goebbels.[46] Yanıltma, manipülasyon ve istismarın, otoriter bir siyasal düzen kurmakta kullanılan araçlar oldukları bilinmektedir.

Trump'ın stratejisi bundan farklı olsa da çok da yabancı sayılmaz:

44 Ron Suskind, "Faith, Certainty and the Presidency of George W. Bush", *New York Times Magazine*, 17 Ekim 2004, http://www.nytimes.com/2004/10/17/magazine/faith-certainty-and-the-presidency-of-george-w-bush.html?_r=0.

45 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt, Brace, New York, 1951, s. 474. [*Totalitarizmin Kaynakları*, İletişim Yayınları.]

46 Charles Simic, "Expendable America", *New York Review of Books*, 19 Kasım 2016, http://www.nybooks.com/daily/2016/11/19/trump-election-expendable-america/.

1. Tuhaf bir mesele hakkında sorular yükselt ("insanlar bunu konuşuyor", "sadece gazetelerde okuduklarımı tekrarlıyorum"), mesela Obama ABD'de doğmadı ya da Obama, Trump'ın telefonlarını dinletti gibisinden.

2. Ortaya kendi kanaatin dışında hiçbir kanıt koyma (çünkü öyle bir kanıt yok).

3. Yanlı olduğu için basına güvenilemeyeceğini ileri sür.

4. Bazı kişilerin, basından duyduklarının doğru olup olmadığına dair şüpheye düşmelerine neden olacaktır bu (ya da en azından meselenin "ihtilaflı" olduğu sonucuna varacaklardır).

5. İnsanlar böyle tereddütlerle karşılaşınca, kendi ideolojilerine çekilmeyi ve yalnızca yerleşik kavrayışlarına uyan şeylere inanmayı seçerek doğrulama sapmasının keyfini çıkarmaya teşne olacaklardır.

6. Bu da uydurma haberlerin çoğalması için uygun ortamı sağlayacak ve 1'den 5'e kadar olan maddeleri pekiştirecektir.

7. Böylece insanlar söylediğin şeylere, sırf sen söyledin diye inanır hale geleceklerdir. İnanç kabile içinde paylaşılabilir. İnsanları inanmak istedikleri şeylere inandırmak çok zor değildir, yeter ki bunları söyleyen kişiyle aynı safta olduklarını düşünsünler ve söylenenlere karşı güvenilir başka deliller sunulmasın (ki bazen sunulsa bile olur).

8. Eğer hakikat, bir zırva yığınının altına gömülebiliyorsa sansüre ne ihtiyaç kalır ki? Hakikat-sonrası da tam olarak bununla alakalı değil midir: hakikatin hisler kadar önemli olmaması durumuyla? Neyin doğru neyin yanlış olduğunun ayırdına varamayışımızla?

Timothy Synder, *On Tyranny* [Tiranlık Üzerine] isimli kışkırtıcı kitabı yazmış bir Holokost tarihçisidir.[47] Synder, üzerinde yürüdü-

47 Timothy Snyder, *On Tyranny: Twenty Lessons from the 20th Century*, Tim Duggan Books, New York, 2017. [*Tiranlık Üzerine*, çev. Zeynep Erez, Olvido Yayınları, İstanbul, 2017.]

ğümüz patikanın farkında olmayı sürdürmemiz için bir ikaz olarak nitelendiriyor kitabını, uydurma haberler ve alternatif olguların bizi kolayca otoriter siyasetin yoluna sürükleyebileceğini söylüyor. Hatta katıldığı bir radyo söyleşisinde, "hakikat-sonrası, faşizm-öncesidir" uyarısında bulunuyor.[48] Uydurma haber gibi yüzeysel bir şeyden çıkarılan bu sonuç biraz ağır gelebilir. Fakat bugünün sosyal medyası, yanlış bilgilendirmenin, hiçbir propagandacının hayal bile edemeyeceği kadar hızlı bir biçimde yayılmasına olanak sağlarken, bu ihtimale karşı en azından uyanık olmamız gerekmez mi?

Uydurma haber propagandadan başka bir şey değil midir sorusunda takılıp kalmış durumdayız. Uydurma haberler sadece paranızı almak için yapılıyorsa, dolandırıcılıktan pek de bir farkı yokmuş gibi görünüyor. Ama sizi asılsız bir şeye inandırmaya çalışıyor olsa bile, hâlâ tam anlamıyla propagandayla eşdeğer olduğu söylenemez. Stanley'nin ortaya koyduğu üzere propagandanın amacı sizi kandırmak değil, siyasal bir tahakküm kurmaktır. Yanıltma bunun için kullanılan etkin bir yol olabilir lakin yegâne yol değildir. Hakiki otoriterlerin sizin rızanıza ihtiyaçları yoktur. Hakikat-sonrası sahiden de faşizm-öncesiyse, uydurma haberler de, tek amacı daha sonra olacaklar için bizi hazırlamak olan eski bir taktikten başka bir şey değildir belki. Uydurma haberler, kafamızı karıştırıp herhangi bir kaynağın güvenilir olup olamayacağına dair şüpheye düşürür bizi. Neye inanacağımızı bilemez hale geldiğimizde, suistimale açığız demektir artık. Hakiki propaganda belki de daha sonra –yani ona inanıp inanmamamızın herhangi bir önemi kalmadığında– gelecektir, çünkü artık kimin yetkili olduğunu biliyoruzdur.

Mücadele Etmek

Hangi medya platformlarının yanlı hangilerinin güvenilir olduğunu gösterme iddiasındaki grafikleri hepimiz görmüşüzdür.[49]

48 Sean Illing, "'Post-Truth Is Pre-Fascism': A Holocaust Historian on the Trump Era", *Vox*, 9 Mart 2017, http://www.vox.com/conversations/2017/3/9/14838088/donald-trump-fascism-europe-history-totalitarianism-post-truth.

49 http://www.marketwatch.com/story/how-does-your-favorite-news-source-rate-on-the-truthiness-scale-consult-this-chart-2016-12-15.

Arkasından ne geldiğini de biliyor musunuz peki? Muhafazakâr sohbet programı sunucusu Alex Jones'un internet sitesi Infowars, bu grafiğin popüler bir versiyonuna saldırarak kendi grafiğini paylaştı. "Teyit" yapan *Snopes*, *Politifact*, FactCheck ve *Washington Post* gibi siteler olduğu gibi, bunların yanlı olduğunu iddia eden siteler de bulunmakta. Hatta uydurma haberlerin bazı sol eğilimli versiyonlarının da bulunduğuna yönelik yeni ithamlar var.[50]

Elimizden ne gelir peki? Bir kere, yanlış eşdeğerlik fikrine karşı koymayarak, yanıltma amacı taşıyanların ekmeğine yağ sürdüğümüzü unutmamalı. "Al birini vur ötekine" dediğimizde, bizi hakikat diye bir şey olmadığına inandırmaya çalışanların ellerine koz vermiş oluyoruz. Bu ilkeyi aklımızda tutmak kaydıyla, şöyle somut adımlar atılabilir.

Öncelikle sistemik problemin farkına varıp nasıl suistimal edildiğini anlamalıyız. Facebook ve Google şu anda, ABD'deki bütün çevrimiçi reklam gelirlerinin yüzde 85'ine sahiptir.[51] Devleşmiş haldeler. Uydurma haberlerin kökünü kazıma görevinin de onlara düştüğünü söylüyor bazıları. Seçimden beri hem Facebook hem Google, uydurma haberlere karşı sert önlemler almaya başladı. Google seçimin hemen ardından, kendi çevrimiçi reklam hizmetlerinden yararlanarak uydurma haber yayan internet sitelerini engelleyeceğini söyledi.[52] Google reklamları vasıtasıyla, aldıkları tık başına para kazanan Balkanlar'daki ve diğer yerlerdeki uydurma haber fabrikalarının merkezine inmek anlamına geliyor bu. Ancak bir sorun var: Yalnızca uydurma haber yayan internet sitelerinin tespit edildiğinden

50 Robinson Meyer, "The Rise of Progressive 'Fake News'", *Atlantic*, 3 Şubat 2017, https://www.theatlantic.com/technology/archive/2017/02/viva-la-resistance-content/515532/; Sam Levin, "Fake News for Liberals: Misinformation Starts to Lean Left under Trump", *Guardian*, 6 Şubat 2017, https://www.theguardian.com/media/2017/feb/06/liberal-fake-news-shift-trump-standing-rock.

51 Katharine Viner, "How Technology Disrupted the Truth", *Guardian*, 12 Temmuz 2016, https://www.theguardian.com/media/2016/jul/12/how-technology-disrupted-the-truth.

52 Nick Wingfield vd., "Google and Facebook Take Aim at Fake News Sites", *New York Times*, 14 Kasım 2016, https://www.nytimes.com/2016/11/15/technology/google-will-ban-websites-that-host-fake-news-from-using-its-ad-service.html.

nasıl emin olunacak ve herhangi bir ters tepkiyle nasıl başa çıkılacak? Facebook, yanıltıcı ya da yasadışı içerik sunan internet sitelerinden reklam alınmasına müsaade edilmeyeceğini duyurdu.[53] Yine de bir sorun var çünkü bir bilgisayar bilimi uzmanına göre "uydurma haber sitelerinin sponsor olduğu içerikler Facebook'ta aslında önünüze hiç düşmez."[54] İnsanların Facebook'ta gördüğü uydurma haberlerin önemli bir kısmı arkadaşlarının yaptığı paylaşımlardan geliyor ve Facebook'un bu konuda herhangi bir şey yapıp yapamayacağı (ya da yapmak istediği) da şaibeli. Gönderileri filtrelemek için algoritmalar yerine eğitilmiş editörler kullanarak öne çıkan haberlere "müdahale etmekten" bir kez ağızları yandı ve muhafazakârlardan gelen tepkiler üzerine geri adım attılar.[55] Kimilerine göre ise, dev teknoloji şirketleri, derecelendirme ve uyarıya bağlı bir sistem kullanarak uydurma haberlerin önüne geçmenin bir yolunu bulmalı, tıpkı Facebook'un çıplaklık ve teröristlerin kafa kesme görüntüleri için kendi sitesini denetlemesi ve Google'ın çocuk pornosunu temizleme çalışmaları gibi. Uydurma haberlerle birlikte sakıncalı içerikleri "süzgeçten geçirmeye" yönelik bu gibi çabalar, filtreleme işlemini yapanların yanlı içeriklere dair yargılarında da yanlı olacağına dair ithamlarla karşılaşacaktır.[56]

Peki daha iyi bir yöntem var mı? Olgu teyidi yapan Snopes isimli internet sitesinin sorumlu editörü Brooke Binkowski'ye göre, "uydurma haberlere küçük müdahalelerde bulunmak çözüm değil.

53 "Google and Facebook Take Aim at Fake News Sites".

54 David Pierson, "Facebook Bans Fake News from Its Advertising Network – but not Its News Feed", *Los Angeles Times*, 15 Kasım 2016, http://www.latimes.com/business/la-fi-facebook-fake-news-20161115-story.html. Bununla birlikte Facebook Eylül 2017'de, 2016 Başkanlık Seçimleri'ni manipüle etme amacı güden binlerce reklamı Kremlin'le ilişkide olan bir şirkete sattığını itiraf etti. Scott Shane ve Vindu Goel, "Fake Russian Facebook Accounts Bought $100,000 in Political Ads", *New York Times*, 6 Eylül 2017, https://www.nytimes.com/2017/09/06/technology/facebook-russian-political-ads.html.

55 Agy.

56 Facebook'un artık "Yalan Haberlerin Farkına Varmak İçin Tüyolar" isimli bir sayfası var. Yararlı olsa da, haber akışlarını uydurma haber içeriğinden arındırma sorumluluğunu büyük oranda kullanıcılara bırakıyor hâlâ. https://techcrunch.com/2017/04/06/facebook-puts-link-to-10-tips-for-spotting-false-news-atop-feed/.

Çözüm bu uydurmaları gerçek haberlerle boğmak. İnsanlar böylece bilginin peşinden gitmeye devam edecek ve belli bir süzgeçten geçirilmiş, nüanslı, bağlama oturtulmuş, derinlikli bilgiye erişeceklerdir."[57] Bu görüş makul görünse de, halihazırdaki kanaatlerini doğrulayacak içerikler arayan en sıkı yandaşları ıslah etmeyeceği kesindir. Fakat daha önce de uygulanmış bir yöntem olmak gibi bir faydası vardır. Uydurma haberler de ilk başta bilgi akışlarını "boğarak" bu kadar öne çıkmamış mıydı? Belki de çözüm, araştırmacı habercilik kurumlarının ürettiği, belli bir süzgeçten geçmiş, delillere yaslanan haberlere destek vermektir. Belki de, her ay sunulan on ücretsiz makaleye bel bağlamayıp *New York Times* ve *Washington Post*'a abone olmalıyız. Daha önce belirtildiği üzere, bazılarımızın bunu yapıyor olması lazım çünkü abonelik sistemi bu gazetelerin bel kemiği ve *Washington Post* daha yakınlarda pek çok yeni gazeteci istihdam etti.[58]

İkinci olarak, daha eleştirel bir düşünce için çaba sarf edilebilir. İnsan ister istemez fakültelerin ve üniversitelerin zaten bu görevle meşgul olduklarını umuyor. Daniel J. Levitin'in *Weaponized Lies: How to Think Critically in the Post-Truth Era* [Silah Haline Getirilmiş Yalanlar: Hakikat-Sonrası Çağda Nasıl Eleştirel Düşünmeli] isimli harika bir kitabı vardır. (Daha önce *A Field Guide to Lies* [Yalanlar İçin Bir Kılavuz] ismiyle yayımlanmış, hakikat-sonrası çılgınlığından sonra ismi değiştirilmişti.)[59] Bu kitapta iyi bir akıl yürütme için olmazsa olmaz bir nitelik taşıyan istatistik, mantık ve iyi çıkarım tekniklerine dair pek çok şey öğrenilebilir.

Peki, uydurma haberler ve aldatmacalarla dolu bir dünyada büyüyüp yönünü tayin etmek durumunda kalan, üniversiteye başlamak için daha çok genç olan "dijital yerliler"* ne yapmalı? Okuduğum en cesaret verici hikâyelerden biri Irvine, California'da beşinci sınıf öğ-

57 Şuradan alıntı; Meyer, "The Rise of Progressive 'Fake News'", https://www.theatlantic.com/technology/archive/2017/02/viva-la-resistance-content/515532/.

58 "Big Newspapers Are Booming".

59 Daniel J. Levitin, *Weaponized Lies: How to Think Critically in the Post-Truth Era*, Dutton, New York, 2017.

* Dijital çağın içine doğmuş nesil için kullanılan tabir. (Ç.N.)

retmenliği yapan Scott Bedley'e aitti. Bedley, öğrencilerine uydurma haberleri teşhis edebilmeleri için izlenecek bir dizi tüyo veriyor, sonrasında da örnekler üstünden onları sınıyordu.

> Öğrencilerimin, "uydurma haber"in doğruymuş gibi verilse de güvenilirlikten ve inanılırlıktan yoksun haber olduğunu kavramalarını istedim. Papa'nın başkanlık adaylarından birini değil de ötekini desteklediğini söyleyen, yaygın biçimde paylaşılan haberler buna iyi bir örnek. Amacın uydurma haberleri gerçek olanlardan ayırt etmek olduğu bir oyun tasarlamaya karar verdim... Öğrencilerim oyuna bayıldı. Sıradaki yazının nasıl bir haber olduğunu ortaya çıkarmak için başka bir şans verene kadar, teneffüse çıkmayı reddedenler bile oldu.[60]

Öğrettiği püf noktaları neydi? Aslında püf noktası falan da yoktu. Bunlar bir beşinci sınıf öğrencisinin bile yapabileceği şeylerken, bizlerin nasıl bir bahanesi olabilir?

1. Telif hakkına bak.

2. Muhtelif kaynaklardan teyit et.

3. Kaynağın güvenilirliğini değerlendir (ne zamandır yayında, vb.).

4. Yayınlanma tarihine bak.

5. Yazarın konu hakkındaki uzmanlığını değerlendir.

6. Önceki bilgimle uyuşuyor mu diye sor.

7. Gerçekçi duruyor mu diye sor.

Bedley'nin sistemindeki sorun neydi peki? Bu beşinci sınıflar şimdi *hocalarını* durmadan mercek altında tutacaklardı.

60 Scott Bedley, "I Taught My, 5th-Graders How to Spot Fake News: Now They Won't Stop Fact-Checking Me", *Vox*, 29 Mayıs 2017, http://www.vox.com/first-person/2017/3/29/15042692/fake-news-education-election.

Hakikat-Sonrasına Dair Çıkarımlar

Uydurma haber sorunu, hakikat-sonrası olgusuyla doğrudan ilintilidir. Hatta pek çoklarına göre ikisi aynı şeydir. Bu pek de doğru değildir, zira sırf nükleer silahlar var olduğu için yeryüzünden silineceğimizi söylemek gibidir. Silahların mevcut olması, onları kullanacak kadar aptal olduğumuz anlamına gelmeyebilir. Kendi teknolojimizin yarattığı zorluklara karşı nasıl tepki verdiğimiz, farkı yaratan şeydir. Hakikat-sonrasını mümkün kılmakta önemli bir rol oynamış olsa da, sosyal medya sonuçtan ziyade bir araçtır. "Hakikat ayağına pantolonunu geçirmeden, yalan dünyanın etrafında yarım tur atar" sözü eski bir klişe olabilir. Ancak bu söz, eğitilmemiş insan doğası üzerine söylenmiştir, bu doğayı aşma potansiyelimiz üzerine değil. Elektronik bilgi dağılımı, yalanları yaymak için kullanılabileceği gibi hakikati yaymak için de kullanılabilir. Mücadele etmeye değer ideallerimiz varsa gelin bunlar için mücadele edelim. Araçlarımız bize karşı silah olarak kullanılıyorsa, gelin onları geri alalım.

6

HAKİKAT-SONRASINA POSTMODERNİZM Mİ YOL AÇTI?

"Sol düşüncenin içinde, ateşin sıcak
olduğundan haberi bile olmayıp ateşle oynayan
o kadar çok insan vardır ki."

—George Orwell

Kimileri, hakikat-sonrasına çözüm olarak, kanıt standartları, eleştirel düşünce, şüphecilik, bilişsel önyargılar vb. konularda yıllardır düşünce üreten akademisyenlere başvurmamız gerektiğini söylüyor. Hakikat-sonrası olgusunun en üzüntü verici köklerinden birinin, birebir fakültelerden ve üniversitelerden geldiğini kabul etmek bu yüzden utanç vericidir.

Postmodernizm mefhumu bir yüzyılı aşkın süredir kullanılmaktadır ve sanat, mimari, müzik, edebiyat ve diğer yaratıcı çabalara uygulanmıştır. Buna karşın, mefhumun taşıdığı bu kapsamlılık ve uzun ömürlülük, onu tanımlamayı kolaylaştırmaz. Filozof Michael Lynch'e göre "aşağı yukarı herkes postmodernizmi tanımlamanın imkânsız olduğunu kabullenmiştir. Kelimenin popülerliği büyük

oranda anlaşılmazlığının bir işlevi olduğu için çok da şaşırtıcı değildir."[1] Yine de elimden geleni yapacağım.

Son 30 yıldır postmodernizm hakkında konuşan kim varsa büyük ihtimalle, Jean-François Lyotard'ın 1979 yılında çıkan ve büyük etki yaratan *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge** kitabının ardından 1980'lerde pek çok fakülte ve üniversitenin edebiyat eleştirisi bölümlerinde kök salmış hareketten bahsetmektedir. Postmodernist düşüncenin, 20. yüzyılın diğer birtakım düşünürlerini –bunlar arasında Martin Heidegger, Michel Foucault ve Jacques Derrida sayılabilir– de kapsayan zengin ve bir o kadar önemli bir tarihi vardır ancak ben burada yalnızca birkaç temel fikrin bir özetini sunacağım. Bunlardan biri de Derrida'nın edebî "yapısöküm" teorisidir. Buna göre, yazarın bir metinde "ne söylemek istediğini" bildiği fikrine güvenemeyeceğimiz için, o metni parçalarına ayırıp arkasında yatan siyasal, toplumsal, tarihsel ve kültürel varsayımların bir işlevi olarak ele almamız gerekmektedir. Kuzey Amerika ve Avrupa'daki üniversitelerin beşeri bilimler bölümlerinde 1980'ler ve 1990'larda oldukça revaçta idi bu düşünce. Bunun da sebebi, edebiyat uzmanlarının büyük edebî eserler hakkında bildiği her şeyi sorgulayabileceği gibi taze bir fikre hayat vermiş olmasıydı.

Çok geçmeden bu fikrin yalnızca edebî metinlere uygulanmak zorunda olmadığını, daha geniş anlamıyla *her şeyin* bir "metin" olarak yorumlanabileceğini düşünen sosyologlar ve başkaları tarafından da sahiplenildi. Savaş, din, ekonomik ilişkiler, cinsellik, yani neredeyse tüm insan davranışı, onu ifa eden faillerinin kavradığı ya da kavrayamadığı anlamlarla yüklüydü. Bir metnin (yazılı ya da davranışsal olarak) "ne anlama" geldiği sorusunun doğru ya da yanlış cevapları olabileceği fikri bir anda sorgulanır oldu. Hakikat kavramının kendisi mercek altına yatırılır olmuştu. Yine de yapısöküm faaliyeti esnasında da eleştirmenin kendi değerlerini, tarihini ve varsayımlarını yorumlamaya dahil ettiğinin farkında olmalıyız. Bu da herhangi bir

1 Michael Lynch, *True to Life: Why Truth Matters*, MIT Press, Cambridge, MA, 2004, s. 35-36.

* Jean François Lyotard, *Postmodern Durum*, çev. İsmet Birkan, Bilgesu Yayıncılık, Ankara, 2013. (Ç.N.)

yapısöküm için yalnızca bir değil, *pek çok* cevap olabileceği anlamına geliyordu. Postmodernist yaklaşımda her şey sorgulanıyor, çok az şey dış görünümüne göre değerlendiriliyordu. Doğru cevap diye bir şey yoktu, yalnızca anlatılar vardı.

Alexis Papazoglou, Friedrich Nietzsche'nin (postmodernizmden yüz yıl önce yazmasına rağmen, onun öncülerinden biriydi) felsefi düşüncesini yorumlayarak hakikat kavramına yöneltilen bu türden bir radikal şüpheciliği şu şekilde tarif eder:

> **Mutlak, nesnel bir hakikat olduğu fikrinin felsefi bir şaka olduğunu kabul ettiğimizde alınacak tek konum "perspektivizm"dir. Buna göre, dünyanın tek bir nesnel hali yoktur, dünyanın ne olduğuna dair perspektifler vardır.**[2]

Bunu postmodernizmin ilk tezi olarak alalım: Nesnel hakikat diye bir şey yoktur. Eğer bu doğruysa, biri bize bir şeyin doğru olmadığını söylediğinde ona nasıl tepki göstermemiz gerekir?

Buradan postmodernizmin ikinci tezine geliyoruz: Hakikate ilişkin bütün iddialar, bunları dile getiren kişinin siyasal ideolojisinin yansımasından başka bir şey değildir. Michel Foucault'nun düşüncesine göre, toplumsal hayatımızı tanımlayan şey dildi ve dilin kendisiyse iktidar ve tahakküm ilişkileriyle yüklüydü.[3] Bilgiye dair bütün iddiaların, temelde, otorite beyanından başka bir şey olmadığı anlamına geliyordu bu; güçlülerin kendi ideolojik görüşlerini zayıf olanlara kabul ettirmek için kullandıkları zorba taktiklerdi bunlar. "Hakikat" diye bir şey olmadığından, bir şeyi "bildiğini" iddia eden her kimse, bizi eğitmeye değil, baskılamaya çalışıyor demekti. İktidar sahibi olmamız neyin doğru olduğu üstünde denetim sahibi olmamıza izin veriyordu; tersiyse geçerli değildi. Pek çok perspektif olduğuna göre, belli bir perspektifin kabul edilmesinde ısrar etmek de faşizmin bir türüydü.

2 Conor Lynch, "Trump's War on Environment and Science Are Rooted in His Post-Truth Politics – and Maybe in Postmodern Philosophy", *Salon*, 1 Nisan 2017, http://www.salon.com/2017/04/01/trumps-war-on-environment-and-science-are-rooted-in-his-post-truth-politics-and-maybe-in-postmodern-philosophy/.

3 Paul Gross ve Norman Levitt, *Higher Superstition: The Academic Left and Its Quarrels with Science*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1994, s. 77.

Bazıları yapılan izahatin, yeterince detaylı ya da nüanslı olmadığı için, postmodernizme haksızlık ettiği yönünde itirazda bulunacaktır. Başkaları ise, postmodernist düşüncenin hakikat-sonrasının öncülü olduğu yönündeki tezimize karşı çıkabilir. Postmodernist metinlere dair yapılacak daha detaylı bir çalışmanın, postmodernist düşüncenin sağcı ideolojiyi desteklemiş olabileceği iddiasının altını oyacağından eminim. Fakat postmodernistlerin, kendi düşüncelerinin inceliklerine çekilip bu düşüncelerin onaylamayacakları amaçlar uğruna kullanılması karşısında şaşkınlığa uğradıklarına da aynı şekilde eminim.

Postmodernist düşüncelerden faydalanan sağcıların, bu düşüncenin nüansına çok kafa yormadıkları ortadadır. Bir alete ihtiyaç duyarlarsa, eğe bıçağını bile çekiç olarak kullanacaklardır. Muhafazakârlar 30 yıl önce de postmodernist düşüncenin incelikleriyle ilgilenmiyorlardı ve ona soldaki dejenerasyonun bir alameti olduğu gerekçesiyle saldırıyorlardı. Yıllar içinde sağın postmodernizmi eleştirmekten (Lynne Cheney'nin *Telling Truth* [Hakikati Söylemek] kitabı örneğin) şu anki duruma evrilmesindeki ironiye hakkını vermek için biraz duraklayabiliriz.[4] Hakikatin değerlendirilmesi için olguların gerekli olduğu fikrinin altını oydukları ve muhtemel zararı öngöremedikleri için mesuliyetin bir kısmını üzerlerine almak mecburiyetinde olsalar da, kendi düşüncelerinin yanlış kullanılmış olmasında, postmodernistlerin tamamen kabahatli oldukları anlamına gelmez bu.

Hakikat ve nesnellik kavramlarına dair meşru sorular çoğaltılabilir tabii ki –bizzat felsefe tarihi bu tartışmalardan mürekkeptir– ancak hakikat ve nesnelliğin toptan reddi ve saygısızlığa uğraması fazla ileri gitmiştir.[5] Postmodernistler, edebî metinleri yorumlamakla, hatta kültürel davranışlarımızın arkasındaki sem-

4 Lynne Cheney, *Telling the Truth*, Simon & Schuster, New York, 1995.

5 Postmodernist düşüncenin mükemmel eleştirileri için bkz. Michael Lynch, *In Praise of Reason*, MIT Press, Cambridge, MA, 2012; Paul Boghossian, *Fear of Knowledge: Against Relativism and Constructivism*, Clarendon Press, Oxford, 2007; Noretta Koertge, (Yay. haz.), *A House Built on Sand: Exposing Postmodernist Myths about Science*, Oxford University Press, Oxford, 1998.

bolleri yorumlamakla yetinmiş olsalardı, bir sorun olmazdı. Ama bununla yetinmediler. Bir sonraki aşamada doğa bilimlerinin peşine düştüler.

Bilim Savaşları

Tahmin edileceği üzere, fizikçiler, kimyacılar, biyologlar ve diğer biliminsanları (teorilerini ampirik kanıtlar karşısında sınayarak gerçekliğe dair hakikati aradıklarını düşünenler) ile toplumsal inşacılar (gerçekliğe dair bilimsel teoriler de dahil olmak üzere bütün gerçekliğin toplumsal olarak yaratılmış olduğu ve nesnel hakikat diye bir şey olmadığı iddiasındakiler) karşı karşıya geldiğinde büyük bir çarpışma vuku bulmuştu. Bilim sosyolojisinin "güçlü programı" ile üniversitelerin İngilizce bölümlerinde yürütülen edebiyat eleştirisi ya da kültürel çalışmalarla ilginenlerin yaptıkları aynı şey değildi. Fakat yine de hakikatin bir perspektif meselesi olduğu ve bütün bilginin toplumsal olarak inşa edildiği düşüncesinde ortaklaşmaktaydılar. Bu suretle toplumsal inşacı hareket postmodernizmle akraba sayılırdı ve benzerlerinin edebiyata yapmış olduklarını bilime uygulamayı hedeflemekteydi: yani, tek bir imtiyazlı perspektif olduğu iddiasının altını oymayı.

Bilim sosyolojisi –ki bilimin toplumsal inşası fikri de buradan neşet etmişti– daha geniş manada, ilginç bir fikre dayanmaktaydı: Biliminsanları doğayı incelediklerini söylüyorlarsa, biliminsanlarını inceleyen kimdi? Biliminsanları teorilerinin "doğru" olduğunu iddia ediyorlarsa, biliminsanları laboratuvarlarında çalışırlarken bu teorilerin nasıl yaratıldığını incelemek iyi olmaz mıydı? "Bilim çalışmaları" alanı bir anda doğmuş oldu böylece. Bilim sosyolojisinin getirdiği o "güçlü program" fikri ise işleri bir adım daha ileri taşıdı. "Zayıf" hipoteze göre, teorilerin başarısızlığa uğramasının sebebi, biliminsanlarını kati surette kanıtlara bel bağlamaktan alıkoyan, bilimsel süreçteki bazı teklemeler, hatta belki de ideolojik yanlılıktı. Güçlü program ise, doğru ya da yanlış olsun bütün teorilerin, ideolojik mamüler olarak düşünülmesi gerektiğini söylüyordu. Eğer kişi hakikat diye bir şeyin olmadığına inanıyorsa, biliminsanlarının neden bazı

teorileri değil de diğerlerini savunduğu ucu açık bir soruydu; "kanıtlar nedeniyle" demek yeterli olmayacaktı.[6]

Kimilerine göre bilim, ampirik meselelerde uzman olduğu iddiasındaki biliminsanlarının kişisel abartısından başka bir şey değildi. Doğa hakkındaki hakikati keşfetmek şöyle dursun, kişisel siyasi kanaatlerine dayalı bir iktidar ve sömürü programını yürütmekten başka yaptıkları bir şey yoktu.[7] Diğerlerine göre bilimsel incelemenin dili ıslah edilemez biçimde cinsiyetçiydi ve sömürüye dayalı doğasını açık etmekteydi. Doğa ananın "gizemlerini başıboş bir biçimde gözetleyerek", onu kendi tetkiklerine boyun eğdirmeye çalışmaktaydı.[8] Bir akademisyen, Newton'ın *Principia Mathematica*'sının [Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri] bir "tecavüz elkitabı" olduğunu iddia edecek kadar ileri gitmişti.[9]

Derken biliminsanları buna karşı direnmeye başladı.

Biyolog Paul Gross ve matematikçi Norman Levitt 1994 yılında, *Higher Superstition: The Academic Left and Its Quarrels with Science* [İleri Hurafeler: Akademik Sol ve Bilimle Olan Tartışmaları] isimli bir kitap yayımladılar. Bu bir polemik ve savaş çağrısıydı. Postmodernizmin safsata olduğunu ve bilimin gerçekte nasıl işlediğine dair hemen hemen hiçbir şey bilmeyen, beşeri bilimler alanında çalışan kişilerce savunulduğunu iddia ediyorlardı. Daha da kötüsü bu eleştirmenler, bilimin asli meselesinin ne olduğunu da ıskalamaktaydı-

6 "Güçlü program" ve kurucusu David Bloor hakkında daha fazla şey öğrenmek için en iyi başlangıç noktalarından biri şu eleştirel makaledir: Collin Finn, "David Bloor and the Strong Programme,", *Science Studies as Naturalized Philosophy* içinde, Synthese Library Book Series, bahar 2011, Sayı 348, s. 35-62.

7 "İklim değişikliği siyaseti" üzerine yapılan en son Pew Anketi'ndeki (Ekim 2016) bazı iddiaların aşırı sağ tarafından kullanılması ironiktir. "İklim bilimcilerinin bulgularını çoğunlukla __ etkilemektedir" cümlesini tamamlamaları istendiğinde, Cumhuriyetçilerin yüzde 57'sinin "biliminsanlarının kendi kariyerlerini geliştirme arzuları" yüzde 54'ü "biliminsanlarının kendi siyasi eğilimleri" ve yalnızca yüzde 9'u "mevcut en iyi bilimsel kanıtlar" demiştir. http://www.pewinternet.org/2016/10/04/the-politics-of-climate/.

8 Carolyn Merchant, *The Death of Nature*, Harper, New York, 1990.

9 Sandra Harding, *The Science Question in Feminism*, Cornell University Press, Ithaca, 1986, s. 113.

lar: değerlerle değil olgularla meşgul olmak. Savaşlarda her iki tarafın da gerçek anlamda erdemli davrandığını pek görmeyiz. Gross ve Levitt'in tezindeki felsefi nüans eksikliği beni rahatsız ediyor çünkü kimi durumlarda bilime getirilen meşru eleştirileri de göz ardı ettikleri kanaatindeyim.[10] Bununla birlikte, savaşta muharebeden muharebeye koşulur, "ikincil zararlar"ın derdine sonra düşülür. Sonraki muharebe ise olağanüstüydü.

Sokal'ın Oyunu

En etkili eleştiri yolu bazen parodi olabilir. *Higher Superstition* kitabından ilham alan fizikçi Alan Sokal, kuantum mekaniğine dair postmodernizmin yaltakçı klişelerinden ve akıllara durgunluk verici zırvalarından oluşan, "Transgressing the Boundaries: Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity" [Sınırları Aşmak: Kuantum Kütleçekiminin Dönüştürücü Hermenötiğine Doğru] başlıklı bir makale yayımladı. Öyle herhangi bir dergide de değil. Makaleyi önde gelen postmodernizm dergilerinden biri olan *Social Text*'e göndermişti. Nasıl oldu da kabul etmişlerdi peki? Sokal'a göre, Gross ve Levitt'in kitabında okudukları doğruysa, şu iki koşulu sağladığı takdirde baştan aşağı safsatadan oluşan bir makaleyi yayımlatabilecekti: "(a) kulağa hoş gelmeliydi ve (b) editörlerin yerleşik ideolojik fikirlerine hitap etmeliydi". İşe yaradı da. *Social Text*'te o zamanlar "bağımsız değerlendirme" yoktu, yani editörler metindeki abartıyı yakalayabilecek başka bir biliminsanına göndermemişti makaleyi. İronik bir biçimde "Bilim savaşları"na ayrılmış bir sonraki sayılarında yayımladılar makaleyi.[11]

Sokal makalesini şöyle tarif ediyor:

10 Geleneksel nesnellik mefhumumuzu sorgulayan incelikli bir felsefi izahat için bkz. Helen Longino, *Science as Social Knowledge: Values and Objectivity in Scientific Inquiry*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1990.

11 Alan Sokal, "Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity", *Social Text*, bahar-yaz 1996, Sayı 46-47, s. 217-252, http://www.physics.nyu.edu/sokal/transgress_v2_noafterword.pdf.

> Derrida ve genel göreliliğin, Lacan ve topolojinin, Irigaray ve kuantum kütle çekiminin bir pastişinin "gayri-çizgisellik" "akış" ve "ilişkiselliğe" yapılan muğlak göndermelerle bir araya getirilmesi. Sonunda, (yine herhangi bir argüman kurmaksızın) "postmodern bilim"in nesnel gerçeklik mefhumunu ilga ettiği iddiasına atlıyorum. Bu makalenin hiçbir bölümünde, mantıksal bir düşünce dizgesini andıran herhangi bir şeye rastlanmıyor, yalnızca otoriterlere yapılan atıflar, kelime oyunları, sahte analojiler ve cüretkâr iddialarla dolu.[12]

Uydurduğu şeyin absürdlüğüne dikkat çekmek istiyor Sokal (sanki gözden kaçabilirmiş gibi).

> İkinci paragrafta, en ufak bir kanıt ya da argüman ortaya koymadan, "fiziksel 'gerçeklik'in ... son tahlilde toplumsal ve dilsel bir inşa" olduğunu ilan ediyorum. Dikkatinizi çekerim fiziksel gerçeklik hakkındaki *teorilerimizin* değil, gerçekliğin kendisinin. İşte hendek işte deve: Fizik kanunlarının salt toplumsal göreneklerden oluştuğuna inanan kim varsa, bu görenekleri aşmak için dairemin penceresinden atlamaya davet ediyorum onları. (Yirmi birinci katta yaşıyorum.)[13]

Metodu hicivli olsa da, saikinin ciddi olduğunu söyleyerek devam ediyor. Sokal'ın kızdığı durum, Gross ve Levitt'in kitaplarında anlattıkları türden bir "fikir oyunu" değildi sadece. Liberalizmin adını kötüye çıkardığı için böyle bir şeyin siyasal açıdan da sorumsuzca olduğunu düşünüyordu.[14] Liberallerin geleneksel olarak yüzyıllardır bilimin ve aklın yanında, mistifikasyon ve anlaşılmazlığın karşısında durduğuna dikkat çekiyordu. Bugünse akademideki hümanistlerin, kanıta dayalı düşüncenin temellerine saldırarak dünyayı yoksullar ve muhtaçlar için daha iyi bir yer haline getirmeye yönelik siyasal çabaların altını oyduğu düşüncesindeydi.

12 Alan Sokal, "A Physicist Experiments with Cultural Studies", *Lingua Franca*, Mayıs-Haziran 1996, http://www.physics.nyu.edu/faculty/sokal/lingua_franca_v4/lingua_ franca_v4.html.

13 Agy.

14 Michael Berube bu durumu şöyle yorumluyor: "[Sokal], postmodernizmin ve teorinin sol için zararlı olduğuna ve solun akademik kanadının saldırgan bir biçimde ilerici siyasetin temellerini oyduğuna inanmıştı ve bu konuda yalnız değildi." Michael Berube, "The Science Wars Redux", *Democracy Journal*, kış 2011, s. 70.

"Gerçekliğin toplumsal inşası"na dair teoriler üretmenin bize, AIDS'in etkin bir tedavisini bulmakta veya küresel ısınmayı önleyecek stratejiler geliştirmekte bir yardımı dokunmayacaktır. Hakikat ve sahtelik mefhumlarını reddettiğimiz takdirde tarih, sosyoloji, ekonomi ve siyasetteki yanlış düşüncelerle çarpışmamız da mümkün değildir.[15]

Sokal'ın şakasının açığa çıkmasının devasa yansımaları oldu. *Social Text*'in editörleri kötü niyet suçlamalarında bulunsa da, reddedilemez bir kuyruk acısı vardı ortada. Pek çok kişi bu durumu postmodernist düşüncesin gayri ciddi ve düşünsel olarak iflas etmiş olmasına yordu. Biliminsanları da laboratuvarlarına geri döndüler.

Ama sonra ilginç bir şey yaşandı çünkü bir fikir zuhur edince geri dönüşü olmaz. Postmodernizm adına utanç verici bir durum yaşanmış olsa da, postmodernistlerin görüşlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayarak bu görüşleri başka türlü görmeyecek olanlara erişilir kıldı. Bu röntgencilerin bazıları da sağdan geliyordu.

Sağcı Postmodernistler

"Bilim savaşları" fiyaskosu bir soruyu ortaya çıkardı: Postmodernizm, bilime saldırmak isteyen *herkes* tarafından kullanılabilir miydi? Bu teknikler yalnızca liberaller (şüphesiz dünyanın dört bir yanındaki edebiyat eleştirisi ve kültürel çalışmalar bölümlerinin çoğunluğunu oluşturanlar) için mi iş görüyordu yoksa başkaları için de iş görebilir miydi? Kimileri bu soruya, yaşanan şeyin tam da bu olduğunu iddia ederek cevap verdi. Belirli bilimsel iddialara (evrim gibi) ciddi itirazları olan sağcı kanaat önderleri, bilimsel teorilerin daha üstün olduğu fikrinin altını oymak için ihtiyaç duydukları teknikleri postmodernizmde bulmuşlardı. Bu da doğal olarak hakikat, nesnellik ve iktidar hakkındaki şüpheleri, *tüm* hakikat iddialarının siyasal olduğunu iddia etmek için kullanan "sağcı postmodernistler" diye bir şey olup olmadığı sorusunu doğurdu. Sağcıların yalnızca bilime değil her türden kanıt temelli akıl yürütmeye saldırırken, solun icat

15 "A Physicist Experiments with Cultural Studies".

ettiği yöntemlerden istifade etmesi de ironik olurdu şüphesiz. Ancak bu doğruysa, hakikat-sonrasının başka bir kökeni daha bulunduğuna doğru gidebilir mesele.

Postmodernizmin bilim inkârcılığıyla suç ortaklığı ettiği iddiası, Judith Warner'ın 2011'de yazdığı "Fact-Free Science" [Olgudan Arındırılmış Bilim] başlıklı makalesinde ortaya atılmıştı.[16] Warner bu makalede, "mutabık olunan bir olguyu sorgulamak, yerleşik kesinliklerin ardındaki mitleri ve siyaseti ifşa etmek, tam da solcuların taktiğidir" diyor. Ancak küresel ısınmanın arkasında yatan bilimi sorgulamak "cesaret kazanmış muhafazakâr tabanlarının gözünü boyamaya can atan Cumhuriyetçilerin kullanmak zorunda kaldıkları bir yöntemdir artık... siyasal olarak zamanın ruhu dönüşmüştür." Şu sonuçla bitirir: "Bilime saldırmak radikal sağın olağan meşgalesi haline gelmiştir." Postmodernizmi kullandıklarına dair kanıt nerededir peki? Warner, muhafazakârlara siyasal bir kılıf sundukları için üzülmüş görünen postmodernistlerden yapılan birkaç şaşırtıcı alıntı sunar.

Sağcı inkârcılığı kuvvetlendirmek için solcu postmodernizmin kullanılabileceği fikrinden hoşlanmıyormuş gibi görünen bilim yazarı Chris Mooney'e göre bu yeterli değildir. Mooney, "[Warner'ın analizi] o kadar yanlış ki insan nereden başlayacağını bilemiyor," diye yazar:

> **Muhafazakârların, sol akademinin anlaşılması güç argümanları ve kelime oyunlarından kuvvetli bir biçimde etkilendiği fikri hiç mantıklı değildir. Muhafazakârların 1970'lerden itibaren, akademi dışında kendi "uzmanlık"larının yankı odasını oluşturmak için, pek çok ideolojik düşünce kuruluşu ordusu –bunlar arasında iklim değişikliğine muhalefet eden düşünce kuruluşları da bulunmaktadır– yarattığını nasıl olur da unuturuz? Onlara göre, 1990'ların postmodernizmi, kılı kırk yaran akademik işe yaramazlığın tipik bir örneği olabilir ancak. Warner'ın düşünce silsilesine getirelecek en büyük itiraz bu değildir. En büyük itiraz, iklim değişikliğini inkâr edenlerin,**

16 Judith Warner, "Fact-Free Science", *New York Times Magazine*, 25 Şubat 2011, http://www.nytimes.com/2011/02/27/magazine/27FOB-WWLN-t.html.

herhangi bir anlamda, postmodern görünmek, davranmak ya da tınlamak gibi bir hal içinde olmamalarıdır.[17]

Ardından pek de kanıt göstermeden, bilim inkârcılarının büyük çoğunluğunun aslında hakikate inandıkları yorumunda bulunup alay etmeye başlar:

> Bilimin, "hakikat"in vücut bulmuş hali olduğu fikrine, iklim inkârcıları *neşeyle katılacaktır*. Kendilerinin haklı olduğunu ve küresel ısınma hakkındaki bilimsel mutabakatın haksız olduğunu (nesnel olarak) düşünmektedirler. Hakikate ulaşmanın en iyi yolunun bilim olup olmadığını sorguladıkları falan yoktur; *hakikati bilen kendi bilim insanlarıymış* gibi çene çalarlar. [ABD Senatörü] James Inhofe'nin Derrida'ya veya Foucault'ya atıfta bulunduğunu düşünebiliyor musunuz? Fikrin kendisi bile komiktir.[18]

Bu beyanlar hakkında ister istemez, "Tam da beş sene öncesinin düşünceleri," demekten kendimi alamıyorum. İşler 2011'de oldukça farklıydı ama Warner'ın o zaman bile haklı olduğuna dair kanıtlar mevcut, Mooney bunları gözden kaçırıyor.

İkinci bölümde bilim inkârcılığının keşfinde gördüğümüz üzere, Trump'ın yardakçılarının ya da taraftarlarının, postmodernist literatürden etkilenmek için onu okumuş olması gerektiği fikri, şüphenin nasıl "imal edildiği gerçeğine" ters düşüyor. Mooney, başlangıçtaki girişimlerin önemli bir kısmının ideolojik düşünce kuruluşlarında yapıldığı konusunda haklı. İş hükümet yetkililerine ve lobicilere geldiğindeyse artık dillerine doladıkları bir meseleden başka bir şey değildir bu. Fakat bilim inkârcılığının bir cephesinde üretilmiş taktiklerin genellikle sonraki meseleler için de kullanıldığının farkına varmak da önemlidir. Oreskes ve Conway'den gördüğümüz üzere "tütün stratejisi", sigara ve kanser bağlantısına ilişkin mesele çıkmaza sürüklenerek "kazanıldıktan" çok sonra bile başarılı bir şekilde kullanılmıştı. "Bilimle savaş" fikri ve "hakikatin belirsiz" olduğu iddiası,

17 Chris Mooney, "Once and For All: Climate Denial Is Not Postmodern", Desmog, 28 Şubat 2011, https://www.desmogblog.com/once-and-all-climate-denial-not-postmodern.

18 Agy.

asit yağmuru, ozon deliği ve ardından gelen birçok tartışmada kullanılmıştı. Tarihsel sıralamayı akılda tutmakta da fayda var. Küresel ısınma şüphecilerinin kendilerini destekleyecek pek çok taktik öğrendiği, iklim değişikliğinden hemen önceki muharebe hangisiydi peki? Evrim.

Yaratılışçılığın "Akıllı Tasarım"a dönüşmesi ve devlet okullarındaki biyoloji derslerinde, Akıllı Tasarım vs. Evrim "ihtilafının öğretilmesi"ne dair bir dizi çatışmanın başlamasına dair bu tartışma üzerinde postmodernist düşüncenin önemli bir katkısı olduğuna şüphe yoktur. Nereden biliyoruz? Mooney'nin gönderme yaptığı düşünce kuruluşlarından birinin kurulmasına yardımcı olan Akıllı Tasarım teorisinin kurucularından olan Philip Johnson öyle söylemektedir de ondan.

Bilim felsefecisi Robert Pennock çığır açan bir makalesinde, "Yaratılışçı hareketin argümanlarında... derinlerde bir yerde postmodernizmin izlerini görebiliriz. Bunun da kanıtı bu hareketin asli liderlerinin yazılarında ve söyleşilerinde görülebilir"[19] gibi ikna edici bir iddia ortaya atar. Hatta daha da ileri gidip, "Akıllı Tasarım Yaratılışçılığı'nın, Hıristiyan köktenciliği ile postmodernizmin gayrimeşru çocuğu," olduğu iddiasında bulunur. Bunu da "Akıllı Tasarım hareketinin büyükbabası" olan Johnson'ın önermeleriyle destekler.

Pennock, Seattle'daki Discovery Institute'un [Keşif Enstitüsü] kuruluşuna ve onun "sağcı siyasi destekçilere olan ödenemez" borcuna dair etkileyici bir hikâye anlatır. "Discovery Institute'un hâlâ postmodernliği ısıtıp ısıtıp önümüze koyduğu"nu iddia etmektedir. Peki bu yemek ne zaman yapılmıştır? Bunun neredeyse tek başına Johnson'ın etkisi sayesinde olduğunu söyler. Johnson'ın işlerinde postmodernizmin etkisini görmek için çok açıkgöz olmaya gerek yoktur. Johnson'ın hem yazılarını hem söyleşilerini inceleyen Pennock, su götürmez görünen şu tespitlerde bulunur:

19 Robert Pennock, "The Postmodern Sin of Intelligent Design Creationism," *Science and Education* 19, 2010, s. 757-778, https://msu.edu/~pennock5/research/papers/Pennock_PostmodernSinID.pdf.

Hıristiyan bakış açısının en büyük sorunu, evrime dair tüm ihtilafın, bir tür "Kitabı Mukaddes'e karşı Bilim" meselesi olarak ele alınmış olmasıdır. Böyle olunca sorun Kitabı Mukaddes'in nasıl savunulacağı meselesine dönüşmüştür... Bu yaklaşımdaki sorun, bilimin kültürümüzde bir tür nesnel bilgi toplama süreci olarak görülmesidir. Eğer "Kitabı Mukaddes'e karşı Bilim" diyorsanız, insanlar sizin nesnel olarak belirlenmiş bilgi ya da deney karşısında kör bir itikadı savunduğunuzu düşünecektir.[20]

Benim planım, bu felsefi engelleri yapısökümü uğratmaktır... Felsefi sistemi görelileştiriyorum.[21]

Tıpkı onlar gibi bir postmodernist ve yapısökümcü olduğumu, yalnızca hedefimin biraz farklı olduğunu söyledim onlara.[22]

Johnson başka bir söyleşisinde, bilimsel bilgi sosyolojisinin "güçlü programı"na bilinçli bir şekilde gönderme yapar. Pennock bunun "postmodernizmle aynı şey olmasa da, onunla yakın bağlara sahip olduğu"na dikkat çeker. Johnson bu literatürü okuduğunu açıklamakla kalmaz, onu evrimsel bilimin "nesnel" iddialarına karşı Akıllı Tasarım teorisini savunmak için kullanmak istediğini de söyler. Şöyle ifade eder: "Bilgi sosyolojisi yaklaşımının hâlâ Darwinizm'e uygulanmamış olması tuhaftır. Yazımda esas itibarıyla bunu amaçlamıştım."[23]

Johnson'ın doğal seçilim vasıtasıyla gerçekleşen evrimin savlanan epistemolojik otoritesinin altını oymak ve Akıllı Tasarım teorisinin onun alternatifi olduğunu savunmak için postmodernist yaklaşımı kullanmaya dair arzusunu ortaya serdiği yerleri, Pennock makalesinde çok sayıda atıfla göstermektedir. Pennock stratejinin güttüğü amacı şöyle açıklıyor:

20 J. Lawrence, Phillip E. Johnson ile Söyleşi, *Communique: A Quarterly Journal*, Bahar 1999, http://www.arn.org/docs/johnson/commsp99.htm.

21 G. Silberman, "Phil Johnson's Little Hobby", *Boalt Hall Cross-Examiner* 6, 1993, Sayı. 2, , s. 4.

22 P. Johnson, "Open Letter to John W. Burgeson". Pennock bunu alıntılarken, "İnternette yayınlanmıştı," diyor ama o zamandan bu yana kaldırılmış olsa gerek. Pennock, "The Postmodern Sin", s. 759'dan alıntı.

23 N. Pearcey, "Anti-Darwinism Comes to the University: An Interview with Phillip Johnson", *Bible Science Newsletter* 28, 1990, Sayı 6, s. 11.

> **Bilimin gerçeklikle herhangi bir ilişkisi olduğunu sakın düşünmeyin; evrim hayali bir hikâyeden öte bir şey değildir. Bilim kabilesinin anlattıklarından biridir yalnızca. Radikal postmodern görüşe göre bilimin, ampirik olgulara dair meselelerde bile, dünyaya dair diğer görüşler üstünde bir imtiyazı yoktur; bütün kabileler, kendi hikâyelerini diğer inançlarının başlangıcı olarak ele alabilirler. Akıllı Tasarım hareketine mensup insanların, ilk varsayım olarak Tanrı'nın insanoğlunu yaratmasını ve insana dair iradesini alması bir o kadar meşrudur.**[24]

Postmodernist düşüncenin Akıllı Tasarım teorisi üstündeki tesiri daha açık bir biçimde görülemezdi. Akıllı Tasarım teorisinin, iklim değişikliği inkârcılarının daha sonra kendi mücadelelerinde kullanacakları şablonu sağlamış olduğu da şüphe götürmez: Mevcut bilime saldır, kendi uzmanlarını bul ve onları fonla, meselenin "ihtilaf"lı olduğu fikrini itele, medya ve lobicilik vasıtasıyla kendi tarafını ortaya çıkar ve kamuoyunun nasıl tepki gösterdiğini izle.[25] Sağcı siyasetçiler ve diğer bilim inkârcıları, Derrida ve Foucault okumamış olsalar da, fikrin özünü kapmışlardır: Hakikat, bilimin tekelinde değildir. Sağcıların, postmodernizmin kullandığı argümanların ve yöntemlerin bazılarını kendi muhafazakâr ideolojilerine ters düşen diğer bilimsel iddiaların hakikatine saldırmak için kullandığını düşünmek pek de saçma değildir bu sebeple.

Peki bunun bir kanıtı var mı? Bu noktada, kendi fikirlerinin sağcı amaçlarla kullanımı karşısında dehşete düşmüş postmodernistlerin yaptıkları hataları kabul ettikleri birtakım örneklere bakabiliriz.[26] Toplumsal inşacılığın kurucularından biri olan Bruno Latour, 2004'te yazdığı "Why Has Critique Run Out of Steam" [Eleştiri Neden Sıfırı Tüketti?] başlıklı yazısında, *New York Times*'da okuduğu başyazıda geçen şu ifadelerin onu ne kadar endişelendirdiğini ifade eder:

24 "The Postmodern Sin", s. 762.

25 Akıllı tasarım üzerine sürdürülen tartışmanın, iklim değişikliğine dair sürdürülen tartışmayı nasıl etkilendiğine dair bir tartışma için bkz. *Respecting Truth: Willful Ignorance in the Internet Age*, Routledge, New York, 2015, s. 56-80.

26 Bunlardan birkaçı Warner'ın 2011 tarihli yazısında alıntılanmıştı. Mooney bunları gözden kaçırmış olsa gerek.

> Pek çok biliminsanına göre, [küresel] ısınmanın en önemli sebebi, ciddi sınırlamalar gerektiren, insan kaynaklı çevre kirletici maddelerdir. Bay Luntz [Cumhuriyetçi bir stratejist], "Bilimsel tartışma bizim aleyhimize işliyor," dediğinde, bu durumu kabullenmiş görünüyordu. Fakat Luntz yine de kanıtların eksiksiz olmadığını vurguluyor. "Kamuoyu, bilimsel meselelerin bir sonuca bağlandığını düşündüğü takdirde," diyor, "küresel ısınmaya dair görüşleri de buna göre değişecektir. Bu sebeple, bilimsel açıdan bir kesinlik olmadığını asli mesele haline getirmeyi sürdürmeniz gerekmektedir."[27]

Latour'un buna verdiği tepki, silahlarının masum insanları öldürdüğünü öğrenen silah tüccarınınkinden pek de farklı değildir:

> Neden endişelendiğimi anlıyor musunuz? Olguların inşasına içsel olan o "bilimde bir kesinlik olmaması" durumunu ortaya çıkarmak için ben de geçmişte mesai harcadım. Ben de bunu "asli bir mesele" haline getirdim. Fakat asıl amacım kapanmış bir argümanın kesinliğine şüphe düşürmek değildi – yoksa öyle miydi? Buna karşın tam da bu günahı işlemekle suçlanıyorum. Fakat yine de bunu, insanları vaktinden önce kanıksanan o nesneleştirilmiş olgulardan kurtarmak kastıyla yaptığımı düşünmek istiyorum. Ahmakça bir hata mı yaptım? İşler bu kadar hızlı mı değişti?[28]

Daha da kötüsü, silah fabrikası hâlâ açıktır.

> Birçok doktora programı olguların imal edilmiş olduğunu, hakikate ulaşacak doğal, dolaysız, yansız bir yol olmadığını, her daim dilin tutsağı olduğumuzu, konuşurken hep belirli bir bakış açısından konuştuğumuzu vb. ABD'li gençler zor yoldan öğrenmeye devam etsin diye hâlâ sürdürülmektedir. Öte yandan tehlikeli aşırılıkçılar, toplumsal inşacılığın kullandığı argümanların tıpatıp aynılarını, hayatlarımızı kurtarabilecek zor kazanılmış kanıtları yerle bir etmek için kullanmaktadır. Bilim çalışmaları olarak bilinen alanın icadına iştirak etmekle hata mı ettim? Tam olarak söylediğimiz şeyleri kastetmediğimizi dile getirmek yeterli midir? Küresel ısınmanın, sev-

27 http://www.nytimes.com/2003/03/15/opinion/environmental-word-games.html.

28 Bruno Latour, "Why Has Critique Run Out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern", *Critical Inquiry* 30, kış 2004, s. 225-248, http://www.unc.edu/clct/LatourCritique.pdf.

> seniz de sevmeseniz de, bir olgu olduğunu söylemek neden dilimi yakıyor? Tartışmanın tümüyle kapandığını söylemekle niye yetinemiyorum?[29]

Bundan daha katıksız bir pişmanlık ifadesine akademide rastlamak zordur. Sağcı bilim inkârcılığı stratejisinde kendi parmak izlerini gören tek postmodernist de Latour değildir. Bir hümanist ve edebiyat eleştirmeni olan Michael Berube, 2011'de şöyle yazmıştı:

> İklim değişikliği inkârcıları ve Genç Dünya yaratılışçıları, tam da tahmin ettiğim gibi oklarını artık doğa bilimcilere çevirdi ve sadece kendisi gibi düşünen insanlara hitap ettiği düşünülen akademik solun geliştirdiği bazı argümanları kullanıyorlar. Bazı standart sol argümanlar, "uzmanlar"a, "profesyoneller"e ve bizden üstün olduklarını düşünen mağrur, kendini beğenmiş muhtelif tipe dair soldan gelen popülist kuşkuyla birleşince, sağın eline bilimsel araştırmalara meşruiyet kaybettirecek güçlü bir aygıt verilmiş oldu.[30]

Doğrusunu söylemek gerekirse, Berube o kadar büyük bir utanç içindedir ki yazısının sonuna doğru pazarlık yapmaya girişir:

> Bilim çalışmalarının kötü sonuçlar doğurabileceği, son derece cahil ve/veya gerici insanların ekmeğine yağ sürme potansiyeli olduğu konusunda haklı olduğunuzu itiraf edeceğim. Buna mukabil siz de kültür savaşları konusunda haklı olduğumu, doğa bilimlerinin sağcı teneke trampetlerin saldırılarından yara almadan kurtulamayacağı konusunda benim haklı olduğumu teslim edersiniz. Biraz daha ileri gidip mevcut bilime yöneltilen sıkı eleştirilerin (hamilelik ve çocuk doğumuna ilişkin sağlık sorunlarının savaş sonrası dönemde ilaçla çözülmeye çalışılmasının bazı kötü etkileri olduğu yönündeki eleştiriler gibi örneğin) faydalı olduğunu kabul ederseniz, ben daha da ileri gidip hümanistlerin bilime ve akla getirdiği pek çok eleştirinin basiretli ve sağlam olmadığını söyleyeceğim. Belki de yapmamız

29 "Why Has Critique Run Out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern".

30 Michael Berube, "The Science Wars Redux," *Democracy Journal*, kış, 2011, s. 64-74, http://democracyjournal.org/magazine/19/the-science-wars-redux/.

gereken şey güvenli, sürdürülebilir enerjiyi ve gezegeni yaşanabilir kılacak diğer toplumsal pratikleri nasıl hayata geçirebileceğimize kafa yormaktır.[31]

Bilim inkârcılığının eninde sonunda tam teşekküllü bir gerçeklik inkârına gideceği kesin olsa da, soldan gelen bu vicdan muhasebesi, hakikat-sonrasının bütün sorumluluğunun postmodernizmin üstüne yıkılacağından korkanlar tarafından tamamen göz ardı edildi. Postmodernizmi hakikat-sonrasına uygulasaydık karşımıza nasıl bir şey çıkardı? Herhalde şu an yaşadığımız dünyaya benzer bir şey:

> Eğer olgu diye bir şey yoksa ve her şey yalnızca yorumlardan mürekkepse; milyonlarca ABD'li düşünüp taşınmadan senin bakış açını kabullenmeye hazırsa, olguyu kurgudan ayıran kalın bir çizgi çekmeye neden çalışasın ki? Havaların bir süreliğine soğuk olmasını, iklim değişikliği diye bir şey olmadığına delil olarak gösteriyorsan ve milyonlarca insan da seninle hemfikir oluyorsa, evet iklim değişikliği şakadan başka bir şey değildir. Yemin törenine rekor katılım olduğuna dair öznel bir deneyimin varsa, rekor katılım olmuş demektir. Aksini gösteren havadan çekilmiş görüntüler, başka bir perspektifin varlığından başka bir şeyi göstermiyordur.[32]

Sean Spicer'ın "alternatif olgular" sözünün Kelyanne Conway tarafından savunulduğunu duyar gibiyiz.

Postmodernizme kaynaklık eden o ilk siyaseti (yoksul ve korumasızları, onları sömürmek isteyen otorite sahiplerinden korumak) tümden ıskalamak anlamına gelir bu. İklim değişikliğinden en çok mustarip olacaklar yoksullar ve korumasızlardır. Sokal'ın tahmini neredeyse gerçekleşmiştir. Solcular, sağcı ideolojiye karşı, olguları kullanmaksızın nasıl mücadele edecektir? Doğuracağı sonuçları önemsemeden fikirlerle oynamanın bedeli işte budur. Akademide hakikate saldırmak eğlenceli olabilir. Peki ama kullanılan

31 "The Science Wars Redux".

32 Conor Lynch, "Trump's War on Environment and Science Are Rooted in His Post-Truth Politics", http://www.salon.com/2017/04/01/trumps-war-on-environment-and-science-are-rooted-in-his-post-truth-politics-and-maybe-in-postmodern-philosophy/.

taktikler, bilim inkârcılarının, komplo teorisyenlerinin veya kendi içgüdülerinin bütün kanıtlardan daha doğru olduğunda ısrarcı olan buluttan nem kapmaya müsait siyasetçilerin eline geçtiğinde ne olacaktır?[33]

Peki hangisi? Sol, hakikate inanıyor mu inanmıyor mu? Düşmana yardım etmek ile hakikat diye bir şey olduğu fikrini savunmak arasında kalıp rahatsız edici bir duruma düşen kimileri, her iki tarafa da hak verecek belki de. Soru hâlâ muallakta: postmodernizmin sağcı bilim inkârcılığından, hakikati eğip büken tam teşekküllü bir şüphecilik biçimi olan hakikat-sonrasına geçtiğinden nasıl emin olabiliriz? Trump seçileli beri bu sorun gölgeler arasından çıkıp gelmektedir.[34] Ana akım medyada soruyu ciddi bir biçimde irdeleyen pek çok makaleye rastlanılabilir,[35] ama bazıları hâlâ Kellyanne Conway'in Derrida okuduğunu görmedikçe, bütün bunların spekülasyondan ibaret olduğu fikrine takılıp kalmıştır.[36] Kimileri ise postmodernizm ile

33 "Why Has Critique Run Out of Steam?" başlıklı yazısında Latour şöyle yazıyor: "Komplo teorisyenlerinin, bizim argümanlarımızın absürd bir deformasyonu olduğuna şüphe yoktur ancak sise bürünmüş bir sınırdan geçirilip yanlış partinin eline geçen silahlar gibi bunlar da bizim silahlarımızdır. Bütün deformasyonlara rağmen, çeliğe işlenmiş alemetifarikamızı görmek kolaydır." (s. 230)

34 Postmodernizmin bilim inkârcılığının köklerinden biri olup olmadığına dair soruyu *Respecting Truth* (s. 104-107) adlı kitabımda ve şu makalemde sormuştum: "The Attack on Truth", *Chronicle of Higher Education*, 8 Haziran 2015, http://www.chronicle.com/article/The-Attack-on-Truth/230631. Bu kitabın ikinci bölümünde tartıştığım üzere, bilim inkârcılığının hakikat-sonrasının öncülü olduğuna inanıyorum. Bu iki hat birbirine bağlandığında postmodernizmin de hakikat-sonrasının kökenlerinden biri olduğu ortaya çıkar.

35 Conoy Lynch'in daha önce alıntılanan makalesi için bkz. "Trump's War on Environment and Science Are Rooted in His Post-Truth Politics". Ayrıca bkz. Andrew Calcutt, "The Truth about Post-Truth Politics", *Newsweek*, 21 Kasım 2016, http://www.newsweek.com/truth-post-truth-politics-donald-trump-liberals-tony-blair-523198, ve Andrew Jones, "Want to Better Understand 'Post-Truth' Politics? Then Study Postmodernism", *Huffington Post*, 11 Kasım 2016, http://www.huffingtonpost.co.uk/andrew-jones/want-to-better-understand_b_13079632.html. İlginç birkaç blog yazısı için bkz. "Donald Trump and the Triumph of Right-Wing Postmodernism", Stewedrabbit, 12 Aralık 2016 http://stewedrabbit.blogspot.com/2016/12/donald-trump-and-triumph-of-right-wing.html ve Charles Kurzman, "Rightwing Postmodernists", 30 Kasım 2014, http://kurzman.unc.edu/rightwing-postmodernists/.

36 Truman Chen, "Is Postmodernism to Blame for Post-Truth?", Philosophytalk, 17 Şubat 2017, https://www.philosophytalk.org/blog/postmodernism-blame-post-truth.

hakikat-sonrasını bir neden sonuç ilişkisi olarak görmenin gülünç olduğunu, çünkü hakikat-sonrasının düşünülenden daha uzun zamandır ortalıkta olduğunu ve postmodernizmin, hakikat sonrasının nedeni olmak şöyle dursun, onu anlamak için oldukça yararlı bir dağarcık sunduğunu iddia etmektedir.[37]

Oysa, aralarında bir bağ kurmaya oldukça gönüllü olan bir filozof var. 12 Şubat 2017'de *Guardian*'a verdiği röportajda Daniel Dennett, hakikat-sonrasının tüm mesuliyetini postmodernizmin omuzlarına yükler:

> **Felsefenin bu konuları [olgu ve hakikate dair soruları] ele almakta pek başarılı olduğunu söyleyemeyiz. İnsanlar belki de felsefenin pek de masum olmadığını fark etmeye başlayacaktır artık. Görüşlerin bazen fiiliyata geçebilecek korkutucu sonuçları olabilir. Hakikat ve olgular hakkında sinik olmayı geçer akçe haline getiren entelektüel modadan onlar sorumlu. İnsanların şöyle dediğini duyacaksınız: "Yoksa siz hâlâ olgulara inanan o güruhtan mısınız?"[38]**

Bundan daha dolaysız bir kanıt var mıdır? Roger Pennock'un Akıllı Tasarım teorisinin kökeninde postmodernizmin yattığını söylemesinden daha dolaysız bir kanıt mesela? Aslına bakarsanız vardır.

Trump Lehine Trolleme

Alternatif medyanın öneminin hakkı verilmeden, hakikat-sonrasının (ya da Trump'ın) yükselişi anlaşılamaz. *Breitbar*, *Infowars* ve alternatif sağa ait bütün o medya platformları olmadan, Trump kendisine inanmaya teşne insanlara mesajını iletmekte bu kadar başarılı olamayacaktı muhtemelen. Buradaki önemli nokta –beşinci bölümde gördüğümüz üzere– haberin artık parçalı bir yapıya sahip olması-

37 "Is Postmodernism to Blame for Post-Truth?".

38 Carole Cadwalladr, "Daniel Dennett: 'I Begrudge Every Hour I Have to Spend Worrying about Politics'", *Guardian*, 12 Şubat 2017, https://www.theguardian.com/science/2017/feb/12/daniel-dennett-politics-bacteria-bach-back-dawkins-trump-interview.

dır. İnsanlar artık "hakikat"i, bir ya da birkaç kaynaktan öğrenmeye mahkûm değildir. Aslına bakılırsa, haberi yalnızca "medya"dan almak zorunda da değiller. Trump'a verilen desteğin önemli bir kısmı alternatif sağa mensup blogculardan gelmişti. En etkililerinden biri de Mike Cernovich'ti.

Trump taraftarı ve "ABD milliyetçisi" Mike Cernovich, Twitter'da 250.000 takipçiye sahip bir komplo teorisi âşığıdır.[39] Fakat öyle herhangi bir blogcu değildir. *New Yorker* ve *Washington Post*'ta 2016 Başkanlık Seçimleri'nde yarattığı önemli etkiyi irdeleyen yazılar çıkmış, CBS spikeri Scott Pelley onunla söyleşi yapmıştır. Cernovich, bazılarınca "uydurma haber" dalgasının alelade bir iştirakçisi olarak görüldüğü için önemsenmemiştir.[40] Hillary'nin ölmekte olduğunu söyleyen #HillarysHealth [Hillary'nin Sağlığı] tweet'lerinin arkasındaki kişi odur.[41] Bill ve Hillary Clinton'ın Washington'daki bir pizza restoranında, çocukları seks kölesi yapan bir çeteyi yönettiklerini ve pizzacıda bir kişinin neredeyse vurulduğunu ileri süren #pizzagate hikâyesini hatırlayın. Cernovich bu hikâyeye önayak olan isimler arasındaydı.[42] Clinton kampanyasını, şeytani bir seks kültüne katılmakla da suçladı.[43] *New Yorker*'a verdiği söyleşide, tanıdık tecavüzü diye bir şeyin aslında olmadığı ve başından geçen ilk evliliğinin

39 Her ne kadar kendini "alternatif sağ" mensubu olarak tanımlamasa da, bir gazeteci Cernovich'in alternatif sağ hareketinden bahsederken "biz" dediğini kaydetmiştir. Andrew Marantz, "Trolls for Trump: Meet Mike Cernovich, the Meme Mastermind of the Alt-Right", *New Yorker*, 31 Ekim 2016, http://www.newyorker.com/magazine/2016/10/31/trolls-for-trump.

40 Maxwell Tani, "Some of Trump's Top Supporters Are Praising a Conspiracy Theorist Who Fueled 'Pizzagate' for His Reporting", *Business Insider*, 4 Nisan 2017, http://www.businessinsider.com/mike-cernovich-kellyanne-conway-donald-trump-jr-2017-4.

41 Gideon Resnick, "Trump's Son Says Mike 'Pizzagate' Cernovich Deserves a Pulitzer", *The Daily Beast*, 4 Nisan 2017, http://www.thedailybeast.com/articles/2017/04/04/trump-s-son-says-mike-pizzagate-cernovich-deserves-a-pulitzer.html.

42 https://www.youtube.com/watch?v=4ZmljpEf4q4.

43 Abby Ohlheiser ve Ben Terris, "How Mike Cernovich's Influence Moved from the Internet Fringes to the White House", *Washington Post*, 7 Nisan 2017, https://www.washingtonpost.com/news/the-intersect/wp/2017/04/07/how-mike-cernovichs-influence-moved-from-the-internet-fringes-to-the-white-house/?utm_term=.1f0eca43415c.

"feministlerin beyin yıkaması" yüzünden bittiği gibi, başka tartışmalı fikirlerinden de söz etti.[44]

Trump yönetiminin de ilgisini çekmekte gecikmedi. Nisan 2017'de Mike Cernovich, Trump'ın kampanya yetkilileri hakkında istihbarat raporları olduğunu iddia eden Susan Rice'ın haberini patlattığı için, "Pulitzer Ödülü kazanması gerektiğini" söyleyen bir tweet'le Donald Trump Jr. tarafından tebrik edildi. Kellyane Conway, Cernovich'in Scott Pelley'le söyleşi yapacağını öğrenince Twitter'daki takipçilerinden, söyleşiyi izlemelerini ya da okumalarını isteyip onları Cernovich'in sitesine yönlendirdi. Cernovich'i eleştirenlerden biri şöyle demişti: "Conway ve Donald Trump Jr.'ın, Cernovich'i parlatma çabaları, Trump yönetimi hakkında ve dikkati onlara zarar verecek şeylerden başka yöne çektiği takdirde Trump yönetiminin komplo teorisyenlerine nasıl da sarılacaklarına dair çok şey söylüyor."[45]

Cernovich'in büyük bir etkisi olduğu kesindir. Peki ya postmodernizm bunun neresindedir? *New Yorker*'daki makalede şu ufak bilgiyle karşılaşıyorsunuz:

> **Diyelim ki Walter Cronkite *her şeye* dair yalan söylemiş olsun. Twitter yokken bunu nasıl öğrenecektiniz? Bakın ben üniversitedeyken postmodernist teori okudum. Eğer her şey bir anlatıysa, hâkim anlatılara karşı alternatif anlatılara ihtiyacımız var demektir. Pek de Lacan okuyan bir adama benzemiyorum değil mi?**[46]

Cernovich, teknoloji karşıtı gibi görünebilir ama aslında oldukça iyi tahsil görmüş biridir. Pepperdine Üniversitesi'nden hukuk diploması vardır ve görünen o ki derslerine kulak kesilmiştir. Ve benzer bir tespitte bulunur: Eğer hakikat diye bir şey yoksa ve her şey pers-

44 Cernovich'in tanıdık tecavüzü hakkındaki görüşleri için bkz. Tani, "Some of Trump's Supporters". "Feministlerin beyin yıkaması" hakkındaki görüşleri içinse bkz. Marantz, "Trolls for Trump". Ayrıca Marantz'ın makalesinde şu ifadeler yer alır: "[Cernovich] 2003 yılında, tanıdığı bir kadına tecavüz etmekle suçlanmıştı; sonrasında suçlamalar düşürüldü ancak bir yargıç, onun kabahatler kanunu uyarınca kamu hizmeti yapmasına karar verdi." (s. 4)

45 Tani, "Some of Trump's Supporters" başlıklı makalede alıntılanan Cernovich eleştirmeni Vic Berger.

46 "Trolls for Trump".

pektiften ibaretse, herhangi bir şeyi bilmemizin koşulu nedir? Ana akım haberlerden şüphe etmemizin ya da bir komplo teorisini sahiplenmemizin önündeki engel nedir? Eğer haber dediğimiz, siyasal bir ifadeden başka bir şey değilse, neden biz de haber uydurmayalım ki? Kimin olguları hâkim olmalıdır? Doğru olan kimin perspektifidir?

Dolayısıyla, postmodernizm hakikat-sonrasının atasıdır.

7

HAKİKAT-SONRASIYLA MÜCADELE

"Öyle bir çukura düştük ki, zeki insanların ilk vazifesi malumu ilam etmektir artık."

—George Orwell

Time dergisinin 3 Nisan 2017 tarihli sayısı, "Hakikat Öldü mü?" başlıklı bir kapakla yayımlandı. Bu kapak, 1960'ların çalkantılı günlerinde soruyu bu kez Tanrı hakkında soran benzer bir kapağı andıran vurucu bir sanat yapıtıydı. Nisan 1966'da, Başkan Kennedy suikasta uğramış, ABD Vietnam Savaşı'ına iyiden iyiye saplanmıştı ve içerideki suç oranı yükselirken ABD'liler de devlet kurumlarına olan inançlarını kaybetmeye başlayacakları bir çağın eşiğindeydiler. Paldır küldür ilerlediğimiz bir yolda yapılan ulusal çapta bir durum muhakemesiydi. *Time*'ın şimdiki durum muhakemesi çağrısı ise bizzat Trump'ın başkanlığını konu ediniyordu.

Açılış makalesinde editör Nancy Gibbs, "hakikatle bir oyuncakmış gibi oynayan bu başkan karşısında", hakikate olan sadakati-

mize dair bazı mühim sorular ortaya koyar. Bunlar güçlü sözler olsa da hemen arkasından daha da sarsıcı bazı gözlemlerde bulunur.

> **Utanmazlık Trump'ın yalnızca gücü değil, aynı zamanda stratejisi... Mesele ister yemin törenindeki kalabalık, ister seçim hilekârlığı, ister NATO fonları isterse de telefonlarının dinlendiğine dair iddia olsun, Trump yanlışlığı kanıtlanabilecek pekçok şey söylemektedir. Trump'ı seri yalancılıkla itham etmek, daha rahatsız edici bir sorunu ıskalama riskini taşır: Aslında inandığı şey nedir? Söylediklerine inanıyorsa, yalan söylemek sayılır mı bu?.. Yalan, palavra ve hezeyan arasındaki çizgi nerededir? Ya da Kelyanne Conway'in unutulmaz bir biçimde dile getirdiği gibi, olgular ile alternatif olgular arasındaki izleyicilerin ulaşmasını istediği sonuçlar ile eldeki kanıtların icap ettirdiği sonuçlar arasındaki çizgi nedir?**[1]

Trump'ın kampanyası boyunca ortaya koyduğu önermelerin yüzde 70'nin PolitiFact tarafından yanlış olarak değerlendirildiğini, kampanya süresince seçmenlerin üçte ikisinin Trump'ın güvenilir olmadığını söylediğini, *ama Trump'ın yine de kazandığını* düşününce, insan ister istemez hakikat üzerindeki tehdidin bir adamın yaptıklarının çok ötesinde olduğunu düşünüyor.[2] Durum buysa, *Time*'ın kapağındaki soru bir mübalağa değil, korkutucu biçimde geçerli bir sorudur: Hakikat *sahiden* ölmüş müdür?

Bu kitap boyunca, bir soruna neyin yol açtığını kavramaksızın o sorun hakkında hiçbir şey yapılamayacağı varsayımıyla, hakikat-sonrasının kökenlerini keşfe çıktık. Şimdi ise nihai soruyu sormanın vakti geldi: Hakikat-sonrası hakkında elimizden bir şey gelir mi? 2008 yılında Farhad Manjoo (2006'da yazdığı) *True Enough: Learning to Live in a Post-Fact Society* [Yeterince Doğru: Olgu-Sonrası Toplumunda Yaşamayı Öğrenmek] isimli bir kitap yayımladı.[3] Ulusal siyaset seviyesinde bizi nelerin beklediğini, genel eğilimin bu kadar başındayken öyle ya da böyle görebilmek oldukça şaşırtı-

1 Nancy Gibbs, "When a President Can't Be Taken at His Word", *Time*, 3 Nisan 2017, http://time.com/4710615/donald-trump-truth-falsehoods/.

2 Agy.

3 Farhad Manjoo, *True Enough: Learning to Live in a Post-Fact Society*, Wiley, Hoboken, NJ, 2008.

cıdır.[1] Manjoo'nun kitabı yazıldığında akıllı telefonlar icat edilmemişti henüz. Barack Obama'nın adı ulusal radar sisteminde tek bir sinyal vermiyordu. Aslına bakılırsa Manjoo'nun incelediği en çarpıcı örneklerden biri, 2004'te George W. Bush'a karşı aday olduğunda John Kerry'e karşı tezgâhlanmış "Hakikat İçin Hücumbotu Gazileri" kampanyasıdır. Kitapta, bilişsel önyargıların manipülasyonuna ve medya için "karşıt anlatı"ların ulusal çapta sunulmasına dair örneklere dikkat çekilir. Geriye bakarak 2016'da bir araya gelmiş noktaları görmek kolaydır ama Manjoo, medyanın parçalanması, yanlı bilgiler, nesnelliğin gerileyişi ve yalnızca hakikati bilmenin değil hakikat mefhumunun kendisinin de tehdit altında olduğu gibi düşünceleri öngörebilmiştir.

Peki bununla mücadele etmek için bize önerdiği şey nedir? Maalesef çok da bir şey yoktur önerdiği. Kitabın sonlarındaki "Güvenden Azade Bir Dünyada Yaşamak" başlıklı bölüme karşın, Manjoo bize neye inanacağımızı "akıllıca seçmemiz" gerektiğini söylemek dışında pek fazla pratik tavsiyede bulunmaz. Zamanının bu kadar ötesini görmüş birinden, gelecek olana karşı mücadele etmemize yarayacak araçları da sağlamasını beklemek haksızlık olabilir (belki onu dinleseydik, bunlar yaşanmayacaktı). Ben burada işleri bir adım ileri götürmeye çalışacağım. Bizi neyin beklediğini görmemize gerek yoktur; bizzat onun içinde yaşıyoruz. Hakikat-sonrasının neden vuku bulduğunu belki biraz daha iyi anlamış olabiliriz, ama bu bilginin hakikat-sonrasıyla mücadele ederken bize nasıl bir yardımı dokunacaktır? Manjoo'nun alt başlığında sorduğu üzere: Olgu-sonrası bir toplumda yaşamayı öğrenebilir miyiz?

Ben kendi adıma öğrenmek istemiyorum. Benim meselem, ol-

1 Ralph Keyes 2004 yılında *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*, (St. Martin's, New York, 2004) adlı kitabını yayımladı. Kitap yalancılık ve sahtekârlığı toplumsal bir sorun olarak ele alıyordu. 2015 yılında *Respecting Truth: Willful Ignorance in the Internet Age* (Routledge, New York, 2015) adlı kitabımı yayımladım. Kitapta, "bilim savaşları"nda gitgide yanlı bir biçimde kullanılmaya başlanan, henüz "hakikat-sonrası" ismini almamış bazı taktikleri kınamıştım. Bununla beraber ikimiz de, Manjoo'nun öngördüğü gibi bunun ulusal siyasete sirayet edebileceğini öngörememiştik.

guların değerinin bulunmadığı bir dünyada yaşamaya uyum sağlamayı öğrenmek değil, hakikat mefhumu için ayağa kalkıp nasıl mücadele edeceğimi öğrenmektir. Mutabık kalacağımız ilk pratik tavsiyeler şunlardır: John Kerry bunları, "Hakikat İçin Hücumbotu Gazileri" kampanyasında, sağcı bir grup savaş gazisi Kerry'nin görkemli savaş sicilini ayağa düşürecek hikâyeler ortaya attığında, acımasız bir biçimde öğrendi. Hücumbotu Gazileri'nden yalnızca biri, George Elliot, Kerry ile birlikte Vietnam'da askerlik yapmıştı aslında ve Kerry'nin savaş sırasında ödleklik yaptığı yönündeki iddiasını ilk Hücüm Botu reklamları televizyonda dönmeye başladıktan kısa bir süre sonra, kamuoyu önünde geri çekti. Ancak çok geçti artık. Texas'lı milyonerlerden ve davaya sempati duyanlardan para akıyordu. Elliot'un hikâyesini geri çekişi göz ardı edilmişti çünkü, Elliot'un sözünü geri aldığı haberini patlatan *Boston Globe* muhabiri, Kerry-Edwards kampanyasının kitabına önsöz yazan komisyonda yer almıştı. Basbayağı yalandı bu ama pek bir şey fark etmedi. Kabileler taraflarını seçmişti. Daha sonra Kerry, Hücumbotu Gazileri tam iki hafta boyunca ulusal televizyon kanallarının yollarını aşındırırken suçlamalara karşılık vererek onları "şereflendirmemeyi" seçerek ölümcül bir hata yaptı. Seçimi Ohio'da birkaç bin oyla kaybetti. Kerry, hakikat-sonrası döneme girmekte olduğumuzun farkında değildi.[2]

Buradan çıkarılacak ders, yalanlara karşı her zaman savaşılması gerektiğidir. Hiçbir iddianın "inanılmayacak kadar rezil" olduğunu varsaymamalıyız. Bir yalan, söyleyen kişi birilerinin ona inanma ihtimali olduğunu düşündüğü için söylenir. Yalanı duyanın ona inanmayacak kadar aklıselim sahibi olmasını umabiliriz, fakat yanlı manipülasyonların ve dağılmış enformasyon kaynaklarının çağında, güdülenmiş akıl yürütmemizin üstünde bu kadar oynanmışken, böyle bir varsayımda bulunmaya artık hakkımız yoktur. Bir yalana karşı çıkmanın yolu, geri dönüşü olmayacak bir şekilde karanlık amellerine gömülmüş olması muhtemel olan yalancıyı ikna etmek değildir. Her yalanın bir alıcısı olsa da, diğerlerine faydalı olmak için hâlâ

2 *True Enough*, s. 56-58.

zaman olabilir. Yalancıları karşımıza almazsak, cehaletten "gönüllü cehalete" henüz geçmemiş olanlar daha da ileri gidip olguların ve aklın sesinin dinlenmediği, tam teşekküllü bir inkârcılığa kapılmayacak mıdır? Kendi tarafımızdan bir "karşı anlatı" çıkarmadığımız sürece kimsenin, yalancının söylediklerinden şüphelenmek için iyi bir gerekçesi olacak mıdır? Hiç olmazsa bir yalana *tanıklık etmek* ve onun yalan olduğunu dile getirmek bile önemlidir. Hakikat-sonrası çağında, olgusal bir meseleyi karartmaya yönelen her çabaya meydan okumalıyız. Asılsız iddialara, yayılmalarına müsaade etmeden karşı çıkmalıyız.

Diğer taraftakilerin sesi daha çok çıksa da, elimizde olguların olması güçlü bir şeydir. Yanlı laflar ve yaygaracı "şüphecilik" çağında, hakikate dair olguların ancak belirli bir süre inkâr edilebileceği anlamına gelir bu. 2015 yılında 14 eyalette kızamık salgını patlak verince, medya da aşılar ve otizmle ilgili "her iki tarafın hikâyesi"ni yayınlamayı bırakmıştır. Bir anda Wakefield'ın düzenbazlığına dair gerçekler ilgi çekmeye başlamıştır. Bir tarafta uzmanların, bir tarafta şüphecilerin olduğu bölünmüş ekranlı televizyon tartışmaları bir gecede son bulmuştur. İnsanlar zarar görmeye başlayınca, yanlış eşdeğerliğin çok da iyi bir fikir olmadığı çıkmıştır ortaya.

İklim değişikliği gibi, diğer konularda da benzer şeyler yaşanabilir mi? Belirli bir ölçüde yaşanmaya başladı bile. BBC Temmuz 2014 itibarıyla, iklim değişikliği inkârcılarına eşit süre verilmesini durdurmaya karar verdi.[3] *Huffington Post* bu kararı Nisan 2012'de almıştı. Kurucusu Arianna Huffington şöyle söylüyor:

> **Bütün içeriklerimizde, özellikle de ihtilaflı meselelerde, bütün tarafların en güçlü argümanlarını, nüanslı ve sarih bir biçimde yansıtarak göz önünde bulundurmaya çalışıyoruz. Bizim gayemiz, ne hakkında haber yaptıklarımızı memnun etmek ne de dengeli bir görünüm veren içerikler yaratmaktır, bizim gayemiz hakikatin peşinden gitmektir... İhtilaflı bir konudaki kanıtlar önemli ölçüde bir**

3 Lindsay Abrams, "BBC Staff Ordered to Stop Giving Equal Airtime to Climate Deniers", *Salon*, 6 Temmuz 2014, http://www.salon.com/2014/07/06/bbc_staff_ordered_to_stop_giving_equal_air_time_to_climate_deniers/.

> **taraftan yana ağır basıyorsa, bunu haberlerimizde bu şekilde dile getiririz. Bütün tarafların hakkaniyetli bir biçimde dikkate alındığı ve temsil edildiği konusunda okuyucularımıza güven vermeye çaba sarf ediyoruz.[4]**

Peki bunun bize ne faydası olacaktır? Eğer gerçekten hakikat-sonrası çağında yaşıyorsak, medyanın yaptığı herhangi bir ilke değişikliğinin bir önem arz edip etmeyeceği belli değildir. İklim değişikliği gibi bir şeye dair kanılarımız halihazırdaki bilişsel önyargılarımız ve siyasi ideolojimiz tarafından belirlenmişse, bu dünya görüşünden kendimizi azade kılmak nasıl mümkün olacaktır? Bir kere, kanalı değiştirmemizin önündeki engel nedir? Hakikati duysak bile, onu reddetmeyecek miyiz?

Doğrusunu söylemek gerekirse hayır, her zaman değil. Güdülenmiş akıl yürütme, doğrulama sapması ve bu kitapta bahsettiğimiz diğer tesirler güçlü olsa da, gözlemlerimize bakılırsa doğru olguların tekrar edilmesinin da eninde sonunda bir tesiri olduğunu akılda tutmak gerekir. 3. bölümde kısaca tartıştığımız, David Redlawsk ve meslektaşlarının araştırmasını hatırlayalım.[5] Makalelerinin başlığında şu yerinde soruyu soruyorlardı, "Güdülenmiş akıl yürütücülerin anladığı bir şey var mıdır?" Nyhan, Reifler ve diğerlerinin yapmış olduğu, yanlı görüşlerin pençesindeki kişilerin, kendi inançlarıyla uyum içinde olmayan kanıtları reddetme yönünde güçlü bir biçimde güdülenmiş olduklarını, hatta bazen böyle bir durumun "geri tepme etkisi"ne sebebiyet verdiğini gösteren çalışmaların doğruluğunu kabul ediyorlar. Peki ama yine de bunun bir sınırı var mıdır? Makalelerinde Redlawsk ve meslektaşları şu gözlemde bulunmaktadır:

> **Seçmenlerin bunu ebediyen yapması olası değildir. Böyle yapmak, güdülenmiş akıl yürütmenin, tersini gösteren kapsamlı bilgi karşısında bile süreceğini iddia etmektir. Biz bu çalışmada, güdülenmiş**

4 Justin Ellis, "Why the Huffington Post Doesn't Equivocate on Issues like Global Warming", *NiemanLab*, 16 Nisan 2012, http://www.niemanlab.org/2012/04/why-the-huffington-post-doesnt-equivocate-on-issues-like-global-warming/.

5 David Redlawsk vd., "The Affective Tipping Point: Do Motivated Reasoners Ever 'Get It'?", http://rci.rutgers.edu/~redlawsk/papers/A%20Tipping%20Point%20Final% 20Version.pdf.

akıl yürütme süreçlerinin, deneklerin beklentileriyle uyuşmayan bilgilerle sürekli karşılaşmaları halinde aşılıp aşılamayacağını irdeledik. Eğer aşılabilirse seçmenlerin, kendi değerlendirmelerini daha isabetli bir biçimde yeniden değerlendirmeye başlayacakları bir taşma noktasına erişmeleri beklenir.[6]

Bulgular da tam olarak bu yöndedir. Redlawsk ve meslektaşları, "duygulanımsal taşma noktasının aslında var olduğu"na yönelik deneysel kanıtlar keşfetmişlerdir. Bu da "seçmenlerin, başta güdülenmiş akıl yürütme uyarınca davransalar da neticede, aksi yöndeki bilgilere karşı bağışık olmadıklarını" ortaya koymaktadır.[7] James Kuklinski ve meslektaşları ise başka bir çalışmada, yanlış bilgilendirilmiş kanaatler oldukça inatçı olsalar da, olgusal olarak doğru bilgilerle tekrar tekrar "şaşırtıldıkları takdirde" taraf tutanların fikirlerini değiştirmenin mümkün olduğunu göstermiştir.[8] İnsanları onlarla uyuşmayan fikirlerle ikna etmek çok kolay olmasa da imkânsız değildir.

Bu bir anlam ifade ediyor değil mi? Kendilerini bitirene kadar gerçekliği inkâr ederek "Darwin Ödülü" kazananları hepimiz duymuşuzdur. Evrim bizim sonsuza kadar hakikate direnmemize müsaade etmez. Nihayet bizim için bir fark yarattığında, bilişsel uyumsuzluğumuzu, olguları değil de ideolojik inançlarımızı redderek bir çözüme ulaştırmaya muktedir oluruz. Bunun yalnız laboratuvarda değil, gerçek dünyada da vuku bulabileceğine yönelik yeterli kanıt da bulunmaktadır.

Florida'daki Coral Gables şehrinin rakımı üç metredir. Biliminsanları şehrin 20-30 yıl içinde su altında kalacağını öngörmektedir. Bir Cumhuriyetçi olan yeni Belediye Başkanı James Cason, seçilmesinin hemen ardından, iklim değişikliği ve Güney Florida üzerindeki etkileri üzerine verilen bir derse katılır ve afallar. "Yani orada burada birkaç yazı okumuştum ama şu an başkanlığını yaptığım şehir üs-

6 "The Affective Tipping Point".

7 Agy.

8 James Kuklinski vd., "Misinformation and the Currency of Democratic Citizenship", *Journal of Politics* 62, Ağustos 2000, Sayı 3, s. 790-816, https://www.unc.edu/~fbaum/teaching/articles/JOP-2000-Kuklinski.pdf.

tünde iklim değişikliğinin ne gibi etkiler bırakabileceğinin farkında değildim."[9] O zamandan beri Cason insanları elinden geldiğince uyarmaya çalışsa da şansı pek yaver gitmez:

> Kimileri, "Ben inanmıyorum," dedi. Kimileri, "Ne yapabileceğimi söylersen, ilgilenirim," dedi. Diğerleri, "Derdine düşeceğim başka şeyler var. Bu işte yokum," dedi. Başkaları ise, "Bunu çözmeyi torunlarıma bırakacağım," dedi.[10]

Cason, olayın yasal yükümlülükler boyutuna odaklanmaya başlar. Cumhuriyetçi arkadaşlarının çok geç olmadan iklim değişikliğini ulusal düzeyde ciddi bir şekilde tartışmaya açmasını umarak farkındalık yaratmaya çalışıyor hâlâ. 2016'da gerçekleşen Cumhuriyetçi mitingin öncesinde, Cumhuriyctçi mcvkidaşı Miami Belediye Başkanı Tomas Regaldo ile birlikte, *Miami Herald*'da bir yazı yayımlar. Şöyle yazarlar:

> Sadık Cumhuriyetçiler olarak, partimizin hükümet müdahalelerine ve yürütülen mantıksız düzenlemelere dair duyduğu kuşkuyu paylaşıyoruz. Fakat bizim gibi Güney Florida'daki pek çok yetkili için, iklim değişikliği tarafgir olunacak bir tartışma konusu değil. İcabına acilen bakmamız gereken ufuktaki bir kriz.[11]

*Schadenfreude** kelimesi olmasaydı, tam bu noktada ilericilerin onu icat etmesi gerekebilirdi... Gelgelelim hepimiz aynı gemideyiz –ya da yakın zamanda aynı gemide olacağız– ve "ben demiştim" demenin keyfini sürmek gibi bir lüksümüz yok. Siz olguları reddetseniz de, onların ortaya çıkmak gibi bir huyları vardır. Sular beş milyon dolarlık evlerinin önüne dayandığında ya da işleri bundan etkilenmeye başladığında, insanlar sizi dinleyeceklerdir. Peki bu zaman zarfında beklememiz gerektiği anlamına mı gelir bu? Ha-

9 Christopher Joyce, "Rising Sea Levels Made This Republican Mayor a Climate Change Believer", *NPR.org*, 17 Mayıs 2016, http://www.npr.org/2016/05/17/477014145/rising-seas-made-this-republican-mayor-a-climate-change-believer.

10 Agy.

11 Erika Bolstad, "Florida Republicans Demand Climate Change Solutions", *Scientific American*, 15 Mart 2016, https://www.scientificamerican.com/article/florida-republicans-demand-climate-change-solutions/.

* (Alm.) Başkalarının acılarından keyif duymak. (Ç.N.)

yır. Eleştirel düşünceyi ve araştırmacı gazeteciliği destekleyebilir, yalancıların foyasını ortaya çıkarabiliriz. Sular yükselmeden önce, insanları olgularla "şaşkına çevirmenin" bir yolunu bulmamız gerekiyor.

Ancak bu strateji dikkatli bir biçimde uygulanmalı. Psikolojik çalışmalar da, güvensiz ve tehdit altında hissettikleri zaman insanların kulaklarının daha kapalı olduğunu göstermiştir. Brendan Nyhan ve Jason Reifler'ın yaptıkları yakın tarihli bir çalışmada deneklere önce kendilerini doğrulama egzersizi verilip sonrasında yeni bir bilgiye maruz bırakılmışlardır. Hipoteze göre, kendilerini daha iyi hisseden insanların, yanlış algılarını düzelten bilgiyi kabul etmeye daha açık olabilecekleriydi. Araştırmacılar zayıf ama tutarlı olmayan bir korelasyon tespit ederler; bazılarında işe yararken diğerlerinde yaramamıştır. Aynı çalışmada elde edilen başka bir bulgu ise daha güçlüdür: Grafik şekilde verilen bilgi, anlatı şeklinde verilenlerden daha ikna edicidir.[12] Peki bundan nasıl bir sonuç çıkarmalıyız? İkna etmeye çalıştığınız yanlış bilgilendirilmiş bir insana bağırmanın işe yaramayacağı, en iyisinin ona sessizce bir grafik vermek olduğu sonucuna mı?

Olgusal soruları siyasetten arındırmaya çalışmak güçtür, özellikle de "öteki taraf"ın saçma ya da inatçı davrandığını düşündüğümüzde. Aynı eğilimlerin bizde de mevcut olduğunun farkına varmanın faydası olabilir. Bu noktada çıkarılacak bir ders vardır, o da hakikat-sonrasıyla mücadele etmenin en önemli yollarından birinin içimizdeki hakikat-sonrasıyla mücadele etmek olduğudur. İster liberal ister muhafazakâr olalım, bizi hakikat-sonrasına taşıyacak türden bilişsel önyargılara hepimiz teşneyiz. Hakikat-sonrasının yalnızca diğer taraftan kaynaklandığı ya da neticelerinin başkalarının sorunu olduğu düşünülmemelidir. Başkasının görmek istemediği bir hakikati tespit etmek kolaydır. Peki kaçımız bunu kendi inançlarımız üzerinde uygulamaya hazırız? İçimizde bir parçamız bize yeterli ol-

12 Brendan Nyhan ve Jason Reifler, "The Roles of Information Deficits and Identity Threat in the Prevalence of Misperceptions", 24 Şubat 2017, https://www.dartmouth.edu/~nyhan/opening-political-mind.pdf.

guya sahip olmadığımızı fısıldasa da, *inanmak istediğimiz* bir şeyden şüphe duymaya hazır mıyız?

Eleştirel düşüncenin önündeki engellerden biri de doğrulama sapmasına bulaşmaktır. Eğer bilginizi tek bir kaynaktan alıyorsanız (yani, belirli bir kanaldan duyduklarınıza duygusal tepki verirken buluyorsanız kendinizi) haber kaynaklarınızı çeşitlendirmenin zamanı gelmiş demektir. "2, 4, 6" deneyindeki insanların, "bildiklerini" düşündükleri şeyi çürütmek için hiç çaba göstermediklerini hatırlayın. Bunu yapmamalıyız. Uydurma haberlere kulak vermeye başlamamız gerektiği anlamına da gelmez bu. Fox ile CNN arasında bir tür yanlış eşdeğerlik tesis etmemiz gerektiği anlamına da gelmediği gibi. Haber kaynaklarını düzgün bir şekilde süzgeçten geçirmeyi ve duyduğumuz bir şeyin uydurma olduğunu "nasıl" bilebileceğimiz sorusunu kendimize sormayı öğrenmemiz gerektiği anlamına gelir. Sırf bizi çileden çıkardığı için mi biliriz uydurma olduğunu, yoksa Bay Medley'in beşinci sınıf öğrencileri gibi elimizde bir yönerge var mıdır? Özellikle de inanmak istediğimiz şeyleri duyuyorsak, daha da şüpheci olmayı öğrenmemiz gerekmektedir. Aslına bakılırsa bize bu dersi öğreten bilimdir.

Liberal bilim ya da muhafazakâr bilim diye bir şey yoktur. Ampirik bir soru sorduğumuzda, öncelikle dikkate alacağımız şey kanıttır. Senatör Daniel Patrick Moynihan'ın (başka bir konu hakkında) uzun zaman önce söylediği gibi: "Kendi kanaatlerine sahip olma hakkına sahipsin, kendi olgularına değil." Bilimin gücü, kişinin inançlarını ampirik kanıtlar karşısında daimi bir sınamaya tabi tutma ve olguları öğrendiğinde o inançları değiştirme tavrını benimsemesidir. Bu tavrı kısmen de olsa diğer olgusal meseleleri değerlendirirken benimsemeyi taahhüt edebilir miyiz? Eğer edemezsek hakikat-sonrasından daha büyük bir tehlike var demektir.

Hakikat-Öncesi Döneme mi Giriyoruz?

Ruth Marcus, bir süre önce *Washington Post*'ta yayımlanan bir yazısında, Trump'ın *Time* dergisine verdiği söyleşiden epey rahatsız

duyduğunu belirtiyordu.[13] Trump o söyleşide, verilen bilgileri teyit etmeye çalışanları deliye döndürecek her türlü şeyi söylüyordu.[14] Önce *Washington Post*'tan "Pinokyo" damgası yedi, ardından da verdiği yanlış bilgiler (yalanlar) için *New York Times* ve diğer haber kaynaklarından azar işitti.[15] Marcus'un endişelendiği şey ise, Trump'ın yalancılığının ötesine geçiyordu.

Trump o söyleşide, "İçgüdülerimle hareket eden bir insanım ve içgüdülerim doğru çıkar," diyordu. Bunu derken, söylediği bazı şeyler kanıt yoluyla doğrulanamasalar bile, söylediği şeylerin yine de doğru olduğunu kastediyor gibiydi. Yani kanıtın mevcut olduğunu ve onu tek görenin de kendisi olduğunu kastetmiyordu. Daha ziyade, bir şeye inanıyor olmasının o şeyi doğru *yaptığına* inanmak için yeterli olduğunu düşünüyor gibiydi. Doğru bir tahminde bulunmaya dair bir tutkudan çok, gerçekliğin kendisini değiştirme gücü varmışçasına konuşuyordu Trump. Marcus şöyle diyor: "Eğer bir önerme doğru değilse, canınızı sıkmayın. Başkan Trump onu doğru yapmanın bir yolunu bulacaktır ya da en azından bulduğunu iddia edecektir."[16]

Örneğin 11 Şubat 2017'de bir mitingde "geçen gece İsveç'te olanlar" gibi tuhaf bir göndermede bulunmuştu. İsveç halkının kafası karıştı. Bildikleri kadarıyla önceki gece hiçbir şey olmamıştı.

13 Ruth Marcus, "Forget the Post-Truth Presidency: Welcome to the Pre-Truth Presidency", *Washington Post*, 23 Mart 2017, https://www.washingtonpost.com/opinions/welcome-to-the-pre-truth-presidency/2017/03/23/b35856ca-1007-11e7-9b0d-d27c98455440_story.html?utm_term=.86208421e389.

14 http://time.com/4710456/donald-trump-time-interview-truth-falsehood/.

15 Glenn Kessler ve Michelle Ye Hee Lee, "President Trump's Cascade of False Claims in Time's Interview on His Falsehoods", *Washington Post*, 23 Mart 2017, https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/wp/2017/03/23/president-trumps-cascade-of-false-claims-in-times-interview-on-his-falsehoods/?utm_term=.1df47d64641a; Michael Shear, "What Trump's Time Interview Shows about His Thinking", *New York Times*, 23 Mart 2017, https://www.nytimes.com/2017/03/23/us/politics/what-trumps-time-interview-shows-about-his-thinking.html?_r=0; Lauren Carroll ve Louis Jacobson, "Fact-Checking Trump's TIME Interview on Truths and Falsehoods", PolitiFact, 23 Mart 2017, http://www.politifact.com/truth-o-meter/article/2017/mar/23/fact-checking-trumps-time-interview-truths-and-fal/.

16 "Forget the Post-Truth Presidency".

Sonra ortaya çıktı ki Trump, İsveç'teki göçmenler hakkında Fox News'ta gördüğü bir habere gönderme yapıyordu ve hiçbir şey olduğu yoktu. İki gün sonra –belki de Trump'ın meseleyi büyütmesinden ötürü– Stockholm'ün göçmen mahallesinde bir isyan patlak verdi. *Time*'daki söyleşisinde, haklı çıktığı için kendine pay çıkarıyordu:

> **İsveç. İddiayı ortaya koydum, herkes çılgına döndü. Ertesi gün devasa bir isyan patladı, ölüler ve sorunlar... Ertesi gün İsveç'te korkunç, çok korkunç bir isyan patladı ve neler yaşandığını gördünüz.**[17]

Trump'ın haklı çıktığı anlamına mı gelir bu? Elbette hayır. İsyan "geçen gece" olmamıştı, "devasa" değildi ve hiç ölüm yoktu. Ama Trump aklınca, haklı çıkmıştı işte.

Başka bir örneği ele alalım: 4 Mart 2017 sabahının erken saatlerinde Trump, Obama'nın kendisini başkanlık kampanyası boyunca Trump Tower'da "dinlettiği"ne yönelik bir tweet attı. (Trump muhtemelen yine Fox'taki bir habere tepki veriyor ve hiçbir kanıt sunmuyordu.) FBI, NSA, FISA ve diğer güvenilir kaynakların yürüttüğü tahkikatlar, böyle bir şeyin olduğuna dair hiçbir bir kanıt olmadığını ortaya koydu. 24 Mart'ta bu kez Temsilci Devin Nunes (İç İstihbarat Komitesi'nin Cumhuriyetçi başkanı), Trump'ın gizlice izlendiğine dair özel kaynaklarından öğrendiği kaygı verici istihbarat bilgilerini başkana ilettiğini, verdiği basın konferansında duyurdu. Sonradan ortaya çıktı ki, bu "olguları" bir gece önce Nunes'e verenler Trump'ın iki yaveriydi. Kongre ve medya olayın üstüne gidince, Trump'ın yaverlerinin, Rus yetkililere dair yapılan rutin bir istihbarat toplama faaliyeti sırasında tesadüfen radara takıldığı ortaya çıktı. (Trump'ın yaverlerinin Rus yetkililerle ne konuştuğu hâlâ muğlaklığını koruyor.) Trump ise bunu önceki iddiasının kanıtı olarak ele aldı. "Haklıymışım yani," dedi ve yine kendini "doğrulanmış" hissetti. Başkan Obama'yı bir kenara bırakalım, bunu önceden bilmesinin (ki yaverlerinin de yer aldığı telefon konuşmalarının böylesine tesadüfi bir şekilde kayıt altına alınmasının, "dinleme" sayı-

17 http://time.com/4710456/donald-trump-time-interview-truth-falsehood/.

lıp sayılmayacağı sorusunun da ucu açıktır) hiçbir yolu olmasa da, Trump yine kendine pay çıkardı.

Peki burada ne oluyor?

Marcus'a göre, "Trump gerçekliği kabul etmeyi reddetmekle kalmıyor, onu dilediğinizce eğip büküyor." Trump'ın *Time*'daki söyleşisine dair *Guardian*'daki bir analiz daha da kapsamlı bir sonuç çıkarıyor:

> Trump dilinde, hakikat olgusal değildir... Hakikate uygun önermelerin, dünyadaki olaylara dair sahih bir açıklama sunması beklenmez. Teorik olarak yaşanması muhtemel bir şeye dair bir yakınsama ya da mübalağa sunarlar daha ziyade. Başkanın konuştuğu gece İsveç'te bir terör saldırısı yaşanıp yaşanmadığı sorusu konuyla ilgisizdir. İsyanın devasa olmadığını ya da herhangi bir can kaybı yaşanmadığını da dikkate almamız gerekmez. Yakın veya muhtemel olması yeterlidir.
>
> Trump dilinde, inanç hakikatin nişanesidir. Taraftarları Trump' ın söylediklerine inanıyorlarsa, demek ki Trump doğruları söylüyordur. Tersi de, yani onun aleyhinde konuşanlar ona inanmıyorsa, bu da söylediklerinin doğru olması gerektiğine delildir.
>
> Son olarak Trump dili etkileşimseldir. Hakikate bağımsız bir değer biçmez. İfadenin değeri yalnızca etkileri bağlamında ölçülmelidir. Bir önerme eğer beni amacıma yaklaştırıyorsa değerlidir, yaklaştırmıyorsa değersizdir. Değerli önermeler, menfaatlerimi ileri taşımaları bakımından doğrudurlar. Bunu yapamayan önermelerse değersiz ve yanlıştır.[18]

Bunun hakikat-sonrası mı yoksa başka bir şey mi olduğu merak edilebilir. Bu durum "Nesnel olguların [inançları] şekillendirmede duygulardan daha etkisiz olmaları"na bir örnek midir yalnızca? Yoksa hezeyanın kıyısında dolanan bir şey midir? Marcus "hakikat-öncesi" derken, muhtemelen Trump'ın henüz yaşanmadan önce

18 Lawrence Douglas, "Donald Trump's Dizzying Time Magazine Interview Was 'Trumpspeak' on Display", *Guardian*, 24 Mart 2017, https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/mar/24/donald-trumps-dizzying-time-magazine-interview-trumpspeak.

birtakım olguları görebildiğine inanmakla kalmayıp, bu inancın o olguları *zuhur ettireceğine* de inandığı bir durumu kastetmektedir.[19] Bu tavır, başkalarıyla da paylaşabileceği herhangi bir kanıta dayanmamaktadır, daha ziyade geleceği ya da geçmişi sezebileceği hatta ve hatta kontrol edebileceği hissine yaslanmaktadır. Psikologlar buna "sihirli düşünme" diyor.

Peki bu durum endişelenmemiz gereken bir şey midir, yoksa bir kanaat, olay ya da bilginin kendi işine yarayıp yaramadığının çetelesini tutan birinden beklememiz gereken bir şey mi? Trump'ın da tweet yoluyla defalarca belirttiği üzere, "bütün olumsuz sonuçlar uydurma haberdir." İşte o kadar. Ancak insanlar bu hususta gerçekten endişeleniyor, çünkü burada insanların gerçekliği reddetmeleri için girişilen bir çaba ya da gerçekliğin kendisinden bir kopuş söz konusudur.

Ben geleceği öngörebildiğim zannına kapılmam. Ama hakikatten kopunca gerçeklikten de kopmuş olursun. Tıpkı Florida'daki evlerin önündeki suların –oranın sakinleri buna inansa da inanmasa da– yükselmeye devam edeceği gibi, onunla mücadele etmeye hazırlanmadığımız sürece hakikat-sonrasının sonuçları da yavaş yavaş hepimizin üstüne çökecektir. Başkalarına (ya da kendi kendimize) zırvalayıp bundan paçayı kurtarmaya devam edebiliriz bir süreliğine, ancak kendi gerçekliğimizi yaratabileceğimiz fikrinin bedelini er geç ödeyeceğizdir.

28 Ocak 1986'da uzay mekiği *Challenger*, Cape Canaveral, Florida'daki fırlatılışından 73 saniye sonra parçalara ayrıldı ve bütün mürettabat yaşamını yitirdi. Mekiği hayata geçirmek için kullanılan bilim son derece özenliydi ki mekiğin de ilk görevi değildi bu. Felaketin ardından Başkan Reagan, neyin yanlış gittiğini araştırmaları için önde gelen biliminsanları ve astronotlardan oluşan özel bir komisyon görevlendirdi. Mühendislik sağlam tutulmuş olsa da

19 Bill Moyers, "A Group of Experts Wrote a Book about Donald Trump's Mental Health – and the Controversy Has Just Begun", *Mother Jones*, 23 Eylül 2017, http://www.motherjones.com/politics/2017/09/a-group-of-experts-wrote-a-book-about-donald-trumps-mental-health-and-the-controversy-has-just-begun/.

yapılan tahkikat sonucu öğrenildi ki, mekikte yer alan plastik contaların düşük sıcaklıkta bükülmeye karşı koyup koyamayacağına dair endişeler varmış. Mekiğin donma derecesinin altında fırlatılmaması tavsiye edilmiş. 20 Ocak günü ise Florida'da alışılmadık bir soğuk vardı. Peki mekiğin fırlatılması için neden o gün belirlenmişti? Bazı NASA mühendislerinin itirazına karşın alınan idari bir karardı bu.

Contalarla ilgili sorunu, komisyon üyesi olan Nobel Ödüllü fizikçi Richard Feynman, basın toplantısında masada duran bir sürahi buzlu suya contaları batırarak göstermişti. Olgular değişmez. Ne kadar palavra, yalan, zırva sıralarsanız sıralayın ya da Polyannacılık oynarsanız oynayın, olgulara karşı duramazsınız. Mekik parçalandıktan sonra hiç kimse, gerçekliği denetim altında tutabileceğini düşünen NASA yetkililerinin içgüdülerini ya da sezgilerini umursamadı. Feynman kısa bir süre sonra, içinde şu ifadenin geçtiği bir açıklama yayımladı: "Başarılı bir teknoloji için gerçekliğin halkla ilişkilerin önüne konulması şarttır, çünkü doğayla şaka olmaz."[20]

İster hakikat-sonrası ister hakikat-öncesi diyelim, gerçekliği göz ardı etmek son derece tehlikelidir. Bu kitapta da bundan bahsettik. Hakikat-sonrasının yarattığı tehlike, olgu ya da hakikat olarak düşündüğümüz şeylerin şekillenmesinde kanaatlerimizin ve hislerimizin rol oynamasına müsaade etmemiz değildir, böyle yaparak gerçekliğin kendisine yabancılaşma riskini alıyor olmamızdır.

Fakat yürünebilecek bir yol daha var.

Biz müsaade etmediğimiz sürece, ne hakikat-sonrasında ne hakikat-öncesinde bulunmak zorundayız. Hakikat-sonrası, gerçekliğin kendisiyle alakalı bir şey değildir; insanların gerçekliğe nasıl *tepki verdikleriyle* alakalıdır. Bilişsel önyargılarımızın farkına vardıkça onları tersine çevirmek için elimiz de güçlenecektir. Daha iyi işleyen haber medyası platformları istiyorsak onları destekleyebiliriz. Biri bize yalan söylediğinde, ona inanmayı ya da her türden yalana karşı

20 https://science.ksc.nasa.gov/shuttle/missions/51-l/docs/rogers-commission/Appendix-F.txt.

çıkmayı tercih edebiliriz. Birilerinin gözümüzü boyamaya çalıştığı bu dünyada nasıl davranacağımız kendi kararımızdır. Hakikat, her zaman olduğu gibi hâlâ önem arz etmektedir. Vakitlice bunun farkına varıp varmamaksa bizim seçimimizdir.

KAYNAKÇA

Abrams, Lindsay, "BBC Staff Ordered to Stop Giving Equal Airtime to Climate Deniers", *Salon*, 6 Temmuz 2014, http://www.salon.com/2014/07/06/bbc_staff_ordered_to_stop_giving_equal_air_time_to_climate_deniers/.

Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt, Brace, New York, 1951 [*Totalitarizmin Kaynakları*, çev. Bahadır Sina Şener, İsmail Serin, İletişim Yayınları, İstanbul].

Asch, Solomon, "Opinions and Social Pressure", *Scientific American*, Kasım 1955, Sayı 193, s.31-35.

Beck, Julie, "This Article Won't Change Your Mind", *Atlantic*, 13 Mart 2017.

Bedley, Scott, "I Taught My 5th-Graders How to Spot Fake News: Now They Won't Stop Fact-Checking Me", *Vox*, 29 Mayıs 2017. https://www.vox.com/first-person/2017/3/29/15042692/fake-news-education-election.

Benson, Ophelia ve Jeremy Stangroom, *Why Truth Matters*, Continuum, Londra, 2006.

Berube, Michael, "The Science Wars Redux", *Democracy Journal*, kış 2011, s. 64-74.

Blackburn, Simon, *Truth: A Guide*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

Boghossian, Paul, *Fear of Knowledge*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

Bolstad, Erika, "Florida Republicans Demand Climate Change Solutions", *Scientific American*, 15 Mart 2016. https://www.scientificamerican.com/article/florida-republicans-demand-climate-change-solutions/.

Boykoff, Maxwell ve Jules Boykoff, "Balance as Bias: Global Warming and the US Prestige Press", *Global Environmental Change*, 2004, Sayı 14, s.125-136.

Braman, Donald, vd., "The Polarizing Impact of Science Literacy and Numeracy on Perceived Climate Change Risks", *Nature Climate Change*, 2012, Sayı 2, s.732-735.

Bridges, Tristan, "There's an Intriguing Reason So Many Americans Are Ignoring Facts Lately", *Business Insider*, 27 Şubat 2017.

Cadwalladr, Carole, "Daniel Dennett: 'I Begrudge Every Hour I have to Spend Worrying about Politics'", *Guardian*, 12 Şubat 2017. https://www.theguardian.com/science/2017/feb/12/daniel-dennett-politics-bacteria-bach-back-dawkins-trump-interview.

Calcutt, Andrew, "The Truth about Post-Truth Politics", *Newsweek*, 21 Kasım 2016.

Coll, Steve, *Private Empire: ExxonMobil and American Power*, Penguin, New York, 2012.

Collin, Finn, *Science Studies as Naturalized Philosophy*, Synthese Library Book Series, Springer, New York, 2011, Sayı 348.

Cunningham, Brent, "Rethinking Objectivity", *Columbia Journalism Review* 42, Temmuz-Ağustos 2003, Sayı 2, s. 24-32. http://archives.cjr.org/united_statcs_project/rethinking_objectivity_a_wisco.php.

DeSteno, David, ve Piercarlo Valdesolo, "Manipulations of Emotional Context Shape Moral Judgment", *Psychological Science* 17, 2006, Sayı 6, s. 476-477.

Douglas, Lawrence, "Donald Trump's Dizzying Time Magazine Interview Was 'Trumpspeak' on Display", *Guardian*, 24 Mart 2017. https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/mar/24/donald-trumps-dizzying-time-magazine-interview-trumpspeak.

Edkins, Brett, "Donald Trump's Election Delivers Massive Ratings for Cable News", *Forbes*, 1 Aralık 2016.

Eilperin, Juliet, "Climate Skeptics Seek to Roll Back State Laws on Renewable Energy", *Washington Post*, 25 Kasım 2012.

Ellis, Justin, "Why the Huffington Post Doesn't Equivocate on Issues like Global Warming", *NiemanLab*, 16 Nisan 2012. http://www.niemanlab.org/2012/04/why-the-huffington-post-doesnt-equivocate-on-issues-like-global-warming/

Farhl, Paul, "One Billion Dollars Profit? Yes, the Campaign Has Been a Gusher for CNN", *Washington Post*, 27 Ekim 2016.

Fessler, Daniel, vd., "Political Orientation Predicts Credulity Regarding Putative Hazards", *Psychological Science* 28, 2017, Sayı 5, s. 651-660.

Fleeson, Lucinda, "Bureau of Missing Bureaus", *American Journalism Review*, Ekim-Kasım 2003. http://ajrarchive.org/article.asp?id=3409.

Frankfurt, Harry, *On Bullshit*, Princeton University Press, Princeton, 2009. [*Boktanlık Üzerine*, çev. Gonca Gülbey, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul, 2015.]

Frankfurt, Harry, *On Truth*, Knopf, New York, 2006. [*Gerçek Üzerine*, çev. Gonca Gülbey, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul, 2012.]

Gabler, Neal, "Donald Trump Triggers a Media Civil War", *billmoyers.com*, 25 Mart 2016. http://billmoyers.com/story/donald-trump-triggers-a-media-civil-war/.

Gandour, Ricardo, "Study: Decline of Traditional Media Feeds Polarization", *Columbia Journalism Review*, 19 Eylül 2016. https://www.cjr.org/analysis/media_polarization_journalism.php.

Gibbs, Nancy, "When a President Can't Be Taken at His Word", *Time*, 3 Nisan 2017.

Giere, Ronald, *Understanding Scientific Reasoning*, Harcourt, New York, 1991.

Gottfried, Jeffrey ve Elisa Shearer, "News Use Across Social Media Platforms 2016", *Pew Research Center*, 26 Mayıs 2016.

Graves, Lucas, *Deciding What's True: The Rise of Political Fact-Checking in American Journalism*, Columbia University Press, New York, 2016.

Gross, Paul ve Norman Levitt, *Higher Superstition: The Academic Left and Its Quarrels with Science*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1994.

Gross, P., N. Levitt ve M. W. Lewis, (Yay. haz.), *The Flight from Science and Reason*, New York Academy of Sciences, New York, 1996.

Gunther, Marc, "The Transformation of Network News", *Nieman Reports*, 15 Haziran 1999. http://niemanreports.org/articles/the-transformation-of-network-news/.

Halberstam, David, *The Powers That Be*, University of Illinois Press, Urbana, 2000.

Hansen, James, "The Threat to the Planet", *New York Review of Books*, 13 Temmuz 2006. http://www.nybooks.com/articles/2006/07/13/the-threat-to-the-planet/.

Hansen, James, *Storms of My Grandchildren*, Bloomsbury, New York, 2009.

Healy, Melissa, "Why Conservatives Are More Likely Than Liberals to Believe False Information about Threats", *Los Angeles Times*, 2 Şubat 2017.

Higgins, Andrew, Mike McIntire ve Gabriel J. X. Dance, "Inside a Fake News Sausage Factory: 'This Is All about Income", *New York Times*, 25 Kasım 2016.

Hoggan, James ve Richard Littlemore, *Climate Cover-Up: The Crusade to Deny Global Warming*, Greystone, Vancouver, 2009.

Jones, Andrew, "Want to Better Understand 'Post-Truth' Politics? Then Study Postmodernism", *Huffington Post*, 11 Kasım 2016. http://www.huffingtonpost.co.uk/andrew-jones/want-to-better-understand_b_13079632.html.

Joyce, Christopher, "Rising Sea Levels Made This Republican Mayor a Climate Change Believer", NPR, 17 Mayıs 2016. http://www.npr.org/2016/05/17/477014145/rising-seas-made-this-republican-mayor-a-climate-change-believer.

Kahan, Dan M, "Climate-Science Communication and the Measurement Problem", *Advances in Political Psychology* 36, 2015, s.1-43.

Kahan, Dan M., vd., "Cultural Cognition of Scientific Consensus", *Journal of Risk Research* 14, 2011, s. 147-174.

Kahneman, Daniel, *Thinking Fast and Slow*, Farrar, Straus & Giroux, New York, 2011. [*Hızlı ve Yavaş Düşünme*, çev. Filiz Deniztekin, Osman Deniztekin, Varlık Yayınları, İstanbul, 2017.]

Kanai, Ryota, Tom Feilden, Colin Firth ve Geraint Rees, "Political Orientations Are Correlated with Brain Structure in Young Adults", *Current Biology* 21, 26 Nisan 2011, Sayı 8, s. 677-680.

Kessler, Glenn ve Ye Hee Lee Michelle, "President Trump's Cascade of False Claims in Time's Interview on His Falsehoods", *Washington Post*, 23 Mart 2017.

Keyes, Ralph, *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*, St. Martin's, New York, 2004. [*Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma*, çev. Deniz Özçetin, Deli Dolu Yayınları, İzmir, 2017.]

Khazan, Olga, "Why Fake News Targeted Trump Supporters", *Atlantic*, 2 Şubat 2017.

Koertge, N. (Yay.haz.), *A House Built on Sand: Exposing Postmodernist Myths About Science*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

Koppel, Ted, "Olbermann, O'Reilly and the Death of Real News", *Washington Post*, 14 Kasım 2010.

Kruger, Justin ve David Dunning, "Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments", *Journal of Personality and Social Psychology* 77, 1999, Sayı 6, s. 1121-1134.

Kuklinski, James, Paul J. Quirk, Jennifer Jerit, David Schwieder ve Robert F. Rich, "Misinformation and the Currency of Democratic Citizenship", *Journal of Politics* 62, Ağustos 2000, Sayı 3, s. 790-816.

Kurtzleben, Danielle, "With 'Fake News' Trump Moves from Alternative Facts to Alternative Language", NPR, 17 Şubat 2017. http://www.npr.org/2017/02/17/515630467/with-fake-news-trump-moves-from-alternative-facts-to-alternative-language.

Latour, Bruno, "Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern", *Critical Inquiry* 30, kış 2004, s. 225-248.

Lawrence, Jeff, "Communique Interview: Phillip E. Johnson", *Communique: A Quarterly Journal*, bahar 1999.

Levitin, Daniel, J. *Weaponized Lies: How to Think Critically in the Post-Truth Era*, Dutton, New York, 2016.

Longino, Helen, *Science as Social Knowledge: Values and Objectivity in Scientific Inquiry*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1990.

Lynch, Conor, "Trump's War on Environment and Science Are Rooted in His Post-Truth Politics—and Maybe in Postmodern Philosophy", *Salon*, 1 Nisan 2017. http://www.salon.com/2017/04/01/trumps-war-on-environment-and-science-are-rooted-in-his-post-truth-politics-and-maybe-in-postmodern-philosophy/.

Lynch, Michael, *In Praise of Reason*, MIT Press, Cambridge, MA, 2012.

Lynch, Michael, *True to Life: Why Truth Matters*, MIT Press, Cambridge, MA, 2004.

Macur, Juliet, "Why Do Fans Excuse the Patriots' Cheating Past?", *New York Times*, 5 Şubat 2017.

Maheshwari, Sapna, "How Fake News Goes Viral: A Case Study", *New York Times*, 20 Kasım 2016.

Manjoo, Farhad, *True Enough: Learning to Live in a Post-Fact Society*, Wiley, Hoboken, NJ, 2008.

Marantz, Andrew, "Trolls for Trump: Meet Mike Cernovich, the Meme Mastermind of the Alt-Right", *New Yorker*, 31 Ekim 2016.

Marche, Stephen, "The Left Has a Post-Truth Problem Too: It's Called Comedy", *Los Angeles Times*, 6 Ocak 2017.

Marcus, Ruth, "Forget the Post-Truth Presidency: Welcome to the Pre-Truth Presidency", *Washington Post*, 23 Mart 2017.

Marusak, Joe, "Fake News Author Is Fired; Apologizes to Those Who Are 'Disappointed' by His Actions", *Charlotte Observer*, 19 Ocak 2017.

McIntyre, Lee, "The Attack on Truth", *Chronicle of Higher Education*, 8 Haziran 2015.

McIntyre, Lee, *Dark Ages: The Case for a Science of Human Behavior*, MIT Press, Cambridge, MA, 2006.

McIntyre, Lee, *Respecting Truth: Willful Ignorance in the Internet Age*, Routledge, New York, 2015.

Mercier, Hugo ve Daniel Sperber, "Why Do Humans Reason? Arguments for an Argumentative Theory", *Behavioral and Brain Sciences* 34, 2011, Sayı 2, s. 57-111.

Meyer, Robinson, "The Rise of Progressive 'Fake News'", *Atlantic*, 3 Şubat 2017.

Mooney, Chris, "Once and For All: Climate Denial Is Not Postmodern", DeSmogBlog.com, 28 Şubat 2011. https://www.desmogblog.com/once-and-all-climate-denial-not-postmodern.

Mooney, Chris, *The Republican Brain: The Science of Why They Deny Science —And Reality*, Wiley, Hoboken, NJ, 2012.

Mooney, Chris, *The Republican War on Science*, Basic Books, New York, 2005.

Nichols, Tom, *The Death of Expertise: The Campaign against Established Knowledge and Why It Matters*, Oxford University Press, Oxford, 2017.

Nyhan, Brendan ve Jason Reifler, "The Roles of Information Deficits and Identity Threat in the Prevalence of Misperceptions", 24 Şubat 2017. https://www.dartmouth.edu/~nyhan/opening-political-mind.pdf.

Nyhan, Brendan ve Jason Reifler, "When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions", *Political Behavior* 32, Haziran 2010, Sayı 2, s.303-330.

Ohlheiser, Abby ve Ben Terris, "How Mike Cernovich's Influence Moved from the Internet Fringes to the White House", *Washington Post*, 7 Nisan 2017.

Oreskes, Naomi ve Erik Conway, *Merchants of Doubts: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*, Bloomsbury, New York, 2010.

Pennock, Robert, "The Postmodern Sin of Intelligent Design Creationism", *Science and Education* 19, 2010, s. 757-778.

Perez-Pena, Richard, "Newspaper Circulation Continues to Decline Rapidly", *New York Times*, 27 Ekim 2008.

Pew Research Center, "State of the News Media 2016: Newspapers Fact Sheet", 15 Haziran 2016. http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/13/2016/06/30143308/state-of-the-news-media-report-2016-final.pdf.

Pierson, David, "Facebook Bans Fake News from Its Advertising Network—but not Its News Feed", *Los Angeles Times*, 15 Kasım 2016.

Quine, W. V. O. ve J. S. Ullian, *The Web of Belief*, McGraw Hill, New York, 1978. [*Bilgi Ağı*, çev. H. Adanalı, Kitabiyet Yayınları, İstanbul, 2001.]

Rabin-Havt, Ari, *Lies, Incorporated: The World of Post-Truth Politics*, Anchor Books, New York, 2016.

Redlawsk, David, vd., "The Affective Tipping Point: Do Motivated Reasoners Ever 'Get It'?" *Political Psychology* 31, 2010, Sayı 4, s.563-593.

Resnick, Gideon, "Trump's Son Says Mike 'Pizzagate' Cernovich Deserves a Pulitzer", *The Daily Beast*, 4 Nisan 2017. http://www.thedailybeast.com/trumps-son-says-mike-pizzagate-cernovich-deserves-a-pulitzer.

Samuel, Alexandra, "To Fix Fake News, Look to Yellow Journalism." *JStorDaily*, 29 Kasım 2016. https://daily.jstor.org/to-fix-fake-news-look-to-yellow-journalism/.

Schudson, Michael, *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*, Basic Books, New York, 1973.

Seelye, Katharine, "Newspaper Circulation Falls Sharply", *New York Times*, 31 Ekim 2006.

Shane, Scott, "From Headline to Photograph, a Fake News Masterpiece", *New York Times*, 18 Ocak 2017.

Shear, Michael, "What Trump's Time Interview Shows about His Thinking", *New York Times*, 23 Mart 2017.

Shermer, Michael, *The Believing Brain*, Times Books, New York, 2011. [*İnanan Beyin*, çev. Nurettin Elhüseyni, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.]

Silberman, G. 1993, "Phil Johnson's Little Hobby", *Boalt Hall Cross-Examiner* 6, 1993, Sayı 2, s. 1, 4, 9-10.

Snyder, Timothy, *On Tyranny: Twenty Lessons from the 20th Century*, Tim Duggan Books, New York, 2017. [*Tiranlık Üzerine: Yirminci Yüzyıldan Yirmi İki Ders*, çev. Zeynep Enez, Olvido Kitap, İstanbul, 2017.]

Sokal, Alan, "A Physicist Experiments with Cultural Studies", *Lingua Franca*, Mayıs-Haziran 1996.

Sokal, Alan, "Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity", *Social Text* 46-47, bahar-yaz 1996, s. 217-252.

Soll, Jacob, "The Long and Brutal History of Fake News", *Politico*, 18 Aralık 2016. http://www.politico.com/magazine/story/2016/12/fake-news-history-long-violent-214535.

Specter, Michael, *Denialism: How Irrational Thinking Hinders Scientific Progress, Harms the Planet, and Threatens Our Lives*, Penguin, New York, 2009.

Stanley, Jason, *How Propaganda Works*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2015. [*Demokrasilerde Propaganda Oyunu*, çev. Başak Karal, The Kitap, İstanbul, 2018.]

Subramanian, Samantha, "Inside the Macedonian Fake-News Complex", *Wired*, 15 Şubat 2017.

Sunstein, Cass, *Infotopia: How Many Minds Produce Knowledge*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

Tani, Maxwell, "Some of Trump's Top Supporters Are Praising a Conspiracy Theorist Who Fueled 'Pizzagate' for His Reporting", *Business Insider*, 4 Nisan 2017.

Taylor, Adam, "Trump Loves a Conspiracy Theory: Now His Allies in the Fringe Media Want Him to Fall for One in Syria", *Washington Post*, 7 Nisan 2017.

Thaler, Richard, *Misbehaving: The Making of Behavioral Economics*, Norton, New York, 2015.

Trivers, Robert, *The Folly of Fools: The Logic of Deceit and Self-Deception in Human Life*, Basic Books, New York, 2011.

Trump, Donald ve Tony Schwartz, *The Art of the Deal*, Random House, New York, 1992.

Viner, Katharine, "How Technology Disrupted the Truth", *Guardian*, 12 Haziran 2016. https://www.theguardian.com/media/2016/jul/12/how-technology-disrupted-the-truth.

Warner, Judith, "Fact-Free Science", *New York Times Magazine*, 25 Şubat 2011.

Wason, P. C., "On the Failure to Eliminate Hypotheses in a Conceptual Task", *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 12, 1960, s.129-140.

Westen, Drew, vd., "Neural Bases of Motivated Reasoning: An fMRI Study of Emotional Constraints on Partisan Political Judgment in the 2004 U.S. Presidential Election", *Journal of Cognitive Neuroscience* 18, Kasım 2006, Sayı 11, s. 1947-1958.

Wingfield, Nick, Mike Isaac ve Katie Benner, "Google and Facebook Take Aim at Fake News Sites", *New York Times*, 14 Kasım 2016.

Woolf, Christopher, "Back in the 1890s, Fake News Helped Start a War". Public Radio International, 8 Aralık 2016. https://www.pri.org/stories/2016-12-08/long-and-tawdry-history-yellow-journalism-america.

okuma önerileri

Blackburn, Simon, *Truth: A Guide*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

Frankfurt, Harry, *On Bullshit*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2009. [*Boktanlık Üzerine*, çev. Gonca Gülbey, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul, 2015.]

Kahneman, Daniel, *Thinking Fast and Slow*, Farrar, Straus & Giroux, New York, 2011. [*Hızlı ve Yavaş Düşünme*, çev. Filiz Deniztekin, Osman Deniztekin, Varlık Yayınları, İstanbul, 2017.]

Lynch, Michael, *In Praise of Reason*, MIT Press, Cambridge, MA, 2012.

McIntyre, Lee, *Respecting Truth: Willful Ignorance in the Internet Age*, Routledge, New York, 2015.

Nyhan, Brendan ve Jason Reifler, "When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions", *Political Behavior* 32, Haziran 2010, Sayı 2, s. 303-330.

Oreskes, Naomi ve Erik Conway, *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*, Bloomsbury, New York, 2010.

Rabin-Havt, Ari, *Lies, Incorporated: The World of Post-Truth Politics*, Anchor Books, New York, 2016.

Redlawsk, David, vd., "The Affective Tipping Point: Do Motivated Reasoners Ever 'Get It'?", *Political Psychology* 31, 2010, Sayı 4, s. 563-593.

Snyder, Timothy, *On Tyranny: Twenty Lessons from the 20th Century*, Tim Duggan Books, New York, 2017. [*Tiranlık Üzerine: Yirminci Yüzyıldan Yirmi İki Ders*, çev. Zeynep Enez, Olvido Kitap, İstanbul, 2017.]

Stanley, Jason, *How Propaganda Works*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2015. [*Demokrasilerde Propaganda Oyunu*, çev. Başak Karal, The Kitap, İstanbul, 2018.]

Trivers, Robert, *The Folly of Fools: The Logic of Deceit and Self-Deception in Human Life*, Basic Books, New York, 2011.

DİZİN

A

Ailes, Roger 76
alternatif olgular 28, 111, 133, 140
alternatif sağ 23, 106, 135, 136
Amerikan Petrol Enstitüsü (API) 48, 49, 87
Arendt, Hannah 109
Asch, Solomon 54, 55, 69, 70
Aşı-otizm ilişkisi 85

B

Bedley, Scott 115
Berube, Michael 124, 132
bilim inkârcılığı 37, 38, 40, 41, 43, 44, 49, 105, 126, 127, 132, 133, 134
bilimsel akıl yürütme 39
bilim sosyolojisi 121
bilişsel önyargı 34, 51, 56, 57, 58, 60, 63, 66, 68, 70, 97, 109, 117, 141, 144, 147, 153
bilişsel uyumsuzluk 53, 56
Binkowski, Brooke 113
Brexit oylaması 23, 24, 27, 34, 35
Bush, George W. 27, 61, 62, 82, 108, 109, 141

C

Camerota, Alisyn 25, 26
Cason, James 145, 146
Cernovich, Mike 136, 137
Cheney, Lynne 120
Clinton, Hillary 24, 94, 103, 104, 106, 136
Clinton, William J. (Bill) 75, 106, 136
CNN 25, 28, 35, 65, 74, 76, 77, 79, 81, 93, 94, 107, 148
Colbert, Stephen 27
Conway, Erik 28, 41, 43, 44, 45, 127
Conway, Kelyanne 28, 133, 134, 137, 140
Cronkite, Walter 72, 137
Cruz, Ted 32, 49

D

Dennett, Daniel 135
Derrida, Jacques 118, 124, 127, 130, 134
DeSteno, David 59, 60
doğrulama sapması 55, 56, 58, 59, 68, 71, 75, 95, 110, 144, 148
Dunning, David 64, 65
Dunning-Kruger etkisi 63

E

Elliot, George 142
evrim 34, 40, 51, 125, 128, 130, 145
Exxon Mobil 45, 46

F

Facebook 65, 69, 94, 95, 96, 105, 106, 112, 113
faşizm 111, 119
FBI 25, 26, 30, 104, 150
Fessler, Daniel 66, 67
Foucault, Michel 118, 119, 127, 130
Fox News 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 93, 150
Frankfurt, Harry 29, 30

G
geleneksel medya 71, 81, 91, 95
Georger C. Marshal Enstitüsü 46
Gibbs, Nancy 139, 140
Gingrich, Newt 25, 30
Goebbels, Joseph 109
Google 96, 103, 106, 107, 112, 113
Gross, Paul 119, 122, 123, 124

H
hakikat-öncesi 148, 151, 153
hakikat-sonrası 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 35, 37, 40, 41, 44, 49, 50, 55, 57, 66, 70, 79, 111, 114, 116, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 147, 148, 151, 152, 153
Hannity, Sean 78, 80
Hansen, James 40, 82, 83
Harris, Cameron 104
Hill, John 42, 48
Holokost 110

I-İ
Inhofe, James 49, 65, 127
iklim değişikliği 31, 32, 34, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 49, 77, 82, 83, 85, 87, 105, 126, 128, 130, 132, 133, 143, 144, 145, 146
İran rehine krizi 73
İspanyol-Amerikan Savaşı 99, 100, 106

J
Johnson, Phillip 128, 129

K
Kahneman, Daniel 57, 63
Kerry, John 141, 142
Keynes, John Maynard 37
kitle imha silahları 27, 61
Koch, Charles ve David Koch 45
Koppel, Ted 72, 73, 74, 77, 78
Kruger, Justin 64
Kuklinski, James 145
kutuplaşma 95
küresel ısınma 44, 45, 46, 47, 65, 82, 83, 85, 86, 87, 125, 126, 127, 128, 131

L
Latour, Bruno 130, 131, 132, 134
Latsabidze, Beqa 103
Levitin, Daniel J. 114
Levitt, Norman 119, 122, 123, 124
Limbaugh, Rush 75, 76
Lynch, Michael 117, 118, 120
Lyotard, Jean-Francois 118

M
Manjoo, Farhad 140, 141
Marche, Stephen 79, 80
Marcus, Ruth 148, 149, 151
Martin, Dorothy 53
Mbeki, Thabo 31
Mooney, Chris 32, 40, 126, 127, 130
Moynihan, Patricj 148
MSNBC 76, 77, 79, 93

N
nesnellik 81, 82, 83, 84, 86, 97, 98, 100, 120, 123, 125
New York Times 24, 30, 46, 48, 60, 71, 74, 82, 85, 88, 91, 92, 96, 100, 102, 103, 104, 105, 109, 112, 113, 114, 126, 130, 149
Nichols, Tom 38, 74, 75
Nietzsche, Friedrich 119
Nunes, Devin 150

Nyhan, Brendan 61, 63, 144, 147

O
Oreskes, Naomi 41, 42, 44, 45, 127
Orwell, George 23, 26, 51, 71, 117, 139
otoriter siyaset 111

P
Papazoglou, Alexis 119
Pennock, Robert 128, 129, 135
postmodernizm 117, 118, 119, 120, 121, 123, 125, 126, 128, 129, 130, 133, 134, 135, 137, 138
propaganda 22, 58, 89, 93, 97, 108, 109, 111

R
Rabin-Havt, Ari 41, 42, 44
Reagan, Ronald 24, 25, 44, 152
Redlawsk, David 63, 144, 145
Reifler, Jason 61, 62, 144, 147
Rice, Susan 137
Rove, Karl 108
Rusya 24, 27, 38, 103, 104

S
Schudson, Michael 98
Sinclair, Upton 58
Snopes 112, 113
Sokal, Alan 123, 124, 125, 133
sosyal medya 44, 57, 71, 89, 91, 94, 95, 96, 106, 111, 116
Spicer, Sean 25, 28, 32, 133
Stanley, Jason 101, 108, 109, 111
Stewart, Jon 79
Sunstein, Cass 68
Synder, Timothy 110

T
Thaler, Richard 58
tık avcılığı 41, 102, 105
toplumsal baskı 54
toplumsal inşacılık 121, 125, 130, 131
Trump, Donald 24, 25, 28, 30, 31, 32, 35, 50, 65, 78, 79, 84, 88, 89, 93, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 127, 134, 135, 137, 139, 140, 148, 149, 150, 151
Tucker, Eric 105
Tversky, Amos 57, 63
Twitter 89, 94, 105, 136, 137

U
uydurma haberler 13, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 109, 111, 114, 115, 148

V
Vietnam 74, 139, 142

W
Wakefield, Andrew 85, 143
Warner, Judith 126, 127
Wason, Peter Cathcart 55, 56, 58, 68

Y
Youtube 94

Z
Zucker, Jeff 94

Bugünün hakikat-sonrası rejiminde, gündelik siyasetin bir uzantısı haline gelen, yalnızca yorum ve görünümlerin olduğu bir "gösteri toplumu"nun yükselişine tanıklık ediyoruz. Sorular ve cevaplar arasındaki nedensel bağları yitirdiğimiz kapitalist modernite çağında, devlet aklına ve onun otoriter siyasal tahayyüllerine muhtaç olmayan bir karşı duruş geliştirebilmek mümkün müdür? Sosyal adaletin, özgürlüğün ve demokrasinin özüne tehdit oluşturan popülizm ve yalanlarla nasıl baş edebiliriz? *Hakikat-sonrası,* tüm bu sorulara yanıtlar arayan bir kamusal felsefe kitabıdır.

Mirgün Cabas'ın sunuşu ile.

Çeviri:
Mehmet Fahrettin Biçici

Tellekt

www.tellekt.com

ISBN 978-975-07-4049-7

